

Sigrid Kristina Johansen

Masteroppgave ved Handelshøyskolen BI

Regnskapsmanipulasjon

- motivasjon, mulighet, rasjonalisering og
avdekking

Innleveringsdato:
31.08.2013

Stuedsted:
BI Oslo

Eksamenskoder og navn:
GRA 19204 Masteroppgave i regnskap og revisjon

Program:
Master i regnskap og revisjon

Veileder:
Petter Gottschalk

"This thesis is a part of the MSc programme at BI Norwegian Business School.
The school takes no responsibility for the methods used, results found and
conclusions drawn."

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet som en del av studiet Master i regnskap og revisjon ved Handelshøyskolen BI. Tema for oppgaven er økonomisk kriminalitet avgrenset til regnskapsmanipulasjon. Dette er et emne som har interessert meg i lengre tid. En skoletur til Økokrim da jeg gikk på videregående var det som avgjorde mitt valg av yrkesretning. Det virket spennende med granskning og til slutt avdekking av hvitsnippkriminelle. I min senere erfaring fra revisoryrket har jeg kjent et behov for å øke min kunnskap rundt avdekking av misligheter, og spesielt manipulasjon av regnskaper. Valg av tema for oppgaven falt seg derfor svært naturlig.

Gjennom arbeidet med oppgaven har jeg fått utvidet forståelsen for de ulike aspektene ved regnskapsmanipulasjon og hvilke forhold som må være tilstede for at en slik kriminell handling skal bli begått.

Jeg ønsker å takke min veileder Petter Gottschalk for konstruktive tilbakemeldinger og innspill underveis i oppgaveskrivingen. En spesiell takk vil jeg også gi Are Oppegård Pedersen for korrekturlesing og oppmuntring.

Oslo, august 2013

Sigrid Kristina Johansen

Sammendrag

Oppgaven har som mål å belyse temaet regnskapsmanipulasjon. Problemstillingen går på hvordan regnskapsmanipulasjon utføres, hva som er motivasjonen, hvem som avslører, og hvorfor de kriminelle ikke synes at de ikke har gjort noe galt. Med andre ord tar oppgaven utgangspunkt i mislighetstriangelet, som sier at det må foreligge en mulighet, en motivasjon og en rasjonalisering for at en mislighet skal begås.

Muligheter eller metoder for å utføre regnskapsmanipulasjon er inndelt i Schilit og Perlens sju teknikker for manipulering av resultatet. Motivasjon er på overordnet nivå inndelt i de to hovedkategoriene egen vinning og vinning for bedriften. Teknikker for rasjonalisering er beskrevet med utgangspunkt i teorien om nøytraliserings teknikker. Hvem som avslører er inndelt i de fire kategoriene journalister, varsler, internkontroll og revisor. Det er også gitt eksempler på røde flagg i regnskapet.

Metode og analysedelen er basert på kvalitative casestudier med gjennomgang av seks kjente saker der såkalte hvitsnippekriminelle har blitt dømt for regnskapsmanipulasjon. Casene er analysert med hensyn til de fire parametrene presentert i teoridelen; metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking. Dataene er hovedsakelig innhentet gjennom domsavsigelser, media, rapporter, bøker og selvbiografier skrevet av personene involvert.

I diskusjonsdelen er det foretatt en sammenligning både mellom casestudiene, og mellom casestudiene og den tidligere presenterte teorien. Studiene av de ulike casene viste at det ofte foreligger tydelige røde flagg. Noe som kunne eller burde fanget oppmerksomheten til selskapenes styre, internrevisjon og eksterne revisorer på et tidligere tidspunkt. Alle casene kunne mer eller mindre tydelig plasseres inn i en eller flere av de ulike underkategoriene til de fire spørsmålene i problemstillingen.

Av fellestrekk som gikk igjen i flere case, kan det fremheves at alle selskapene var preget av manglende internkontroll. Videre var også flere av selskapene inne i en vekstperiode samtidig som manipulasjonen angivelig skal ha startet. Personene som utførte manipulasjonen var i flere tilfeller den eller de som hadde bygget opp selskapet fra grunnen av og som innehadde makt- og tillitsposisjoner.

Nøytraliseringsteknikken som gikk igjen i alle casene var "Ansvarsfraskrivelse". Like etter fulgte også teknikken "Fordømmelse av fordømmeren". Når det gjelder hvem som avslørte mislighetene var funnene fra casestudiene sammenfallende med undersøkelser gjort på området. Journalister stod for avdekking i fire av seks case. Riktignok skjedde avdekkingen i to av disse tilfellene som følge av varsling. Ekstern revisors avsløring var ikke representert i noen av casene.

Innholdsfortegnelse

Figurer og tabeller

Figurer

Tabeller

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Jevnlig dukker det opp saker i media der aktører i det norske næringsliv er mistenkt eller dømt for ulike typer økonomisk kriminalitet. I følge finansdepartementet (2008) er regnskapsmanipulasjon en av de vanligste metoder for å føre investorer, kreditorer, det offentlige og øvrige brukere av regnskapet bak lyset. I tillegg representerer det et betydelig samfunnsproblem.

Regnskapsovertredelser benyttes ofte som ledd i kriminalitet eller for å skjule andre former for økonomisk kriminalitet (Økokrim 2012).

De stadige skandalene knyttet til regnskapsmanipulasjon kan svekke regnskapets funksjon som beslutningsgrunnlag. Feil eller ufullstendig informasjon i regnskapet kan resultere i at brukerne av regnskapet blir villedet og tar beslutninger som kan føre til store økonomiske tap. Ikke bare kan det resultere i at banker gi ut lån som det ikke er grunnlag for eller at investorer taper penger, men også at store summer blir unndratt beskatning. Dette er noe som igjen går utover samfunnet som helhet.

Avsløringene rundt regnskapsmanipulasjon har også bidratt til økt fokus på området. Revisorforeningen uttrykte bekymring for økt omfang av regnskapsmanipulasjon som følge av finanskrisen og konjunkturedgang. De kom derfor med konkrete forslag til lovendringer for å stå bedre rustet mot regnskapsjuks (Finansdepartementet 2008). Blant annet er det innarbeidet endringer med hensyn på informasjonsflyt, arbeidsdeilig og transaksjoner med nærstående parter i regnskapsloven og enkelte andre lover.

Revisorer har sammen med blant annet selskapets styre og ledelse et lovpålagt ansvar i forbindelse med avdekking av misligheter. I praksis er det imidlertid relativt sjelden at revisor avdekker økonomisk kriminalitet (Gottschalk 2012b). For å kunne avdekke regnskapsmanipulasjon er det viktig med en forståelse for hvordan denne typen kriminalitet fungerer.

1.2 Problemstilling

Hvordan utføres regnskapsmanipulasjon, hva er motivasjonen, hvem avslører, og hvorfor synes de kriminelle at de ikke har gjort noe galt?

Risikoen for at det begås misligheter er til stede når det foreligger en mulighet, incentiver/press på ledelsen eller ansatte, og en rettfærdiggjøring. Et kjent navn for denne sammenhengen er *mislighetstriangelet* (Cressey 1953). Problemstillingen tar sikte på å belyse de tre pilarene i mislighetstriangelet. Med dette menes:

- Metoder for å utføre regnskapsmanipulasjon (mulighet)
- Ulike typer motivasjon
- Nøytraliseringsmetoder den kriminelle benytter for å rasjonalisere sine handlinger overfor seg selv og omverdenen.

I tillegg stilles det spørsmål om *hvem* som avslører regnskapsmanipulasjonen.

Det finnes teorier om ulike metoder for manipulasjon av regnskapet. Penman (2010) beskriver en konservativ, nøytral og en liberal metode for regnskapsføring. Selv om dette ikke nødvendigvis representerer misligheter i seg selv, gir det mulighet til å føre regnskapet i en ønsket retning som er til ulempe for andre, og er dermed en type for regnskapsmanipulasjon. De ulike metodene for regnskapsføring gir ulike nøkkeltall og variasjon i bildet av den økonomiske situasjonen som vises til brukerne av regnskapet.

Som mer konkrete metoder for manipulasjon har Schilit og Perler beskrevet sju ulike typer for manipulasjon av resultatet i *Financial Shenanigans* (2010). Videre har de også beskrevet metoder for manipulasjon av henholdsvis kontantstrøm og nøkkeltall. I denne oppgaven vil det konsentreres om manipulasjon av resultatet, da denne metoden anses som mest utbredt og mest hensiktsmessig i forhold til casestudiene. Med dette som utgangspunkt vil metoder for manipulasjon gjennomgås, og dermed hvordan man kan kjenne igjen røde flagg ved analyse av regnskapet.

Det kan være flere ulike typer motivasjon til å utføre regnskapsmanipulasjon, men en form for økonomisk vinning ligger ofte bak. Vinningen kan være enten for seg selv eller for bedriften.

Muligheten til å begå lovbrudd kan for eksempel komme som følge av mangler i selskapets interne kontroll, og at man dermed anser muligheten for å bli avslørt som liten. Personen som utfører manipulasjonen vil også ønske å rasjonalisere eller bagatellisere kriminaliteten i sin handling gjennom såkalte

nøytraliseringsteknikker (Siponen og Vance 2010). Det kan virke som om hvitsnippkriminelle anser seg selv å være på et annet nivå enn andre kriminelle, eller ikke kriminelle i det hele tatt. De nøytraliserer sine handlinger ved å skrive fra seg ansvar, fordømme politi og rettsvesen eller ved en følelse av berettigelse i kraft av sin stilling.

1.3 Metodisk tilnærming

Som metodisk tilnærming til problemstillingen er det valgt en kvalitativ metode med casestudier. Et utvalg saker innen regnskapsmanipulasjon vil undersøkes med hensyn til metode for manipulasjon som ble benyttet, hva motivasjonen var og om personen/e som ble avslørt benyttet en type nøytraliseringsteknikk for å fjerne det faktum at de gjorde noe galt. I tillegg vil det undersøkes hvordan manipulasjonen ble avdekket. På denne måten vil man kunne teste om det er enkelte kategorier innenfor hver av sidene til mislighetstriangelet som bemerker seg som typiske eller om det finnes andre forhold som er egnet til å gi innsikt i tema. Videre vil det undersøkes om det er spesielle kombinasjoner av metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking som har en tendens til å gjøre seg gjeldene.

1.4 Avgrensning av oppgaven

Det finnes mange ulike former for økonomisk kriminalitet. For å avgrense oppgaven er det valgt å rette fokus på regnskapsmanipulasjon.

Oppgaven er caseorientert og resultatet avhenger dermed av data fra analysedelen. Casene som er studert er begrenset til norske selskaper, eller selskaper tilknyttet norske selskaper, som er dømt for regnskapsmanipulasjon. Videre er det kun valgt saker som er godt kjent gjennom media.

2. Økonomisk kriminalitet og regnskapsmanipulasjon

Økokrim (2013) definerer økonomisk kriminalitet som:

”Profittmotiverte, lovstridige handlinger som ofte begås innenfor eller med utspring i en økonomisk virksomhet som i seg selv er eller gir seg ut for å være lovlig.”

Denne typen kriminalitet kjennetegnes ved at den i mindre grad enn annen kriminalitet retter seg mot enkeltindivider i samfunnet. I stedet rammes

økonomiske og ideelle samfunnsinteresser eller store organisasjoner som finansinstitusjoner og industriselskaper. De ordinære individuelle motivene for å anmelde kriminalitet er ofte ikke til stede, noe som gjør det vanskelig å oppdage forbrytelsen. Sakene er som regel kompliserte, og mangler gjerne ytre kjennetegn som klart viser at det er snakk om lovbrudd (Økokrim 2013).

Som synonym til begrepene økonomisk kriminalitet og misligheter benyttes ofte begrepet hvitsnippkriminalitet. Dette viser til lovbrudd som begås av noen som har makt eller tillitt knyttet til posisjon i politikk, forvaltning eller næringsliv (Olsen 2007).

2.1 Ulike typer økonomisk kriminalitet

Det finnes flere måter å kategorisere økonomisk kriminalitet. Når formålet er risikovurdering, avdekking og granskning av økonomisk kriminalitet kan det være hensiktsmessig å analysere hvem som kan tjene på ulike mislighetsopplegg og hvem som kan tape på det (Olsen 2007).

Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) gjennomførte for første i gang i 1996 en omfattende kartlegging av økonomisk kriminalitet i USA knyttet til misbruk av stilling, altså hvitsnippkriminalitet. Resultatene fikk betegnelsen "Report to the Nations", og siden har de med noen års mellomrom utført tilsvarende undersøkelser. ACFE (2012) har med utgangspunkt i de tidligere undersøkelsene utarbeidet et system for å skille mellom ulike typer hvitsnippkriminalitet. På overordnet nivå kan det deles inn i tre hovedgrupper:

- Korrupsjon
- Misbruk/underslag av eiendeler/verdier
- Falske utsagn og rapporter

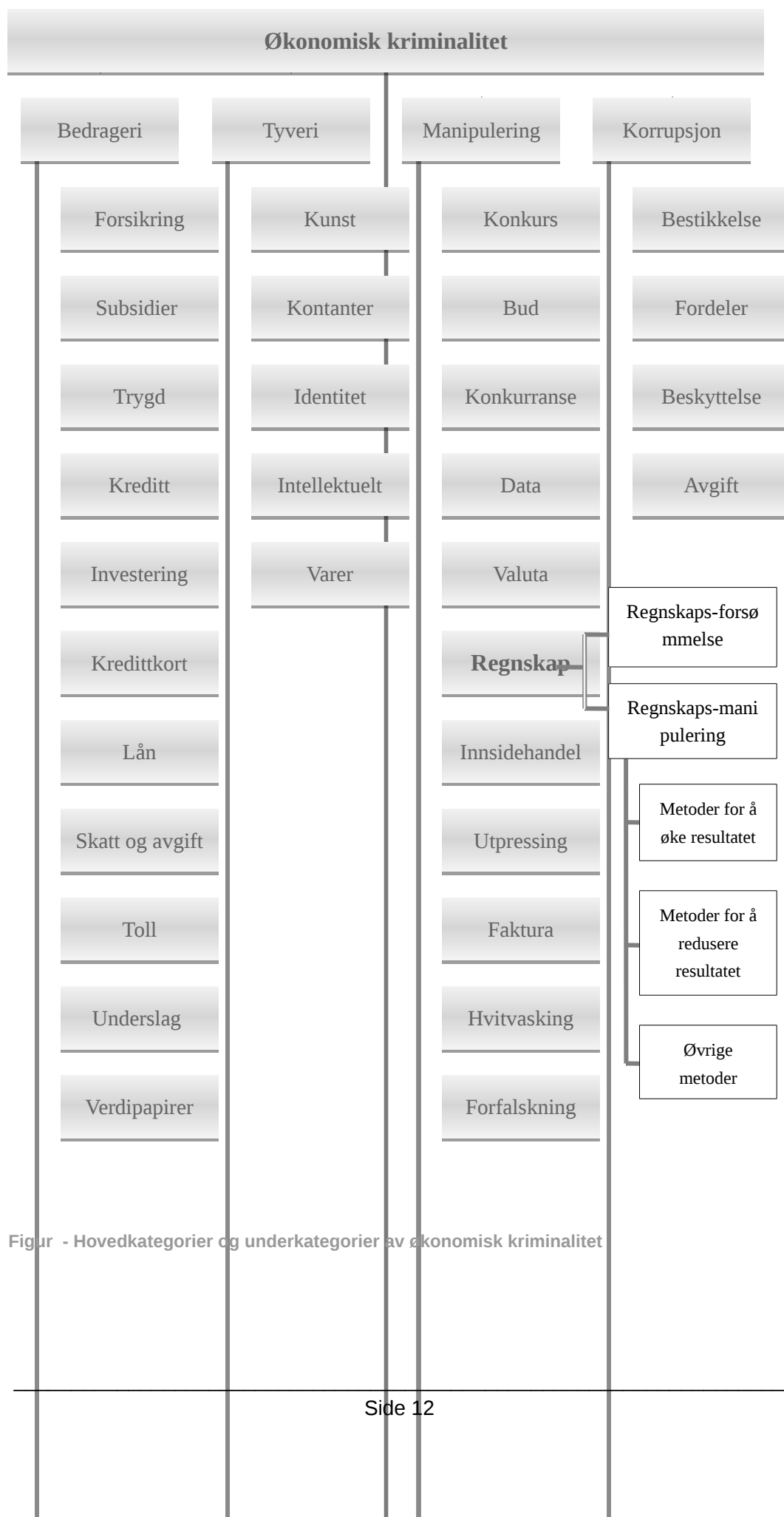
Gottschalk (2010) har i sin kategorisering av økonomisk kriminalitet fordelt i fire hovedtyper av handlinger, se figur 1. Hovedkategoriene er bedrageri, tyveri, manipulering og korrupsjon. Dette er sammenfallende med inndelingen til AFCE, bortsett fra at misbruk/underslag av eiendeler/verdier er fordelt på de to hovedtypene bedrageri og tyveri. Hver hovedtype er deretter inndelt i underkategorier.

Regnskapsmanipulasjon er naturlig nok en underkategori til hovedkategorien manipulasjon. Regnskapsmanipulasjon, eller regnskapslovbrudd, kan inndeles i to underkategorier:

- Tilfeller der selskapet har unnlatt å føre regnskapet, eller at de har ført et mangelfullt regnskap. En samlebetegnelse på dette kan være regnskapsforsømmelse.
- Tilfeller der den ansvarlige bevisst har manipulert regnskapet for å gi et uriktig bilde av selskapets resultat og økonomiske stilling.

Sistnevnte kategori kan igjen inndeles i metoder for manipulering av regnskapet, som vil være denne oppgavens fokus. Her kan underkategorier for eksempel være ”for tidlig bokføring av inntekter”. Dette og andre underkategorier beskrives nærmere i kapittel 3.

I mange tilfeller er det også slik at en sak innen økonomisk kriminalitet kan plasseres i flere av hoved- og underkategoriene. For eksempel kan formålet med kriminaliteten være subsidiebedrageri, men det blir utført ved regnskapsmanipulasjon. I dette tilfellet vil saken kunne plasseres i to hovedkategorier; *bedrageri* og *manipulering*.

Figur - Hovedkategorier og underkategorier av økonomisk kriminalitet

2.2 Regnskapsmanipulasjon

Før definering av hva som ligger i begrepet regnskapsmanipulasjon, vil det gis en kort innføring i regnskapet og dets formål. Som et bakteppe til den videre teoribeskrivelsen og casestudien av metoder for å manipulere regnskapet, anses det også hensiktsmessig med en kort innføring i de grunnleggende regnskapsprinsippene og hva som kjennetegner god regnskapskvalitet.

2.2.1 Regnskapet og dets formål

De fleste som driver næringsvirksomhet er i henhold til regnskapsloven pliktige til å føre regnskap. Norske selskaper kan velge mellom tre sett med regler for regnskapsføring; GRS (God regnskapsskikk), GRSS (God regnskapsskikk for små selskaper) og IFRS (International financial reporting standards).

Bakgrunnen for regnskapsplikten er blant annet at foretakets eksisterende og potensielle eiere, ledelse, ansatte og kreditorer har behov for å vurdere foretakets resultat og økonomiske stilling. Videre er offentlige myndigheter avhengige av regnskapene for å kunne kontrollere at påbudte oppgaver sendes inn og at skatter og avgifter blir korrekt beregnet, innberettet og innbetalt. Regnskapene kan vise hvorvidt transaksjoner er i strid med lover og forskrifter, og om de eventuelt er straffbare (Økokrim 2013).

Regnskapspliktige må forholde seg til regnskapsbestemmelsene i regnskapsloven og bokføringsloven. Bestemmelsene kan deles inn i to hovedgrupper:

- bestemmelser om registrering/bokføring av transaksjoner
- bestemmelser om årsregnskap

Det er den/de som styrer selskapet og/eller fører regnskapet som har ansvar for at regnskapsbestemmelsene overholdes. I tillegg er revisor i revisjonspliktige selskaper ansvarlig for å kontrollere at regnskapet gir et rettvise bilde. Mer om styre-, ledelses- og revisoransvaret er beskrevet i kapittel 6 om avdekking av regnskapsmanipulasjon.

Overtredelser av regnskapsbestemmelsene straffes etter regnskapsloven § 8-5, bokføringsloven § 15 eller straffeloven § 286. I henhold til regnskapsloven kan den som forsettelig eller uaktsomt vesentlig overtrer loven eller tilhørende forskrift straffes med bøter eller fengsel i inntil tre år. Ved særlig skjerpene

omstendigheter kan fengsel i inntil seks år idømmes. Medvirkning straffes på samme måte.

Regnskapets hoveddeler

Regnskap utarbeides i flere varianter med hensyn til formål og interessegrupper. For selskapets egne behov og beslutningsformål kan det utarbeides internregnskaper. Årsregnskapet, som er et eksterntregnskap, er derimot underlagt en rekke formelle krav til utarbeidelse og presentasjon. De to viktigste regnskapsoppstillingene er balansen og resultatregnskapet. I tillegg stiller regnskapslovens § 3-2 krav til at årsregnskapet skal inneholde kontantstrømoppstilling og noteopplysninger.

Balansen

Balansen oppsummerer selskapets eiendeler, egenkapital og gjeld på et gitt tidspunkt – ofte kalt for et ”øyeblikksbilde” av den finansielle tilstanden. Summen av eiendelene skal være lik summen av egenkapital og gjeld.

Resultatregnskapet

Formålet med resultatregnskapet er å redegjøre for periodens inntekter og kostnader og gi oss et mål på periodens inntjening i form av årsresultatet. Dette betyr reelt sett at resultatregnskapet skal forklare årets endring i opptjent egenkapital. Mange lønnsomhetsberegninger tar utgangspunkt i resultatet, og mange selskaper måler også ansattes prestasjoner på denne måten. Det er derfor et hovedområde for regnskapsmanipulasjon, da ledelsen har incentiver til å påvirke resultatet i ønsket retning for å oppnå berikelse for seg selv eller bedriften.

Kontantstrømoppstillingen

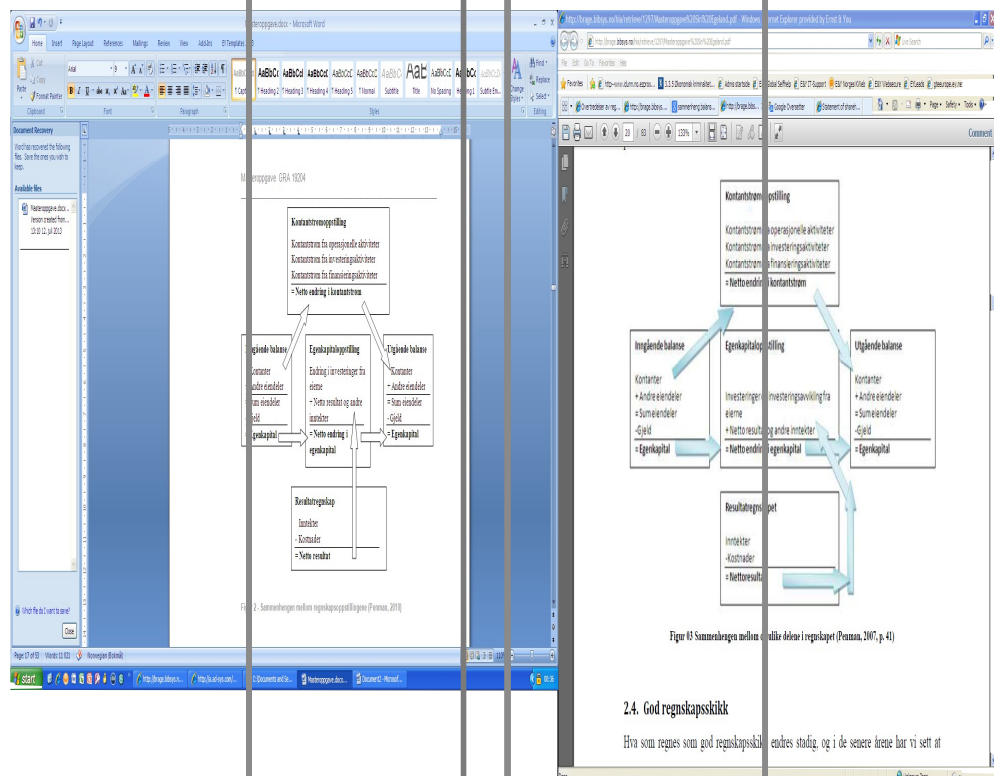
Kontantstrømoppstillingen gir en oversikt over selskapets innbetalinger og utbetalinger i løpet av regnskapsperioden. Formålet er å gi brukerne et bedre grunnlag for å vurdere selskapets evne til å generere fremtidige kontantstrømmer enn det som fremkommer av resultatregnskapet, balansen og noteopplysningene. På den måten fungerer kontantstrømoppstillingen som et *supplement* til informasjonen i årsregnskapet for øvrig (Tellefsen og Langli 2007).

Sammenhengen mellom de tre komponentene

Det er viktig med en forståelse for hva som menes med eiendeler, gjeld og egenkapital i regnskapsmessig sammenheng, og hvordan resultatregnskapet er

koblet til elementene i balanseligningen. Grunnen til dette er at det er der nøkkelen ligger til å forstå hva regnskapet kan fange opp, eller ikke fange opp, og hvordan det som fanges opp kan, eller blir registrert i regnskapene (Tellefsen og Langli 2007).

Kontantstrømoppstillingen er som nevnt kun å anse som et supplement til resultatregnskapet og balansen. Inn- og utbetalinger er dårlig egnet til å måle inntjeningen, da det ikke er noen automatisk sammenheng mellom når inntektene opptjenes og kostnadene påløper, og når inn- og utbetalingene skjer. Det er derfor viktig å ta utgangspunkt i resultatregnskapet ved vurdering av inntjening. Likevel vil inntektene og kostnadene bli omgjort til inn- og utbetalinger over tid. Dette medfører at dersom driftsresultatene er stabile over tid, bør det samme gjelde kontantstrømmene. Sammenhengen mellom de ulike elementene i regnskapene kan oppsummeres i følgende figur:

Figur - Sammenhengen mellom regnskapsoppstillingene (Penman 2010)

Grunnleggende regnskapsprinsipper

Regnskapsloven angir et sett av prinsipper som årsregnskapet skal utarbeides i samsvar med. De grunnleggende regnskapsprinsippene og god regnskapsskikk er

angitt i regnskapsloven kapittel 4. For å danne et bedre bilde av når det kan være snakk om manipulasjon av regnskapet og brudd på regnskapsloven (i det følgende forkortet til rskl.), vil det gis en kort beskrivelse av de prinsippene som anses mest hensiktsmessige for denne studien. Da samtlige av casene relaterer seg til store selskaper, vil eventuelle unntak for små selskaper ikke bli beskrevet. Der det kan være aktuelt å sammenligne med International Financial Reporting Standards (IFRS), som også kan benyttes av norske selskaper, er dette kort kommentert, men det er ikke fokusert på det internasjonale regnskapsregelverket i denne oppgaven.

Transaksjonsprinsippet (rskl. § 4-1, nr. 1)

”Transaksjoner regnskapsføres til verdien av vederlaget på transaksjonstidspunktet.”

Prinsippet omfatter alle former for transaksjoner, det vil si salgstransaksjoner, kjøpstransaksjoner, finanstransaksjoner og egenkapitaltransaksjoner (Huneide, et al. 2007). Transaksjonstidspunktet inntreffer når risiko og kontroll knyttet til overdratte ressurser er overført fra den ene part til den andre part i transaksjonen.

Opptjeningsprinsippet (rskl. § 4-1, nr. 2)

”Inntekt skal resultatføres når den er opptjent”.

Dette er en regel om periodisering av inntekt. Opptjening faller normalt sammen med transaksjonstidspunktet, men ikke alltid. Dersom inntekten ikke er opptjent på transaksjonstidspunktet, må resultatføring utsettes, og motsatt dersom inntekten er opptjent før transaksjonstidspunktet (dvs. inntektsføring må fremskyndes). En inntekt kan *tidligst* resultatføres når følgende to opptjeningskriterier er oppfylt (Huneide, et al. 2007):

1. Inntekten må være *realisert* eller *realiserbar*, dvs. at selger har mottatt vederlag i form av kontanter eller krav på kontanter (for eksempel kundefordringer), eller at selger har mottatt eiendeler som kan omgjøres til kontanter.
2. Prosessen som skaper inntekt, er kommet så langt at den *kritiske hendelsen* er inntrådt, dvs. at ”produksjonsprosessen” er fullført.

Sammenstillingsprinsippet (rskl. § 4-1, nr. 3)

”Utgifter skal kostnadsføres i samme periode som tilhørende inntekt.”

Prinsippet går på sammenstilling av inntekter og kostnader. Dette betyr at kostnader som er påløpt for å skape en inntekt, skal resultatføres i samme periode som inntekten. I noen tilfeller kan sammenhengen mellom kostnad og inntekt være noe indirekte. Anvendelse av sammenstillingsprinsippet vil medføre periodiseringsposter i balansen, ved balanseføring av avsetning for påløpte kostnader knyttet til opptjent inntekt.

Forsiktighetsprinsippet (rskl. § 4-1, nr. 4)

”Urealisert tap skal resultatføres.”

Dette prinsippet er tatt hensyn til gjennom laveste verdis prinsipp ved vurdering av omløpsmidler og nedskrivningsplikten for anleggsmidler. Dette medfører at usikre størrelser skal verdsettes basert på en forventet verdi, men det tillates ikke at forsiktighetshensyn påvirker estimatet ved at det legges inn en ”margin for forsiktig vurdering”.

Sikring (rskl. § 4-1, nr. 5)

”Ved sikring skal gevinst og tap resultatføres i samme periode.”

Dette prinsippet er en periodiseringsbestemmelse, og fastsetter at gevinst og tap på posisjoner som sikrer hverandre skal resultatføres i samme periode.

Forsiktighetsprinsippet innebærer riktignok en forskjell i behandlingen av urealisert gevinst og tap. Mens urealisert tap resultatføres umiddelbart, skal gevinst resultatføres når den er realisert, med mindre vurderingen er til markedsverdi eller dagskurs (jf. rskl. §§ 5-8 og 5-9).

Regnskapsloven inneholder ingen detaljert veiledning eller regulering av anvendelsen av dette prinsippet. For selskaper som benytter IFRS stiller derimot regelverket omfattende og spesifikke krav rundt sikring.

Regnskapsestimater (rskl. § 4-2)

”Ved usikkerhet skal beste estimat benyttes, på bakgrunn av den informasjonen som er tilgjengelig ved avleggelsen av regnskapet. Ved endring av

regnskapsestimater skal virkningen resultatføres i den perioden estimatet endres, med mindre resultatføringen kan utsettes i samsvar med god regnskapsskikk.

Dette betyr at man ved usikkerhet skal verdsette regnskapsstørrelser til en forventet verdi, basert på beste estimat. Det betyr *ikke* at man skal ha en overdrevet forsiktighet i sine anslag, noe det vil komme tilbake til i kapittel 3.1 om ulike metoder for regnskapsføring. Eksempler på slike regnskapsestimater er skjønsmessige periodiseringer, avskrivningstid på varige driftsmidler, avsetning til tap på fordringer og diskonteringsrente.

Prinsippanvendelsen (rskl. § 4-4)

”Årsregnskapet skal utarbeides etter ensartede prinsipper, som skal anvendes konstant over tid.”

Med ensartede prinsipper menes at like prinsipper skal anvendes for likeartede transaksjoner og hendelser.

Det bakenforliggende for denne regelen er å hindre selskaper i å endre prinsipper eller vurderingsmetoder kun med den hensikt å øke resultatet. Konsistens i prinsippanvendelsen skal også sikre at regnskapene er sammenlignbare over tid. Dersom prinsippene først skal endres må det være fordi det gir en bedre eller mer riktig periodisering. Eventuell endring av prinsipp og virkningen av dette skal opplyses om i noter til regnskapet.

2.2.2 Regnskapskvalitet

Regnskapskvaliteten er høy når årsrapporten gir god informasjon om den underliggende økonomien og riktige signaler om utviklingen i økonomisk inntekt. Et kjennetegn på dårlig regnskapskvalitet er stor støy. Støykildene kan grupperes i tre kategorier (Tellefsen og Langli 2007):

1. Regnskapsreglenes/-standardenes utforming

Det foreligger støy dersom de økonomiske verdiene ikke fanges opp av regnskapsreglene.

Ulike metoder for måling av eiendeler og gjeld avhenger av hvilket regelsett man velger for føring av regnskapet (GRS, GRSS eller IFRS).

2. Usikkerhet om fremtiden

Usikkerhet knyttet til fremtidige kontantstrømmer skaper støy i rapporteringen. Denne formen for usikkerhet gjør seg gjeldende på mange områder, som for eksempel hva som er riktig verdi på selskapets pensjonsforpliktelser, nåverdien av langsiktige leieavtaler med omsetningsbasert leie osv. Måleproblemene knyttet til fremtidige kontantstrømmer kan være formidable, og det er ingen måter å unngå dem på. Ved vurdering av regnskapskvaliteten må vi derfor konkret identifisere områder med størst usikkerhet og etter beste evne vurdere hvilken effekt usikkerheten kan ha (Tellefsen og Langli 2007).

3. *Regnskapsprodusentenes rapporteringsstrategi*

Den tredje kategorien henviser til at selskapene har en fleksibilitet som de kan bruke til å informere eller desinformere. Regnskapsprodusentene kan ha både incentiver og anledning til å gjøre regnskapene mer eller mindre informative enn det nøytral rapportering ville ha ført til. Det er her muligheten for regnskapsmanipulasjon kommer inn (Tellefsen og Langli 2007).

2.2.3 Definisjoner på regnskapsmanipulasjon

Det verserer flere ulike navn og definisjoner som henspiller til manipulasjon av regnskapet. Eksempler på ulike navn som benyttes er regnskapsjuks, regnskapssvindel, aggressiv regnskapsføring, kreativ regnskapsføring, resultatutjevning og inntekts- eller resultatstyring (*earnings management*). Selv om det finnes mange ulike betegnelser på begrepet regnskapsmanipulasjon, er handlingene det refereres til de samme. I det følgende vil jeg gjennomgå et utvalg ulike definisjoner på regnskapsmanipulasjon.

På overordnet nivå kan regnskapsmanipulasjon defineres som:

”Avgivelse av regnskapsrapporter som inneholder opplysninger om inntekter, kostnader, eiendeler og gjeld som avviker fra det som ville vært rapportert dersom lovlige regnskapsregler, prinsipper og standarder hadde vært fulgt.”

(Olsen 2007).

Hensikten er å forlede brukerne av foretakets finansregnskap eller andre typer ekstern rapportering om regnskapsopplysninger.

Tellefsen og Langli (2007) har etter en fri oversettelse av Healy og Wahlen (1990), definert regnskapsmanipulasjon som følger:

”Regnskapsmanipulasjon foreligger når ledelsen bruker regelverkets fleksibilitet eller strukturerer transaksjoner på en slik måte at regnskapsrapportene enten feilinformerer noen interessenter om den underliggende utviklingen av selskapet eller påvirker utfallet på kontrakter knyttet til regnskapstall i en for motparten ugunstig retning”.

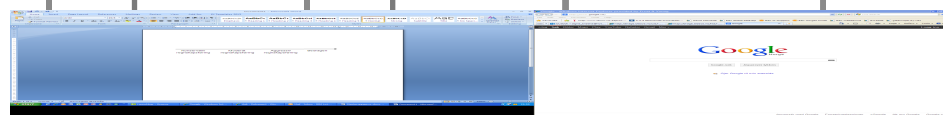
Manipulasjonen kan med andre ord bestå i at ledelsen bevisst velger hvilke regnskapsprinsipper som skal benyttes og hvordan skjønn utøves. Videre omfatter begrepet regnskapsmanipulasjon også strukturering og timing av transaksjoner når formålet er å feilinformere interessenter om den underliggende utviklingen eller påvirke utfallet i kontrakter knyttet til regnskapstall (Tellefsen og Langli 2007).

Som en videreføring av dette kan Mulford og Comiskey (2002) sin versjon trekkes frem:

”Alle metoder som benyttes i ”the financial numbers game”, inkludert valg av aggressive regnskapsmetoder, mislighold, samt alle steg som tas i retning av earnings management og inntektsutjevning”.

Earnings Management kan defineres som aktiv manipulering av regnskapsmessig resultat, med hensikt å skape et forandret bilde av selskapets økonomiske stilling (Mulford og Comiskey 2002).

Likevel er det ikke alltid lett å trekke grensen for hva som er manipulasjon og hva som er lovlig bruk av fleksibiliteten i de ulike regnskapsstandardene. Giroux (2004) definerer Earnings Management med utgangspunkt i følgende figur:

Figur - Earnings Management (Giroux 2004, 2)

I følge Giroux innebærer Earnings Management å justere resultatet i ønsket retning innenfor hele spekteret fra konservativ regnskapsføring til direkte bedrageri. Han mener at det ikke bare er aggressiv regnskapsføring og bedrageri som inngår i begrepet Earnings Management, men enhver form for resultatstyring

som effektivt fremstiller resultat eller fortjeneste på en feilaktig måte, og som er fordelaktig for ledelsen. De ulike metodene for regnskapsføring er videre beskrevet i kapittel 3.

Ut fra de ulike definisjonene på regnskapsmanipulasjon ser vi at et av hovedstikkordene er *feilinformasjon*. Felles for regnskapsskandalene vi kjenner gjennom media, er at de er knyttet til regnskaper av dårlig kvalitet. Med dette menes at den økonomiske situasjonen som fremkommer av regnskapene ikke henger sammen med virkeligheten.

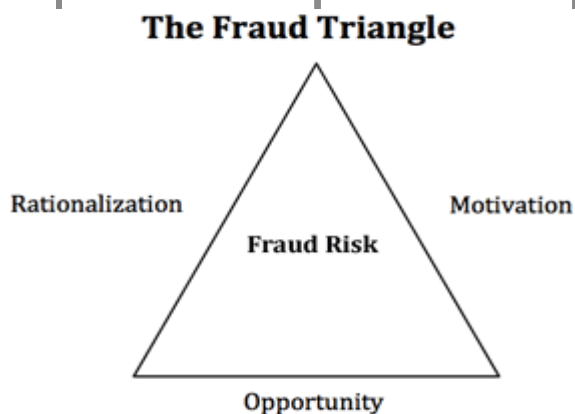
2.3 Mislighetstriangelet

Risikoen for at misligheter begås er til stede når det foreligger en motivasjon, en mulighet og en rasjonalisering. Dette blir i fagteorien omtalt som mislighetstriangelet. Den amerikanske kriminologen Donald Cressey lanserte teorien først på 50-tallet da han kom med følgende hypotese:

“Trusted persons become trust violators when they conceive of themselves as having a financial problem which is non-shareable, are aware this problem can be secretly resolved by violation of the position of financial trust, and are able to apply to their own conduct in that situation verbalizations which enable them to adjust their conceptions of themselves as trusted persons with their conceptions of themselves as users of the entrusted funds or property.”

(Cressey 1953)

Siden har dette vært en anerkjent teori som benyttes i mange sammenhenger. Teorien er også inkorporert i dagens revisjonsstandard ISA 240 om revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper (Revisors Håndbok 2012).

Figur - The Fraud Triangle (Cressey 1953) – Mislighetstriangelet

De tre sidene av mislighetstriangelet må virke sammen for at en kriminell handling skal finne sted (Gottschalk 2012a, 196).

Det kan tenkes at en person har økonomiske problemer privat og opplever situasjonen som presset. Følgelig foreligger det en motivasjon. Personen ser at man gjennom sin stilling som økonomiansvarlig har mulighet til å underslå midler fra selskapet uten betydelig risiko for at det vil bli oppdaget, da det er man selv som utfører de fleste kontrolloppgavene. Personen ser dermed en løsning på sine problemer. Før mislighetshandlingen blir utført vil man likevel forsøke å rasjonalisere eller rettferdiggjøre sine handlinger overfor seg for å beholde en viss selvfølelse. En sterk integritet kan følgelig gjøre terskelen høyere for å benytte seg av en foreliggende mislighetsmulighet (Olsen 2007).

2.3.1 Mulighet

Muligheter skapes gjennom posisjonen man har til å gjennomføre kriminelle handlinger uten å bli avslørt. Dette forsterkes når selskapets interne kontroll er mangelfull, eller at personene som styrer internkontrollen alle er med på mislighetsopplegget. Muligheten til å utføre misligheter er i denne oppgaven sammenstilt med metoder for å utføre regnskapsmanipulasjon, og er videre beskrevet under kapittel 3.

2.3.2 Motivasjon

Cressey (1953) fant at personer som misbrakte en finansiell tillitsposisjon til å begå misligheter, opplevde et følt press som følge av en situasjon det av ulike grunner ikke var aktuelt å snakke med noen om. Dette presset kan for eksempel

skapes av personen selv ved sine ambisjoner og mål, eller gjennom forventninger fra familie, sjefen eller eiere i selskapet man jobber for (Olsen 2007).

Motivasjonen kan med andre ord være å berike seg selv eller å berike bedriften.

Se videre beskrivelse av ulike former for motivasjon i kapittel 4.

2.3.3 Rasjonalisering

Den tredje pilaren som må være tilstede for at misligheter skal begås er en rasjonalisering eller rettferdiggjøring av handlingen. Det er foretatt en del forskning på området, og i fagteorien betegnes ofte teknikkene den kriminelle benytter for å bagatellisere kriminaliteten i sine handlinger for nøytraliserings-teknikker (Sykes og Matza 1957). Dette er nærmere beskrevet i kapittel 5.

3. Muligheter og metoder for å manipulere regnskapet

For at en mislighet skal kunne begås, må det i tråd med teorien om mislighetstriangelet foreligge en mulighet. En mulighet kan oppstå som følge av manglende internkontroll og/eller at man innehar en posisjon i selskapet som gjør at man har tilgang til selv å manipulere tallene eller gi andre ordre om å gjøre det. I denne oppgaven er mulighet for å manipulere regnskapet sidestillet med metoder for å manipulere regnskapet.

Regnskapsmanipulasjon kan skje ved både lovlige og ulovlige metoder. Tellefsen og Langli (2007) definerer lovlige metoder som der hvor valgene som foretas, og skjønnet som utøves, er innenfor gjeldende lovgivning, men samtidig at utfallet er slik at den underliggende utviklingen ikke blir nøytralt gjengitt. Denne formen for regnskapsmanipulasjon utnytter altså regnskapsreglenes fleksibilitet. Ulovlige metoder innebærer at de som produserer regnskapet opererer utenfor det regnskapslovgivningen tillater.

Ulike metoder for regnskapsføring, og dermed mulighet til å fremstille selskapets økonomiske stilling på ønsket måte er beskrevet med utgangspunkt i Penman (2010). Videre er konkrete metoder for manipulasjon av regnskapet beskrevet med utgangspunkt i Schilit og Perlens ”*Financial Shenanigans*” (2010).

3.1 Ulike metoder for regnskapsføring

Gjennom sitt valg av metode for regnskapsføring kan selskapet oppnå en høyere avkastningsgrad og et høyere resultat. Selskapet kan fremstille seg selv som mer lønnsomt enn det de i realiteten er. Ingen av metodene tilfører selskapet noe mer eller mindre reell verdi, men regnskapskvaliteten og det som vises til omverdenen blir påvirket (Penman 2010, 571). Videre er det viktig å merke seg at regnskapskvalitet er et imperativt begrep som følge av regnskapets reverserende egenskaper. Inntektsføring som følge av valgt metode for regnskapsføring, vil alltid reverseres i fremtiden (Penman 2010, 607).

3.1.1 Konservativ metode for regnskapsføring

Praksisen når regnskapsprodusenten undervurderer eiendeler i balansen, kalles konservativ regnskapsføring. Dersom det er tvil om eiendelens verdi, vil man i dette tilfellet helst ikke bokføre eiendelen i det hele tatt (Penman 2010). Ved praktisering av konservativ regnskapsføring foretas kun nedskrivning av eiendeler, ikke oppskrivning. Det gis dermed et konservativt bilde av selskapets inntekter.

3.1.2 Nøytral metode for regnskapsføring

Denne metoden for rapportering innebærer at regnskapsprodusentene ikke griper inn i rapporteringssystemet, verken gjennom valg av regnskapsprinsipper, utøvelse av skjønn, strukturering av transaksjoner eller timing av transaksjoner. Årsrapportens innhold blir ikke påvirket av incentiver for å fremstille informasjonen verken bedre eller dårligere enn det nøytral rapportering tilsier (Tellefsen og Langli 2007).

3.1.3 Liberal metode for regnskapsføring

Som motpol til konservativ regnskapsføring, vil man ved liberal regnskapsføring kun skrive opp verdien på eiendeler og unnlate nedskrivning ved forringelse (Penman 2010). Dette medfører økning i bokførte verdier.

3.1.4 Aggressiv regnskapsføring

De tre metodene beskrevet representerer ikke misligheter i seg selv. Ved konsekvent å benytte konservativ metode for regnskapsføring vil regnskapet vise en høyere fremtidig lønnsomhet, mens liberal metode for regnskapsføring vil vise det motsatte (Penman 2010). Penman poengterer at aggressiv regnskapsføring er

et begrep som passer best til å indikere manipulasjon som midlertidig øker inntekten, men at det ikke nødvendigvis er ensbetydende med liberal regnskapsføring.

3.2 Metoder for å manipulere resultatet

Det finnes flere måter å bryte regnskapsbestemmelsene på. Denne oppgavens fokus er som nevnt de tilfellene der den ansvarlige manipulerer regnskapene for å gi et uriktig bilde av foretakets resultat og økonomiske stilling. Formålet kan være å vise et høyere resultat enn hva som er reelt, eller et lavere resultat.

Schilit og Perler (2010) har identifisert 7 ulike typer manipulasjon som fører til et misledende bilde av selskapets resultat. I det følgende vil teknikkene kort beskrives med konkrete metoder for utførelse.

3.2.1 For tidlig bokføring av inntekter

Ved bruk av denne teknikken er inntektene reelle, men de bokføres tidligere enn hva prinsippene for periodisering tilsier. Følgelig representerer de brudd på transaksjonsprinsippet, sammenstillingsprinsippet og/eller opptjeningsprinsippet. Metoder for å bokføre inntekter for tidlig kan være (Schilit og Perler 2010):

- Inntektsføring av varer/tjenester som enda ikke er levert eller utført.
- Inntektsføring før endelig avtale er inngått med kunden.
- Inntektsføring selv om kjøpers betaling er usikker.

3.2.2 Bokføring av fiktive inntekter

Schilit og Perler (2010) oppsummerer fire teknikker for bokføring av fiktive inntekter:

- Bokføre inntekt fra transaksjoner som mangler økonomisk substans. Det vil si at transaksjonen mangler økonomisk formål og at kjøperen ikke er underlagt noen betalingsforpliktelse.
- Transaksjoner med nærstående parter, uten forsvarlig armlengdes avstand.
- Bokføre inntekt fra ikke inntektsproduserende transaksjoner. Dette kan dreie seg om feil klassifisering mellom salgsinntekter og andre driftsinntekter.

For eksempel ved at inntekter som ikke er relatert til selskapets hovedaktivitet presenteres som salgsinntekt i regnskapet.

- Bokføre inntekt fra reelle transaksjoner, men med et for høyt beløp.

3.2.3 Øke inntekten med engangsgevinster

Denne teknikken går ut på å blåse opp inntekten ved bruk av engangsgevinster eller ikke inntektsskapende aktiviteter. Dersom det ikke oppdages er det evnet til å forvirre investorer eller andre brukere av regnskapet (Schilit og Perler 2010).

Metoder som benyttes kan være som følger:

- Føre investeringsutgifter eller gevinster som en reduksjon av driftskostnader, eller inkludere gevinster fra investeringer som en del av salgsinntekten.
- Øke inntekten ved å omklassifisere balansepostene, eller ved å selge undervurderte eiendeler.

3.2.4 Flytte kostnader i inneværende periode til en senere periode

Ved bruk av denne teknikken forsøker man å skape et bedre resultat ved å flytte kostnader som skulle vært kostnadsført i inneværende periode til en senere periode. Metoder for å oppnå dette kan være (Schilit og Perler 2010):

- Balanseføre kostnader som egentlig er normale driftskostnader, og følgelig skulle vært kostnadsført direkte.
- For kort avskrivningsperiode eller manglende nedskrivning ved verdiforringelse.
- Manglende avsetning til tap på usikre fordringer.

3.2.5 Bruk av andre teknikker for å skjule kostnader eller tap

Schilit og Perler (2010) nevner følgende øvrige teknikker for å skjule kostnader eller tap:

- Utelatt kostnadsføring ved bruk av aggressive regnskapsføringsantagelser.
- Øke inntekten ved å frigjøre tvilsomme avsetninger.
- Skape falske rabatter fra leverandører.

- Redusere gjeld ved å endre regnskapsestimat.

3.2.6 Flytte inntekter i innværende periode til en senere periode

Ved bruk av denne teknikken forsøker man å redusere periodens resultat ved å flytte inntekter i inneværende periode til en senere periode, noe som er et brudd på periodiseringsprinsippene. På denne måten skapes det en reserve som kan utløses som inntekter i en senere periode (Schilit og Perler 2010).

3.2.7 Flytte fremtidige kostnader til en tidligere periode

Teknikken går ut på å skyve kostnader fremover i tid for å redusere resultatet. Man vil her unngå balanseføring og heller foreta direkte utgiftsføring. I tillegg til å bokføre alle kostnader tidligst mulig, kan teknikken også innebære bokføring av fiktive kostnader (Schilit og Perler 2010). Metoder kan være:

- Avskrivning av eiendeler i inneværende periode for å unngå kostnader i senere perioder.
- Urettmessig bokføring av kostnader for å skape reserver benyttet til å redusere fremtidige kostnader.

3.2.8 Oppsummering av metoder for manipulasjon av resultatet

På overordnet nivå kan vi dele de beskrevne metodene for manipuleringsmetoder av resultatet inn i to hovedmetoder:

1. *Øke resultatet* ved å blåse opp inntekter og /eller undervurdere kostnader (teknikk 1 – 5).
2. *Redusere resultatet* ved å flytte inntekter til en senere periode og fremtidige kostnader til inneværende periode (teknikk 6 – 7).

4. Motivasjon for å begå regnskapsmanipulasjonen

Motivasjon defineres gjerne som ”*de biologiske, psykologiske og sosiale faktorer som aktiverer, gir retning og opprettholder atferd i ulike grader av intensitet for å nå et mål*” (Kaufmann og Kaufmann 2009). Motivasjon handler med andre ord om hvilke drivkrefter som får oss til å gjøre noe. Det er viktig å skille motivasjon fra motiv. Mens det kan foreligge en god grunn (motiv) til å gjøre noe, vil det ikke bli utført dersom motivasjonen mangler.

Advokat Erling Grimstad har jobbet i mange år med økonomisk kriminalitet, og kom i forbindelse med Nor Lines-saken med noen uttalelser i *Bergens Tidende* 13. februar 2010. Grimstad påpeker at mens behovet for penger er en viktig drivkraft for økonomisk kriminalitet, så er motivasjonen for å stikke til seg penger like høy for fattig som for rik. Selv om folk har dyre biler, hytter på fjellet og ved sjøen og en privatøkonomisk situasjon som er ekstremt god, begår de likevel økonomisk kriminalitet. En kan så spørre seg hva årsaken til dette kan være?

Schilit (2010) mener at årsakene og de bakenforliggende motivasjonsfaktorene til at regnskapsmanipulasjon begås kan oppsummeres i tre hovedpunkter:

1. *Det lønner seg*

Ved å manipulere regnskapet kan lederne oppnå vinning på vegne av bedriften eller for seg selv. Dersom lederen har en bonusordning knyttet til salg, kan dette medføre incentiver til å manipulere regnskapet for å oppnå høyest mulig resultat.

2. *Det er enkelt å utføre*

Det finner flere ulike metoder for å manipulere regnskapet. Fleksibiliteten i de ulike regnskapsstandardene kan gjøre det mulig å manipulere økonomiske rapporter til sin favor.

3. *Det er liten sannsynlighet for at man blir oppdaget*

Det er en oppfattelse blant mange at oppdagelsesrisikoen ved regnskapsmanipulasjon er lav. Dersom banker eller investorer benytter kvartalsrapporter for å vurdere bedriftens økonomiske presentasjon, kan det være mulighet for at disse gir et feil bilde. Kvartalsrapportene revideres vanligvis ikke av ekstern revisor, noe som øker sannsynligheten for regnskapsmanipulering (Schilit og Perler 2010).

For å forklare hvorfor "hvem som helst" kan være tilbøyelige til å begå regnskapsmanipulasjon kan vi gå tilbake til grunnleggeren av mislighetstriangelet. Cressey (1953) påpeker at motivasjon oppstår som følge av:

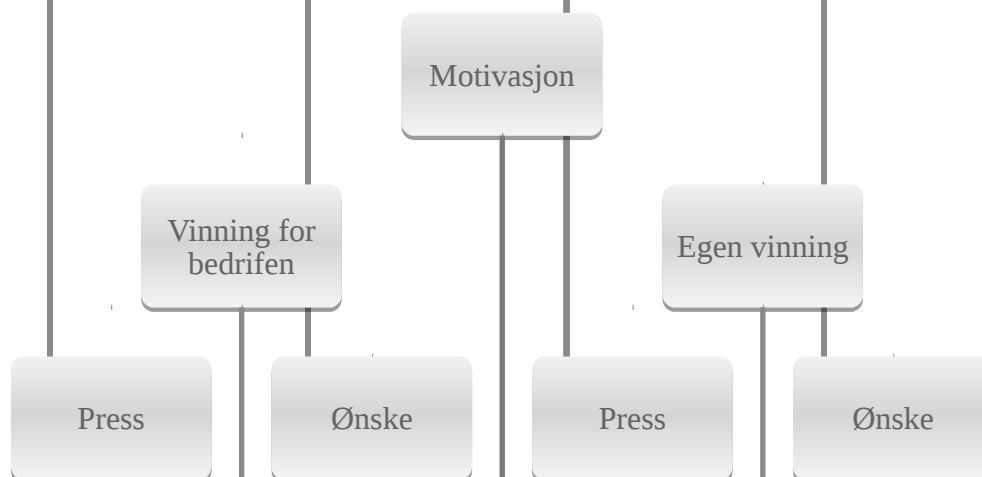
"..et følt press i forhold til et økonomisk problem, som det ikke er mulig å snakke med andre om, og som de ser en mulighet til å løse i hemmelighet."

Det økonomiske problemet kan være reelt objektivt sett, eller det kan kun dreie seg om et subjektivt oppfattet problem som følge av sin egen streben etter en spesiell form for livsstil. Presset kan for eksempel skapes av seg selv ved sine

ambisjoner og mål, eller gjennom forventninger fra familie, sjefen eller eiere i selskapet man jobber for.

4.1 To hovedtyper motivasjon

Motivasjonen for å begå økonomisk kriminalitet, derunder regnskapsmanipulasjon, er i de fleste tilfeller økonomisk vinning i en eller annen form. Grovt inndelt beriker personen eller personene som utfører manipulasjonen enten seg selv eller bedriften.

Figur - Hovedgrupper motivasjon

4.1.1 Vinning for bedriften

Dersom det er bedriften som berikes kan dette igjen deles inn i press og ønske. I det ene tilfellet oppfatter personen et *press* fra ledelsen til å gjøre som de sier for at vinning for bedriften skal oppnås. I det andre tilfellet oppstår motivasjonen som følge av et eget *ønske* om å berike for bedriften. Dersom personen så ser at det foreligger en mulighet, kan dermed han eller hun bli tilbøyelig til å manipulere regnskapet slik at det for eksempel viser et høyere resultat enn det som er reelt.

Det kan være mange situasjoner som utløser motivasjon. Eksempler kan være:

- Selskapet er underlagt et morselskap eller ledelse som forventer resultater på et visst nivå.
- Tilfredsstillende selskapets produktivitetsmål.

- Inntektsglatting / *income-smoothing* for å vise en stabil og jevnt vekst i overskudd ved å opparbeide reserver i gode år som løses opp i dårligere år. På denne måten forbindes selskapet med lav risiko og dermed lavere kapitalkostnad (Tellefsen og Langli 2007).
- Ønske om å begrense selskapets evne til å utdele utbytte ved å manipulere overskuddet ned for å redusere fri egenkapital, eller ønske om maksimalt utbytte ved å manipulere overskuddet opp for å maksimere fri egenkapital.
- Tilfredsstillende bankens vilkår knyttet til regnskapstall i forbindelse med lån og kreditter. Det kan være kostbart for selskapet å bryte vilkårene, for eksempel ved høyere rentekostnader, bortfall av kassekreditt osv.
- Innfri markedsaktørenes forventninger og unngå kursfall.
- Grådighet i form av et behov for fremgang, suksess, makt og sosial status (Tellefsen og Langli 2007).

4.1.2 Egen vinning

Personlige økonomiske problemer kan skape en press-situasjon ved at man har et oppfattet behov for mer penger enn det man kan tilegne seg ved vanlig arbeid eller sparing. Handlingen utføres da for å berike seg selv, altså egen vinning.

En stram privatøkonomi kan oppstå enten som følge av manglende evne til styring av egen økonomi, eller som følge av andre faktorer som helsetilstand, sykdom, renteøkning og lignende. I slike tilfeller vil mange oppleve det som en press-situasjon. Det er ikke det faktiske inntekts- og utgiftsnivået som er avgjørende, men hvordan det oppleves av den enkelte personen (Olsen 2007). Når man står oppe i en slik press-situasjon, har man en motivasjon til å gripe en foreliggende mislighetsmulighet og omgjøre muligheten til handling.

Det kan også være sosiale forventninger i miljøet en person tilhører som fører til et følt *press* eller et *ønske* om å ha dyre biler, jevnlig feriereiser, hyppige restaurantbesøk og andre kostbare vaner. Når forbruket ikke samsvarer med inntekten, vil det etter hvert bli krevende å opprettholde vanene og fasaden. Situasjonen vil oppfattes som presset.

Bonus knyttet til regnskapstall eller aksjebasert avlønning kan også utløse motivasjon. Det kan for eksempel gi incentiv om å oppregulere inntekt for å nå grensen som utløser bonusutbetalinger.

Oppsummert kan et følt personlig økonomisk press eller ønske utløses både av en objektivt sett vanskelig privatøkonomisk situasjon og av en subjektiv oppfatning om at inntektene ikke er høye nok i forhold til sine egne ambisjoner og mål (Olsen 2007).

5. Rasjonalisering av handlingen

Den siste faktoren som øker risikoen og som må være til stede for at en mislighet skal bli begått er rasjonalisering av handlingen. En mye benyttet teori for å gi innsikt i hvordan den kriminelle bagatelliserer sin kriminalitet er det som kalles *nøytraliseringssteori* (Sykes og Matza 1957).

5.1 Nøytraliseringssteori

Teorien ble først introdusert av Gresham Sykes og David Matza (1957) i en artikkel der de beskrev ”Techniques of Neutralization” eller på norsk nøytraliserings teknikker. Teorien var relatert til ungdomskriminalitet, men de mente at teknikken som ble benyttet av denne typen kriminelle også kunne gjenkjennes hos lovbrøyttere i øvrige deler av samfunnet.

Sykes og Matza hevdet at mange ungdomskriminelle opplevde en form for skyld eller skam. De argumenterte for at mye av kriminaliteten derfor var basert på en type forsvar av forbrytelsene, i form av begrunnelser for avvik som blir oppfattet som gyldige av den kriminelle, men ikke av det juridiske systemet eller samfunnet for øvrig. Disse rettferdiggjørelsene blir ofte beskrevet som rasjonaliseringer.

De identifiserte nøytraliserings teknikkene ble delt inn i fem hovedtyper: ”Denial of responsibility”, ”Denial of injury”, ”Denial of the victim”, ”The condemnation of the condemners” og ”The appeal to higher loyalties”.

I ettertid har også andre teknikker blitt tilføyd. Siponen og Vance publiserte i 2010 en forskningsartikkel (Neutralization: New Insights into the Problem of Employee Information Systems Security Policy Violations) der de tok utgangspunkt i fire av Sykes og Matza’s teknikker. Teknikken ”Denial of the victim” ble utelatt, da de skrev om teknikker i it-verdenen. Derimot tilføyde de en teknikk beskrevet av Klokars i 1974; ”The metaphor of the ledger” og en teknikk beskrevet av William Minor i 1981; ”The defense of necessity”. Den førstnevnte, som på norsk kan oversettes til ”metaforen om kompensasjon”, går ut på at den kritikkverdige og kriminelle handlingen kan bli oppveid av og kompensert for med andre gode handlinger. Den sistnevnte, ”teknikken om nødvendighetens forsvar”, innebærer

at handlingen anses nødvendig og at det ikke fantes noen annen utvei (Siponen og Vance 2010).

De fem grunnleggende nøytraliseringsteknikkene

Ved å slå sammen Sykes og Matza's "Denial of injury" og "Denial of the victim" og tillegge "The defense of necessity" ender vi opp med fem teknikker som representerer de opprinnelige elementene i nøytralings teorien:

- "Denial of responsibility" – Ansvarsfraskrivelse
- "Denial of injury" og "Denial of victim" – Skadenekt
- "Defense of necessity" – Nødvendighet
- "Condemnation of the condemners" – Fordømmelse
- "Appeal to higher loyalties" – Lojalitet

De fem nye nøytraliseringsteknikkene

Etterfølgende forskningsprosjekter rundet emnet gjennomført på 70- 80- og 90-tallet har testet de fem opprinnelige nøytraliseringsteknikkene applikert til ulike typer kriminalitet og adferd. Det har også blitt lagt til nye teknikker. Moore og McMullen (2009) identifiserte ytterligere fem teknikker som brukes for å nøytralisere kriminaliteten og dermed fjerne skyldfølelsen:

- Tabbekvote
- Lovfeil
- Normalitet
- Berettigelse
- Dilemma

Sammen med de opprinnelige fem teknikkene har vi dermed ti teknikker for nøytralisering. Disse er nærmere beskrevet og relatert til regnskapsmanipulasjon i neste underkapittel.

5.1.1 Beskrivelse av de ulike nøytraliseringsteknikkene

1. "Denial of responsibility" – Ansvarsfraskrivelse

Ved bruk av denne teknikken fraskriver den kriminelle seg ansvar for handlingen. Personen rasjonaliserer handlingen ved å si at den er utenfor hans eller hennes kontroll, og ser på seg selv nærmest som en ball som hjelpeløst blir sparket inn i ulike situasjoner (Sykes og Matza 1957). For eksempel kan en person som er regnskapssjef i et selskap forsøke å fraskrive seg alt ansvar når det blir avdekket at det er bokført inntekter som ikke er reelle. Dette kan gjøres ved å hevde at han eller hun bare utførte ordre fra styret eller administrerende direktør.

Sykes og Matza hevdet at samfunnet skiller mellom skader som er utilsiktet, det vil si hvor ansvar er fraværende, og handlinger som er begått med hensikt. Ansvarsfraskrivelse kan med andre ord ses på som en teknikk for å unngå fordømmelsen fra samfunnet.

2. “Denial of injury” og “Denial of victim” – Skadenekt

En person som benytter skadenekt som nøytraliseringsteknikk minimaliserer skaden handlingen kan føre til.

Sykes og Matza peker på skillet i straffeloven som går på kriminelle handlinger som er ”mala in se” versus ”mala prohibita”. Det vil si å skille mellom handlinger som er gal i seg selv og handlinger som er ulovlige, men ikke umoralske. Dette er et skille som kan være viktig for den kriminelle i vurderingen av sin handling. Om han eller hun vurderer en handling som gal, kan avhenge av hvorvidt de mener noen blir skadet eller ikke. Å bryte regnskapsloven er ulovlig og straffbart, men handlingen rasjonaliseres ved å hevde at den egentlig ikke fører til noen skade.

På samme måte som sammenhengen mellom individet og dets handlinger kan nøytraliseres ved å nekte for ansvar, kan sammenhengen mellom handlinger og dens konsekvenser nøytraliseres ved å nekte for skade.

Eksempler på unnskyldninger som kan benyttes er mange. En person som har manipulert regnskapet for egen vinning kan for eksempel hevde at ingen personer blir skadet av handlingen, det er bare selskapet som ”taper litt penger”, men det har de jo ”råd til”.

Selv om den kriminelle likevel aksepterer ansvar for sine handlinger og at handlingen medførte en skade eller et offer, kan den nøytraliseres ved å si at skaden ikke er feil i lys av omstendighetene. For eksempel fordi skaden var

berettiget fordi offeret fortjente straff eller gjengjeldelse. Dette kan for eksempel oppstå når en ansatt mener lønnen er for lav. Unnskyldningen kan da være at ”selskapet betaler meg så lite i forhold til jobben jeg utfører at de fortjener at jeg manipulerer regnskapet til min egen fordel”.

3. ***“Defense of necessity” – Nødvendighet***

Denne teknikken innebærer at lovbrøtteren anser handlingen som en nødvendighet, og at man av den grunn ikke trenger å føle noen form for skyld. På denne måten kan lovbrøtteren sette til side skyldfølelse ved å overbevise seg selv om at handlingen var nødvendig og at man derfor ikke hadde noe annet valg (Siponen og Vance 2010). Handlingen rasjonaliseres da ved å hevde at tiden eller ressursene ikke strakk til for å utføre handlingen på en forskriftsmessig og lovlig måte. I næringslivet kalles slike lovbrudd ofte for ”short cuts” (Gottschalk 2012a).

Ledelsen i et selskap kan for eksempel anse det som en nødvendighet å manipulere regnskapet slik at resultatet fremkommer med et høyere beløp, for å sikre at banken innvilger lån. Behovet for midler er til stede der og da, og de har ikke tid til å vente på at omsetningen skal ta seg opp slik at bankens krav blir tilfredsstilt.

4. ***“Condemnation of the condemners” – Fordømmelse av fordømmeren***

Ved å benytte denne teknikken oppnås nøytralisering ved at lovbrøtteren flytter fokuset bort fra sin egen kriminelle handling ved å fordømme de som kritiserer handlingen (Siponen og Vance 2010). Personen kan påstå at de som kommer med anklager er hyklere og kriminelle som skjuler seg bak høye posisjoner eller at de er drevet av nag. For eksempel kan man mene at det er greit å bryte loven fordi loven oppfattes som urimelig, det vil si at man fordømmer lovverk og rettsvesen. Ved å gå til angrep på fordømmeren for å redusere deres status minimaliseres egen skyld (Sykes og Matza 1957).

5. ***“Appeal to higher loyalties” – Lojalitet***

Denne teknikken innebærer at lovbrøtteren opplever at han eller hun står ovenfor et dilemma som må løses på bekostning av overholdelse av loven. Sykes og Matza (1957) påpeker at lovbrøtteren ikke nødvendigvis forkaster samfunnets normative system, til tross for at de ikke blir fulgt. Det betyr kun at personen oppfatter andre

normer som viktigere eller at de involverer en høyere lojalitet. Det er nettopp det faktum at personen har tro på begge sett med normer som fremhever at det foreligger et dilemma eller en rollekonflikt.

For eksempel kan en regnskapsprodusent være villig til trikse med tallene for at selskapet skal fremstå som mer solid enn de i realiteten er. Ved å gjøre dette sikres lån fra banken, som igjen sikrer at selskapet kan holde ønsket aktivitet, som igjen sikrer arbeidsplasser og så videre. Holdningen er at målet helliger middelet.

6. **Tabbekvote**

Teknikken innebærer at personen argumenterer for at den uakseptable adferden må kunne aksepteres fordi vedkommende har benyttet all sin tid og alle sine krefter på å utrette noe nyttig. Det at personen har utført mange gode og lovlige handlinger overskygger lovbruddet (Moore og McMullan 2009). Holdningen er at "alle må ha lov til å gjøre noen feil".

7. **Lovfeil**

Personen vurderer lovovertrедelsen som irrelevant fordi det egentlig er noe galt med loven. Loven oppfattes som å være myntet på helt andre hendelser, og oppfattes som unødvendig og ødeleggende for næringsvirksomhet.

8. **Normalitet**

Påstanden om at "alle andre gjør det" blir benyttet når lovbrysteren oppfatter at det er så stor mangel på respekt for en lov i samfunnet generelt, at loven kan anses som uviktig eller opphevet (Moore og McMullan 2009). Lovbrysteren kan hevde at det er konsensus i befolkningen om å ignorere bestemmelsen.

9. **Berettigelse**

Denne formen for nøytralisering innebærer at personen i kraft av sin posisjon og stilling, som for eksempel administrerende direktør eller økonomidirektør, føler seg berettiget til handlingen. For eksempel kan en gründer som har bygget opp et selskap fra ingenting, føle seg berettiget til å unndra midler fra selskapet for egen berikelse.

10. **Dilemma**

Når man må foreta en avveining mellom flere hensyn som kan føre til en konklusjon om å begå lovbruddet, står man overfor et dilemma eller en tilstand av villrede (Moore og McMullan 2009). Man kan hevde at mens fremgangsmåten er ulovlig, ble det gjort for å hindre en enda større skade.

6. Avdekking av regnskapsmanipulasjon

Advokat Erling Grimstad uttalte til *Bergens Tidende* 13. februar 2010 at han har opplevd to finanskriser og sett hvordan det har skjedd en opphopning i økonomisk kriminalitet. Likevel mener han at det er ikke de dårlige økonomiske tidene som er årsaken til lovbruddene, men at det fører til at de lettere avsløres. Det er vanskeligere å skjule bedragerier og underslag når det er mangel på penger og gjennomgang av rapporteringer.

PwC gjennomfører annethvert år en verdensomspennende kartlegging av omfanget av økonomisk kriminalitet. Funnene publiseres i *Global Economic Crime Survey* (PwC 2011). I siste kartlegging fra 2011 hvor 67 større norske virksomheter deltok i undersøkelsen, fremkom det at 28 % av selskapene rapporterte å ha erfart alvorlig økonomisk kriminalitet det siste året, og som regel også flere hendelser. Alvorlig økonomisk kriminalitet synes å ramme en av tre virksomheter i en ett til to års syklus.

Undersøkelsen (PwC 2011) viste at de vesentligste forekomstene av økonomisk kriminalitet var økonomisk utroskap og underslag (63 %), hvitvasking (47 %), regnskapssvindel (26 %), cyberkriminalitet (26 %) og korrupsjon og bestikkelser (16 %). Mest sannsynlig er det betydelige mørketall når vi ser på samfunnet som helhet. Årsaken er at det ofte er vanskelig å avdekke denne typen kriminalitet. For eksempel kan ledere som avsløres som regnskapsmanipulatorer risikere å få sparken, å bli utestengt fra næringslivet samt å få et vedvarende dårlig rykte. De vil derfor benytte metoder for manipulasjonen som gjør mislighetene vanskelig å avdekke.

6.1 Hvem avdekker regnskapsmanipulasjon?

I *Global Economic Crime Survey* (PwC 2011) ble det observert en positiv trend ved at stadig flere hendelser oppdages gjennom systematisk forebyggende og avdekkende arbeid i motsetning til hva som tidligere ble rapportert; ved tilfeldigheter. Dette kan skyldes at det er satt større fokus på området og at selskapene iverksetter interne tiltak og kontrollrutiner for avdekking av uregelmessigheter.

Undersøkelsen deler metoder for avdekking inn i tre hovedgrupper:

- *Interne kontroller:* Herunder internrevisjon, risikostyring, elektronisk og automatisert overvåkning av mistenkelige transaksjoner og rulling av ansatte.
- *Bedriftskultur:* Avdekking gjennom interne og eksterne tips samt at det er etablert et system for varsling.
- *Forhold utenfor ledelsens påvirkning:* Manipulasjonen blir avdekket ved tilfeldighet eller av for eksempel journalister gjennom media.

Når det gjelder hvem som oftest står for avsløringene, har Petter Gottschalk (2012b) utarbeidet følgende oversikt basert på 236 norske hvitsnippforbrytere:

1. Journalister	61	26 %
2. Offer	42	18 %
3. Revisor	21	9 %
4. Internt	18	8 %
5. Bostyrer	17	7 %
6. Skatt	17	7 %
7. Politi	10	4 %
8. Bank	9	4 %
9. Børs	5	2 %
10. Andre	<u>36</u>	<u>15 %</u>
	<u>236</u>	<u>100 %</u>

Som vi ser er det journalister, offer, revisor og internt som er øverst på listen. Dersom dette sammenstilles med fordelingen til *Global People Survey* kan følgende kategorisering for avdekking av regnskapsmanipulasjon settes opp:

1. **Internkontroll** (representerer selskapets egne systemer for avdekking)
2. **Varsling** (en ansatt/tidligere ansatt eller involvert i selskapet varsler internt eller eksternt)
3. **Journalister** (forhold utenfor ledelsens påvirkning, ofte basert på varsling)
4. **Revisor** (medtatt da revisor har et lovpålagt ansvar i forbindelse med avdekking av misligheter).

6.1.1 Internkontroll

Det er styret og toppledelsen som har det overordnede ansvaret for korrekt regnskapsrapportering. Aksjeloven § 6-12 (1) slår fast at forvaltningen av

selskapet hører under styret, og at de skal sørge for forsvarlig organisering av virksomheten. Hva som menes med forvaltning konkretiseres i paragrafens andre til fjerde ledd:

(2) ”Styret skal i nødvendig utstrekning fastsette planer og budsjetter for selskapets virksomhet. Styret kan også fastsette retningslinjer for virksomheten.

(3) Styrets skal holde seg orientert om selskapets økonomiske stilling og plikter å påse at dets virksomhet, regnskap og formuesforvaltning er gjenstand for betryggende kontroll.

4) Styret iverksetter de undersøkelser det finner nødvendig for å kunne utføre sine oppgaver. Styret skal iverksette slike undersøkelser dersom dette kreves av ett eller flere av styremedlemmene”.

Styret har med andre ord en handleplikt, ved at de er pliktige til å holde seg orientert om virksomhetens regnskap og formuesforhold (Bråthen 2008). Styret også har et tilsynsansvar med den daglige ledelsen, som overlates til daglig leder etter instruks fra styret. Iht. aksjeloven § 6-14 plikter daglig leder å sørge for at selskapets regnskap er i samsvar med lov og forskrifter, og at formuesforvaltningen er ordnet på en betryggende måte. Daglig leder plikter også å underrette styret om selskapets virksomhet, stilling og resultatutvikling. Styret er altså avhengig av at daglig leder ikke holder tilbake informasjon av betydning, eller gir feilaktig informasjon.

Store virksomheter kan ha etablert en egen internrevisjonsfunksjon som har som oppgave å følge med på om virksomhetens styring og kontroll er hensiktsmessig og fungerer som forutsatt (Olsen 2007).

6.1.2 Varslere

En varslere er en person som mener å ha avdekket og derfor varsler om kritikkverdige forhold eller ulovligheter i virksomheten der vedkommende har vært eller er ansatt eller involvert (Gottschalk 2012b). Hvem som mottar slike tips, og hvordan de blir fulgt opp, kan variere.

Å varsle om kritikkverdige forhold kan være svært belastende for personen som står frem med mistanke eller bevis, særlig dersom det er overordnede kritikkverdige atferd det dreier seg om. Dette kan skape konfrontasjon og konflikt.

Varsleren risikerer selv å miste jobben og skyves ut i kulden. Riktignok finnes det eksempler på tilfeller der varslere har blitt anerkjent for å ha stått frem. Et eksempel på dette er Sherron Watkins. Hun varslet om forhold i Enron-saken mot sin overordnede Jeffrey Skilling. I 2002 ble hun som følge av dette kåret til årets personlighet av *Time Magazine* (Gottschalk 2012b).

I 2007 ble det nedfelt regler i arbeidsmiljøloven om arbeidstakers rett til å varsle om kritikkverdige forhold i virksomheten. Av arbeidsmiljøloven § 2-5 fremgår det at det ikke er tillatt med gjengjeldelse mot arbeidstaker som varsler i samsvar med loven. Etter arbeidsmiljøloven § 3-6 er også arbeidsgiver pliktig til å utarbeide prosedyrer for intern varsling eller sette i verk andre tiltak som legger forholdene til rette for intern varsling om kritikkverdige forhold i virksomheten, dersom forholdene i virksomheten tilsier det.

6.1.3 Journalister

Når journalister avdekker regnskapsmanipulasjon er dette ofte basert på varslere. Journalisten mottar for eksempel et tips fra en som jobber i selskapet, eller fra en utenforstående som har hørt noe om selskapet som tyder på at ikke alt gjøres i henhold til loven med tanke på regnskapet. På en annen side er journalister en yrkesgruppe som ikke bare passivt skal sitte og vente på informasjon fra andre om misligheter. De søker også aktivt etter fakta som kan danne et bilde av involverte personer, hendelser, årsaker og konsekvenser (Olsen 2007).

I følge statistikken under avsnitt 6.1 topper journalister listen over hvem som avslører hvitsnippkriminelle. Mens 26 % ble avslørt av journalister, ble bare 4 % avslørt av politi. Dersom vi kun ser på manipulasjon ble 10 av 52 saker avslørt av journalister, dvs. 19 % (Gottschalk 2012b, 209). Det kan virke overraskende at journalister avdekker flere hvitsnippkriminelle enn politiet, men noe av forklaringen kan ligge i at det kan være tilfeller der politiet har jobbet med saken før den kommer ut i media. Da kan journalister fortsette gravejobben og pressen kan komme med opplysninger som gjør at politiet kan gå videre med saken. Økokrimsjef Trond Eirik Schea mener journalistene og politiet utfyller hverandre (Lynum 2012).

6.1.4 Revisor

Ekstern revisor har et ansvar i forbindelse med avdekking av misligheter, noe som kommer til uttrykk i revisorloven og revisjonsstandardene (ISA).

Lov om revisjon og revisorer (revisorloven) av 15.01.1999 nr. 2 (heretter kalt revl.) pålegger revisor både generelle og detaljerte plikter og ansvar.

Hovedoppgaven fremgår av revl. § 5-1 (1) første setning, som sier at:

”Revisor skal vurdere om årsregnskapet er utarbeidet og fastsatt i samsvar med lov og forskrift,…”

Videre fremgår det i samme paragraf at revisor skal påse at den revisjonspliktige har ordnet formuesforvaltningen på en betryggende måte og med forsvarlig kontroll.

I henhold til revl. § 5-2 plikter revisor å:

”utføre revisjonen etter beste skjønn, herunder vurdere risikoen for at det kan foreligge feilinformasjon i årsregnskapet som følge av misligheter og feil.”

Revisor må med andre ord innrette sine revisjonshandlinger på en slik måte at de misligheter og feil som måtte foreligge har mulighet til å bli oppdaget. Til tross for dette ser vi at det i liten grad er revisorer som avslører de hvitsnippkriminelle. Kun 21 av 236, dvs. 9 %, hvitsnippforbrytere ble avslørt av ekstern revisor (Gottschalk 2012b). Årsaken til dette kan blant annet være sterk konkurranse i revisjonsmarkedet. Det må derfor arbeides effektivt og svært målrettet med hvert enkelt oppdrag, med lite rom for improvisasjon utenfor det planlagte revisjonsprogrammet. I tillegg er tiden revisor tilbringer hos revisjonsklienten begrenset til kanskje noen få dager i året. Det vil derfor kunne være vanskelig å observere og fange opp signaler på noe som kan dreie seg om økonomisk kriminalitet (Olsen 2007).

6.2 Hvordan avdekkes regnskapsmanipulasjon?

Hvordan regnskapsmanipulasjon avdekkes avhenger nødvendigvis av *hvem* som avdekker det. Det kan være en indirekte type avsløring, for eksempel ved at noen begynner å snakke om det og ryktet sprer seg. Eller det kan være en direkte form for avsløring ved at konkrete feil i regnskapet bli avdekket. Effektiv avdekking forutsetter evne til å gjenkjenne signaler på mulig økonomisk kriminalitet (Olsen

2007). Dette kapitlet tar sikte på å beskrive analytiske metoder for avdekking gjennom evne til å se røde flagg i regnskapet. Som nevnt under punkt 2.2.2 om regnskapskvalitet, påvirkes regnskapets informasjonsverdi av mengden støy.

6.2.1 Rød flagg analyse

Med røde flagg menes her signaler på manipulasjon som kan oppdages ved å se på regnskapsmessige sammenhenger og utviklingstrekk. En slik analyse blir mest effektiv når det først vurderes hvilke former for regnskapsmanipulasjon som kan være sannsynlige eller mulige (Olsen 2007). Det er derfor avgjørende med en viss innsikt i selskapets drift, forretningsmål, markedssituasjon og så videre. Dersom man har kunnskap om selskapet og dets ledelse har man et bedre grunnlag til å vurdere om det finnes motivasjon og mulighet til å begå regnskapsmanipulasjonen.

Det er også relevant å analysere regnskapet for å se på utviklingstrekk fra år til år og periode til periode, samt mot bransjetall. I tillegg kan man se på tradisjonelle nøkkeltall som resultatgrad, likviditetsgrad, omløpshastighet og gjennomsnittlige beholdningsstørrelser (Olsen 2007).

Resultatet manipuleres med den hensikt enten å øke resultatet eller å redusere resultatet. I det følgende vil et utvalgt av de sju metodene for manipulering av resultatet i kapittel 3 med tilhørende røde flagg bli opplistet. De røde flaggene er beskrevet med utgangspunkt i *Financial Shenanigans* (Schilit og Perler 2010).

Metode: For tidlig bokføring av inntekter

Inntektene er reelle, men bokføres for tidlig i henhold til gjeldende periodiseringsregler. **Røde flagg** kan være:

- Inntektsføring før fullføring av forpliktelsene i henhold til kontrakten.
- "Up-front" inntektsføring av langsiktige kontrakter.
- Bokføring av inntekter selv om kjøpers betaling er usikker eller før endelig aksept.
- Kontantstrøm fra operasjonelle aktiviteter blir hengende etter nettoinntekten. Dette er et rødt flagg da økt inntjening ved hjelp av manipulering ikke vil generere operasjonell kontantstrøm.

- Langsiktige fordringer øker raskere enn salget. Normalt vil kundefordringer bli innbetalt innen en til to måneder etter salget. Langsiktige fordringer er fordringer som ikke vil bli innbetalt før mer enn et år etter balansedagen, og er derfor ofte å anse som langsiktige tjenesteleveranser/kontrakter.

Metode: Bokføring av fiktive inntekter

Ved bokføring av fiktive inntekter og tilhørende økende kundefordringer, vil ikke inntektene resultere i senere innbetalinger fra kunder. **Røde flagg** er derfor:

- Inntekts- og resultatforbedringer over lang tid og stadig økninger i fordringsmassen uten at kontantstrømmen øker.
- Plutselig økning i tidsavgrensningsposter eller ikke-fakturerte fordringer.

Metode: Flytte kostnader i inneværende periode til en senere periode

Resultatet kan forbedres ved unnlattelse eller utsettelse av kostnadsføring ved å beholde kostnader som eiendeler i balansen. **Røde flagg** kan være:

- Økning i anleggsmidler over tid som ikke følges av forbedret profittmargin. En ny eller uvanlig eiendelskonto (spesielt en som øker raskt) er et faresignal på feil kapitalisering av driftskostnader (Penman 2010).
- Unnlattelse av nødvendige nedskrivninger og forlengelse av avskrivningstider uten tilstrekkelig grunn.
- Beregning og bokføring av salgsgevinster uten å ta full høyde for bokførte verdier på det som er solgt.

Metode: Flytte fremtidige kostnader til en tidligere periode

Incentivet for å forskyve fremtidige kostnader kan være at årets prognoserte måltall er møtt, og at man derfor ønsker å forskyve noe av inntjeningen. På denne måten oppnås en inntektsreserve som kan realiseres senere år (en type *income smoothing*). **Røde flagg** kan være:

- Urettmessig avskrivning av eiendeler i inneværende periode for å unngå kostnader i fremtidig periode.

- Urettmessig bokføring av kostnader (fremtidige eller fiktive) for å etablere reserver benyttet til å redusere fremtidige kostnader.
- Store tapsføringer i forbindelse med lederskifte.
- Økning i bruttofortjeneste kort tid etter nedskrivning av anleggsmiddel.
- Gjentatte restruktureringskostnader som brukes til å omgjøre ordinære kostnader til engangskostnader.
- Uvanlig stabile resultater i usikre tider.

7. Metode

I dette kapitlet vil det gis en redegjørelse for oppgavens metodiske tilnærming. Det vil gis en presentasjon av casestudier, utvalget som er foretatt, hvordan datainnsamling er gjennomført og en evaluering av metodens validitet og reliabilitet.

7.1 Definisjon av metode

Metode kan defineres som systematisk og fokusert innhenting av data med hensikt å skaffe informasjon for å løse et bestemt forskningsproblem eller spørsmål (Ghuri og Grønhaug 2010).

Det skilles i hovedsak mellom kvalitative og kvantitative metoder. Kvalitativ metode har fokus på forståelse, nærhet til datakilden og generalisering ved å se på egenskaper og sammenhenger ved dataene. Kvantitativ metode har derimot fokus på testing og verifisering, avstand til datakilden og generalisering på bakgrunn av populasjonstilhørighet (Ghuri og Grønhaug 2010).

7.2 Casestudier

For å belyse problemstillingen er det valgt å benytte kvalitative casestudier. Begrunnelsen for dette vil beskrives etter at casestudier er definert og forklart.

Casestudier kan defineres som:

“an empirical inquiry that investigate a contemporary phenomenon within its real-life context; when boundaries between phenomenon and context are not clearly evident, and in which multiple sources of evidence are used.”

(Yin 2003)

En forskningstilnærming ved bruk av casestudier er ofte forbundet med et deskriptivt eller eksplorativt design, men uten å være begrenset til disse områdene. I økonomiske studier er casestudier en spesielt nyttig metode når fenomenet som studeres er vanskelig å studere utenfor sin naturlige setting og når konseptene eller variablene i studien er vanskelig å kvantifisere (Ghuri og Grønhaug 2010).

Denne typen studier er best egnet når *hvordan* og *hvorfor* spørsmål skal besvares, når den som undersøker har liten kontroll over hendelsene og når fokuset er

undersøkelse av samtidsmessige fenomener i sin naturlige kontekst (Yin 2003). Casestudier egner seg med andre ord ikke til kvantitative studier hvor man ønsker å finne omfanget av et fenomen. Styrken ligger derimot i forståelse og forklaring av handlinger og prosesser (Andersen 2013).

En casestudie involverer ofte datainnsamling gjennom verbale rapporter, personlige intervjuer og observasjon av primære datakilder. I tillegg involverer denne typen studier også datainnsamling gjennom kilder som finansielle rapporter, budsjetter, arkivdokumenter og markeds- og konkurranserapporter (Ghauri og Grønhaug 2010).

Det er forskningsspørsmålet i det enkelte tilfellet som avgjør om casestudier er passende eller ikke. Casemetoden kan være nyttig i forbindelse med teoriutvikling og testing. Den viktigste funksjonen er i så måte nærheten til objektet, individet, gruppen, organisasjonen eller situasjonen som studeres. På denne måten kan det innhentes tilstrekkelig informasjon for å karakterisere og forklare de unike egenskapene ved hvert case, og i tillegg kunne påpeke egenskaper som er felles i flere av casene (Ghauri og Grønhaug 2010).

Da problemstillingen i denne oppgaven relaterer seg til *hvordan* regnskapsmanipulasjon begås, *hva* motivasjonen er, *hvordan* det avsløres og *hvorfor* den kriminelle ikke synes han/hun har gjort noe galt, vil et kvalitativt forskningsdesign med casestudier kunne bidra til å gi innsikt og forståelse. Hensikten er å gå i dybden på fenomenet regnskapsmanipulasjon.

Casestudier kan involvere ett enkelt case eller det kan involvere flere case. I denne oppgaven vil det benyttes flercasestudie, noe som kan betegnes som sammenlignende casestudier. Det betyr at de samme spørsmålene vil stilles i et sett av ulike selskaper for deretter å sammenligne dem med hverandre for å kunne trekke konklusjoner (Ghauri og Grønhaug 2010).

7.3 Utvalg

Valg av case er avgjørende for resultatene av studiene. Derfor er det satt opp noen utvalgsriterier for at casene skal være sammenlignbare. Det er valgt ut seks kjente saker hvor regnskapsmanipulasjon har blitt begått for å oppnå fordeler for seg selv eller bedriften. Personene involvert tilfredsstiller kriteriene for en hvitsnippekriminell. Det vil si at de har begått økonomisk kriminalitet i kraft av

den tillit, posisjon og makt en person har fått i en virksomhet eller i samfunnet (Gottschalk 2012a).

Videre er det et kriterium for utvalg av case at det foreligger tilstrekkelig og tilgjengelig informasjon i det offentlige rom. Det er derfor valgt store, kjente saker som har vært mye omtalt i media. Selskapene som er valgt ut er norske selskaper, eller selskap som er tilknyttet et norsk selskap.

Selskapene som er valgt ut er som følger:

- Case 1: **Nedre Romerike Vannverk**
- Case 2: **Sponsor Service**
- Case 3: **Finance Credit**
- Case 4: **Nor Lines**
- Case 5: **OVDS**
- Case 6: **Troms Kraft/Kraft & Kultur**

Utvalget er relativt lite og gir dermed ikke grunnlag for noen kvantitativ studie, men det er heller ikke formålet. Derimot vil det som en kvalitativ casestudie kunne gi oss noen generelle svar og et innblikk i hvordan regnskapsmanipulasjon begås, hva motivasjonen kan være og hva slags nøytraliseringsteknikker som har en tendens til å bli benyttet.

7.4 Spørsmål som ønskes besvart

For å belyse problemstillingen er følgende fire analyse spørsmål utarbeidet med bakgrunn i teorien beskrevet i kapittel 3 - 6:

1. Hva slags metode for manipulasjon ble benyttet?
2. Hva var motivasjonen?
3. Hvilke nøytraliseringsteknikker kan den dømte kan ha benyttet?
4. Hvordan ble det avdekket?

Spørsmål 1 – 3 relaterer seg til de tre komponentene i mislighetstriangelet – mulighet, motivasjon og rasjonalisering. Spørsmål 4 tar sikte på å undersøke

hvem som stod for avdekkingen og hvilke røde flagg som gjorde at man gikk videre med mistanken.

Hensikten med casestudiene er å undersøke om det er enkelte kategorier innenfor hver av sidene til mislighetstriangelet som bemerker seg som typiske eller om det finnes andre forhold som er egnet til å gi innsikt. Videre vil det undersøkes om det er spesielle kombinasjoner av metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking som har en tendens til å gjøre seg gjeldene.

7.5 Datainnsamling

Studien er basert på gjennomgang av sekundærdata. Det vil si data som er samlet inn av andre med et annet formål. Sekundærdata kan brukes både til å finne informasjon for å løse forskningsproblemet og til å bedre forstå og forklare forskningsproblemet (Ghuri og Grønhaug 2010). Eksempler på sekundærdata er bøker, avisartikler, elektroniske kilder og interne rapporter som årsrapporter og regnskap. For å få et nyansert bilde av de enkelte sakene har det vært nødvendig med gjennomgang av en kombinasjon av ulike kilder.

For å få informasjon om den konkrete saksgangen i de enkelte casene er det innhentet dommer fra de aktuelle tingretter og lagmannsretter. Der det er utarbeidet granskningsrapporter som er gjort offentlig tilgjengelig, er også dette gjennomgått.

Videre er et relativt stort utvalg avisartikler gjennomgått for å få en forståelse for hvordan saken ble fremstilt i media og hvordan de aktuelle personene fremstod i forhold til bruk av nøytraliseringsteknikker.

I flere av sakene er det skrevet selvbiografier eller andre bøker om de involverte parters opplevelse av forholdene. Det er påpekt i teksten der dette er benyttet.

7.6 Vurdering av datamaterialet

Etter at casestudiene er gjennomført må det vurderes om datamaterialet holder en kvalitet som tilsier at vi kan trekke gode, analytiske konklusjoner på bakgrunn av dataene. Hva som kjennetegner en god casestudie, reiser spørsmål om validitet og reliabilitet (Andersen 2013), som er de to vanligste målene for datakvalitet.

7.6.1 Validitet

Indre validitet relaterer seg til kvalitet og troverdighet, og fremheves ofte som casestudiers styrke, mens ytre validitet viser til hvor representative funnene er for en større populasjon (Andersen 2013). Siden casestudier kun går i dybden på noen få enheter stiller de svakere i forhold til empirisk representativitet.

Denne studien tar kun for seg seks saker hvor regnskapsmanipulasjon er begått. Det vil derfor være vanskelig å trekke konklusjoner for alle norske selskaper eller alle tilfeller av regnskapsmanipulasjon. Den ytre validiteten vil derfor muligens være noe begrenset. Riktignok vil det være større grunnlag for å mene noe om dette i en flercasestudie enn om casestudien kun tok for seg ett enkelt case. Den indre validitet vil derimot bli ivaretatt ved at vi går i dybden på de ulike casene med hensikt å belyse problemstillingen.

7.6.2 Reliabilitet

Reliabilitet etableres gjennom overbevisende dokumentasjon av fremgangsmåte, datagenerering og analyse. Reliabiliteten er høy dersom et tilsvarende forskningsopplegg kan gjennomføres på samme måte og det oppnås samme resultat (Johnson og Duberley 2000).

Når det gjelder reliabiliteten i denne studien, vil det være mulig for andre å gjennomføre samme forskningsopplegg og komme frem til mye av de samme konklusjonene. Sakene som blir gjennomgått er kjent gjennom media, har vært mye omtalt og har tildels også blitt benyttet som klassiske eksempler i undervisningssammenheng. Det dreier seg med andre ord ikke om case hvor det hersker stor tvil om fakta eller hvor det er stort rom for tolkning i vidt ulike retninger. Likevel må det innrømmes at det vil kunne forekomme tolkningsforskjeller avhengig av hvem som utfører casestudiene. Dette henger blant annet sammen med bakgrunnen til personen som gjennomfører studien.

7.7 Studiens begrensninger

Studien inneholder flere begrensninger. En av begrensningene kommer som følge utvalget. Det vil være noe tilfeldig hvilke case innenfor regnskapsmanipulasjon som velges ut. Sammenligningen av svarene på de fire spørsmålene for deretter å trekke konklusjoner må derfor gjøres med et lite forbehold.

Videre er også tidsbegrensning en faktor som påvirker kvaliteten på studiet. Det vil være mulig å få fullstendig i dybden på casene og en del beslutninger må tas med hensyn til den gitte tidsrammen. Det vil derfor kunne være faktorer av mer eller mindre relevant karakter som ikke blir fanget opp i studien.

8. Casestudier

8.1 Vannverkssaken

Økokrim tok i begynnelsen av 2007 ut tiltale mot fem personer i den såkalte Vannverkssaken. Tiltalen gjaldt tilfeller av grov korrupsjon og økonomisk utroskap til verdier for til sammen 70 millioner kroner (Økokrim 2011). Saken omhandlet to interkommunale aksjeselskaper på Romerike, Nedre Romerike Vannverk (NRV) og AS Sentralrenseanlegget RA-2 (RA-2).

De tiltalte var tidligere administrerende direktør Ivar T. Henriksen (født 1938), hans sønn samt tre forretningsforbindelser. Saken har blitt omtalt som den mest alvorlige korrupsjonssak som har vært behandlet i norsk rettsvesen.

8.1.1 Metode for manipulasjon

Tappingen av penger fra selskapet foregikk på ulike måter gjennom slusing via ulike leverandører eller direkte til Ivar T. Henriksen, hans selskap, nærstående og deres selskaper. Se *vedlegg 1* som illustrerer hvordan tappingen foregikk ved hjelp av de ulike involverte personene og selskapene. Det vil i det følgende fokuseres på den delen av saken som går inn under regnskapsmanipulasjon.

Bokføring av ikke reelle kostnader

Det ble bokført kostnader i regnskapet som ikke var reelle ved blant annet overfakturerings, fiktiv fakturering og kostnader som ikke vedrørte virksomheten (Nedre Romerike distriksrevisjon 2007).

Overfakturerings foregikk ved at leverandørene fikk mer betalt enn reell verdi på leverte varer og tjenester. Hele eller deler av overskytende beløp ble deretter overført til Henriksen eller hans nærstående og deres selskaper. Den fiktive fakturering foregikk ved at selskaper i Henriksens eller hans nærståendes eie, fakturerte NRV/RA-2s leverandører for arbeid og tjenester som ikke var utført eller levert, som igjen viderefakturerte NRV/RA-2.

Videre fikk også Henriksen leverandører til å fakturere NRV/RA-2 for store beløp uten grunnlag i kontrakt eller konkret planlagt fremtidig arbeid. Dette er et brudd

på blant annet transaksjonsprinsippet og opptjeningsprinsippet. Beløpene som ble plassert hos leverandørene muliggjorde verdioverføringer til Henriksen og hans allierte. NRV/RA-2 utgiftsførte eller aktiverte disse forskuddsbetalingene i sine regnskaper da fakturaene ble mottatt. Regnskapene ble med andre ord manipulert med kostnader som ikke var reelle for selskapene. Dette medførte blant annet at styrenes beslutningstaking med utgangspunkt i regnskap ble gjort på et misvisende grunnlag.

For å skjule omfanget av de fiktive kostnadene, ble inntektene økt. Henriksen skal ha operert med en vannpris som var 40 % for høy. Etter at ny daglig leder tiltrådte og det ble rettet opp i regnskapsførselen har det blitt anslått at det årlig har blitt 42 millioner kroner billigere å drive vannverk og renseanlegg på Nedre Romerike (Gedde-Dahl, Hafstad og Magnussen 2008).

Man kan spørre seg hvordan Henriksen klarte å tappe de offentlige selskapene over så lang tid. Distriktsrevisjonen konkluderte med at manglende overholdelse av lover og regler, samt store svakheter ved selskapenes internkontroll og formuesforvaltning var medvirkende årsaker. Det er helt åpenbart at styrene og daglig leder ikke hadde sørget for å etablere betryggende kontrollsystemer i selskapene. Dette kom til syne ved manglende arbeidsdeling, manglende rutiner for bestilling, bekreftelse på varemottak, attestasjon og anvisning, samt feil og mangler i regnskapsførselen med hensyn til registrering og dokumentasjon (Nedre Romerike distriktsrevisjon 2007). I realiteten var det bare Henriksen som utførte kontroll av økonomi, regnskapsførsel og budsjettoppfølging. Dette medførte at han hadde alle *muligheter* til å manipulere regnskapet.

Oppsummering av metoder benyttet:

- Bokføring av ikke reelle kostnader (fiktivt fra leverandører).
- Meget mangelfull regnskapsmessig behandling og kontroll knyttet til investeringer i anlegg (blant annet eiendeler til privat bruk).

8.1.2 Motivasjon

Henriksen utnyttet sin stilling som vannverkssjef til å skaffe seg betydelige økonomiske fordeler. Han tappet selskapet for midler, og det er åpenbart at motivasjonen i denne saken dreier seg om *egen vinning*. Ved tapping av midler fra

selskapene beriket han seg selv og sin familie. Det var en utstrakt økonomisk samrøre mellom Henriksens privatøkonomi og selskapenes økonomi. I tillegg til tappingen gjennom sitt nett av nærstående og leverandører, ble blant annet eiendeler tilhørende vannverket solgt til Henriksen for underpris. Han disponerte også eiendeler som tilhørte selskapene og brukte det som sitt eget.

Det økonomiske utbyttet ble blant annet benyttet til både kjøp og oppgradering av private eiendommer i Norge og utlandet. En vesentlig del av pengene fra vannverket ble benyttet til kjøp av 9 bondegårder i Sør-Afrika (Gedde-Dahl, Hafstad og Magnussen 2008). Som vi vil se under avsnittet om nøytralisering påstod Henriksen at motivasjonen bak oppkjøpene var å hjelpe de fattige. Dette er ganske sannsynlig ikke hans egentlige motivasjon, men kun en teknikk benyttet for å nøytralisere handlingene.

Hva som lå bak denne drivkraften til urettmessig å tilegne seg midler fra selskapet er vanskelig å si. Henriksen kan ha hatt et oppfattet behov for mer penger enn det han fikk gjennom sin stilling ved vannverket, en lønn som han for øvrig fastsatte selv. Det har ikke fremkommet at Henriksen var under noen form for press på grunn av privat økonomi som gjorde at han så seg "nødt" til å utføre mislighetene. Han betalte riktignok erstatning i forbindelse med et privat søksmål fra en snekker med midler han tappet fra selskapet. Utover dette ga han større gaver i form av biler, utstyr og pengebeløp til sine barn og annen familie, samt gaver til forretningsforbindelser og ansatte. Det kan derfor virke som om Henriksen hadde et behov, eller et *ønske* om å vise at han var god for en del penger og at han dermed grep muligheten som lå foran han. - En mulighet som var til stede hovedsakelig på grunn av manglende kontroll av selskapenes økonomiforhold fra andre enn han selv.

8.1.3 Nøytraliseringsteknikker

Henriksen er en norsk ingeniør og var den som fra slutten av 1960-tallet bygget opp og ledet bedriftene Nedre Romerike Vannverk og AS Sentralrenseanlegget RA-2. For sitt arbeid ved vann- og renseanlegget gjennom 35 år ble Henriksen i 2002 tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull. Tre år etter ble han så tvunget til å fratse sin stilling som administrerende direktør på grunn av grove avsløringer rundt korrupsjon og økonomisk utroskap.

I intervjuer og reportasjer i lokalavisa *Romerikes Blad* i forbindelse med rettsaken i oktober 2007 uttalte Henriksen for at han nektet for all skyld. Uttalelsene han kom med tyder på bruk av ulike nøytraliserings teknikker:

- ”Min jobb besto i å holde avgiftene nede og skape verdier for mannen i gata. Jeg har aldri jobbet for politikere eller rådmenn, men for vanlige folk. Jeg har aldri kommet til dekket bord i mitt liv, og jeg har aldri tenkt egosentrisk.”, sitert i *Romerikes Blad* 8. oktober 2007.
- ”Ikke noe av det jeg har drevet med har gått ut over budsjettene styrene har vedtatt for selskapene. Poenget er at man må gjøre ting som er utviklende for å holde på folk og utvikle kompetansen”, svarte Henriksen på påstander om at det var private interesser som lå bak anskaffelsen av utstyr. Sitat fra *Romerikes Blad*, 25. mai 2007.

Denne holdningen ser ut til å være gjennomgående i Henriksens uttalelser til media. Han benytter nøytraliserings teknikken ”Ansvarsfraskrivelse”. Han mener han er uten skyld og at han har handlet i tråd med både handlingsmønsteret som var etablert i virksomhetene og med styrets vedtak. Videre uttalte han flere ganger i forbindelse med rettsaken at det var en kompleks sak der man måtte se på helheten. At han kjøpte en maskin som vannverket ikke hadde bruk for, betydde ikke at den ikke var ment for vannverket. Han uttalte til *Romerikes Blad* 25. mai 2007 at han kjøpte ting når han fikk en god pris, og tok den i bruk når behovet kom.

Henriksen har gitt uttrykk for at han er handlekraftig og ubyråkratisk, og kanskje ikke har fulgt regler til punkt og prikke, men at han ”ikke har gjort noe galt”. Dette tilsier igjen bruk av teknikken ”Ansvarsfraskrivelse”. Dette er for øvrig en teknikk som de fire medtaltede i saken også benyttet seg av.

Videre uttalte Henriksen til *Romerikes Blad* 8. oktober 2007:

- ”Jeg skammer meg ikke for det jeg har gjort. Da jeg begynte hadde jeg en stol og ett bord. Jeg har bygd opp selskapene, og i dag vil jeg anslå at de har en verdi på om lag to milliarder kroner.”.

Dette utsagnet tyder på bruk av teknikken ”Berettigelse”. Det virker som om han har en følelse av å ha rett til å handle slik han gjorde i kraft av sin stilling, og som følge av at det var han hadde bygd opp selskapene fra ingenting.

”Fordømmelse” er også en nøytraliserings-teknikk Henriksen har benyttet. I et intervju med Trude Teige i TV2-programmet *Trude* 9. november 2010 svarte Henriksen som følger på spørsmålet om hvilken følelse han satt igjen med etter at ankerunden var over våren 2010:

- ”Svik”- ”Svik fra de menneskene jeg har stilt opp for. Jeg lurte egentlig på hvordan jeg feilvurderte mine omgivelser som resultatet i denne granskningsrapporten som ble fatal. Jeg er vonbroten.”

Her går han til angrep på menneskene rundt seg, det være seg ansatte i selskapet, styremedlemmer, involverte selskaper eller politikere. Han uttalte også i samme intervju at han mente distriktsrevisjonen, som hadde utgitt granskningsrapporten, i aller høyeste grad var inhabil. Noe som igjen er et forsøk på å ta oppmerksomheten bort fra seg selv ved ”fordømmelse av fordømmeren”.

I Nedre Romerike tingrett svarte Henriksen på hvordan han fikk seg til å bruke penger fra vannverket til å kjøpe jaktfarmer i Sør-Afrika. Svaret var som følger:

- ”Jeg hadde blitt så gammel at jeg var lei av luksusproblemene her hjemme. Jeg hadde mål om å bygge vannverk for de fattige, og bygge arbeidsplasser blant annet med jakt”, sa Henriksen i den minneverdige dialogen med statsadvokat Lars Stoltenberg:
- ”Er pengene blitt brukt til å kjøpe farmer?”
- ”Det er ikke farmer, det er landområder som er slått sammen”
- ”Hva ble områdene brukt til?”
- ”Jakt, fiske og boreteknikk. Jakten ble brukt for å skaffe inntekter til boreteknikken. Vi ville fremme en holdning, en selvfølelse ved å tjene penger, som de kunne bruke til beste for sine familier”, poengterte Henriksen.

Dette ble trukket fram som en av årets ti beste uttalelser av *Aftenpostens A-magasinet* 28. desember 2007. Av svaret til Henriksen ser vi at han forsøker å

nøytralisere handlingene sine ved å fremstille det omtrent som veldedighet. Han hevder at hans mål var å hjelpe de fattige og at han ikke har gjort noe galt. Dette kan på en måte tolkes som bruk av nøytraliseringsteknikken ”*Appeal to higher loyalties*”, dvs. å hjelpe fattige. Den norske oversettelsen av denne teknikken, ”*Lojalitet*”, gjør det muligens litt søkt å sette denne merkelappen på uttalelsene, da Henriksen ikke ser ut til å ha vært lojal mot andre enn seg selv og til en viss grad sine nærstående. Utsagnene går over i ”*Ansvarsfraskrivelse*” og ”*Benektelse av offer/skadenekt*”.

8.1.4 Avdekking

Ivar T. Henriksen kunne ikke ha etablert systemer for tapping av selskapet uten medvirkning fra eksterne parter. Antall medhjelpere var mange. Det må derfor ha vært mange som visste eller hadde en anelse om hva som foregikk ved vannverket. Saken ble først avdekket av journalister i *Aftenposten* (Anne Hafstad, Siri Gedde-Dahl og Alf Endre Magnussen) etter et anonymt tips fra entreprenøren Tom Christensen. Han hadde blitt lovet store oppdrag for NRV/RA-2 av en konsulent, men som senere lot han i stikken (Gedde-Dahl, Hafstad og Magnussen 2008). Avdekkingen kom med andre ord som følge av en kombinasjon av varsling og journalister.

Journalistene avslørte at Henriksen gjennom et selskap han kontrollerte hadde kjøpt ni bondegårder i Sør-Afrika og slått dem sammen til et 100.000 mål stort privat jaktparadis. Henriksen nektet å opplyse om hvor pengene hadde kommet fra og ble straks permittert fra sin stilling. Journalistene fortsatte å grave og *Aftenposten* publiserte fra slutten av september 2005 avsløringene rundt mislighetene i en serie kritiske artikler om selskapene og driften, kjent som Vannverksaken.

På bakgrunn av *Aftenpostens* avisoppslag, ble så saken etterforsket av Økokrim i perioden 2005/2006. Nedre Romerike distriktsrevisjon (2007) foretok også en granskning med innleide konsulenter i samme tidsperiode. Det ble avdekket at det hadde foregått tapping av midler helt tilbake til 1970-tallet.

Nedre Romerike tingrett dømte den tidligere administrerende direktøren i NRV og RA-2, Ivar T. Henriksen, til åtte års fengsel, samt inndragning av 63 millioner og samtlige eiendommer. Hans sønn, Pål H. Henriksen, ble dømt til fire og et halvt

års fengsel, og to andre forretningsforbindelser (Eilert Støen og Hallvard E. Aanonli) ble dømt til henholdsvis tre og et halvt år og ett år og ti måneder. Entreprenørselskapet Peab fikk 8 millioner i foretaksstraff. Ankesaken i lagmannsretten i 2010 reduserte straffene noe (Økokrim 2011).

Styrenes manglende vilje til å utøve sitt forvalter- og tilsynsansvar i henhold til aksjeloven var gjennomgående i Vannverkssaken. Revisor på sin side handlet ikke i overensstemmelse med god revisjonsskikk og kommuniserte i begrenset grad med selskapenes styre. Økokrim henla riktignok saken mot revisor og de tidligere styremedlemmene, men den nye ledelsen i selskapene gikk til sivil søksmål. I 2009 ble det inngått forlik med Peab (14 millioner pluss renter), revisjonsselskapet PWC (15 millioner) og 17 tidligere styremedlemmer (5 millioner, hvorav 4,5 millioner ble dekket av styreforsikring).

8.2 Sponsor Service-saken

Sponsor Service AS drev med formidling av sponsoravtaler og rettigheter innenfor idrett og kultur, og hadde i mange år en dominerende stilling i markedet. Etter konkursen i 2003 startet opprullingen av de økonomiske forholdene i selskapet, som fikk svært stor medieomtale. Tidligere konsernsjef, Terje Bogen og økonomidirektør, Mark Sjuve ble tiltalt og senere dømt for grovt bedrageri, investorbedrageri, regnskapsmanipulasjon og aksjelovbrudd (Oslo tingrett 2006).

8.2.1 Metode for manipulasjon

Saken gikk hovedsakelig ut på at ledelsen manipulerte regnskapene og gav villedende opplysninger til selskapets bankforbindelse og til garantister for planlagte aksjekapitalutvidelser i selskapet.

Bogen og Sjuve la frem selskapsinformasjon til sin bankforbindelse Nordea Bank Norge ASA som gav et uriktig totalbilde av selskapet. Blant annet viste regnskaper, prognoser og budsjetter et bedre resultat enn det som var reelt og en overvurdert balanse. På dette grunnlaget fikk de på vegne av Sponsor Service AS innvilget lån og kreditter på til sammen 350 millioner kroner fra Nordea bank Norge ASA (Oslo tingrett 2006).

Bogen ble også tiltalt for bedrageri mot en rekke investorer i forbindelse med at investorene skulle garantere for en rettet emisjon i Sponsor Service AS. Investorene ble forledet ved at de ble presentert uriktig informasjon om den økonomiske stillingen til selskapet.

Manipulering av resultatet

Metoden for manipulasjon gikk i første rekke ut på uriktig inntektsføring av kontrakter. Både teknikken for tidlig inntektsføring og teknikken bokføring av fiktive inntekter ble benyttet. I henhold til domsavsigelse fra Oslo tingrett (2006) utgjorde uriktig inntektsføring av kontrakter minst kr 22 000 000 per 31. desember 2000. Per samme tidspunkt året etter utgjorde beløpet minst kr 55 000 000.

Den uriktige inntektsføringen gikk ut på at når selskapet fant en sponsor, ble det totale beløpet fra sponsorene bokført brutto i regnskapet til Sponsor Service. Det vil si at inntektene ble bokført for tidlig, og med et før høyt beløp. Etter fradrag

for provisjon på mellom 20 og 30 % til Sponsor Service ble nettobeløpene overført til mottakere, som var idrettsforbund eller kulturinstitusjoner. Det vanlige for andre virksomheter i samme bransje er at det kun er provisjonen som bokføres som egen omsetning.

En del av inntektene må også betraktes som fiktive eller delvis fiktive.

Bakgrunnen for dette er at flere kontrakter ble bokført før det forelå dokumenterte skriftlige kontrakter. I flere tilfeller ble det bokført beløp som var høyere enn det endelig kontraktsinngåelse ga grunnlag for, eller kontrakter som det aldri ble noe av.

Totalt fant Oslo tingrett (2006) det bevist at regnskapet inneholdt provisjonsinntekter for 29,6 millioner kroner i 2000 og 68,6 millioner kroner i 2001 som det ikke var grunnlag for.

Overvurdering av eiendeler

Tiltalen gjaldt også overvurdering av eiendeler. Det var aktivert og opprettholdt aktivering av beløp under eiendelspostene i balansen som skulle vært kostnadsført. Det vil si at teknikken manglende avskrivning og eventuelt nedskrivning av eiendeler ble benyttet. Revisor medvirket høsten 2001 til å innføre en plan for avskrivning av aktiverte rettigheter, som tillot opprettholdelse av aktiveringer ut over det tidsrom Sponsor Service hadde salgsrettigheter (Borgarting 2010). Ved unnlattelse av avskrivning og eventuelt nedskrivning flyttes kostnadene til en senere periode, og er et brudd på vurderingsreglene om anleggsmidler i regnskapsloven. Retten fant det bevist at det var aktivert kostnader for totalt 110 millioner kroner som skulle vært avskrevet eller nedskrevet. De forsøkte med andre ord å øke resultatet ved å flytte kostnader til en senere periode.

Selskapet misbrukte sammenstillingsprinsippet i mange tilfeller ved at de balanseførte utgifter som vanskelig kunne knyttes til en forventet fremtidig inntekt. Et eksempel på dette er at de ved kjøp av senderrettigheter i forbindelse med kulturarrangementet Oslo 1000 år, balanseførte utgifter på nesten 10 millioner kroner uten vurdering av fremtidige inntekter (Oslo tingrett 2006).

Sponsor Service bokførte sitt regnskap slik at mesteparten av inntektene ble bokført på et tidligst mulig tidspunkt, mens tilsvarende utgifter ble periodisert senest mulig. Denne overvurderingen av inntekter og undervurdering av kostnader førte til at regnskapet viste et vesentlig bedre resultat enn realitetene og en overvurdert balanse. Følgelig var regnskapet egnet til å villede brukerne og føre til en annen beslutningstaking enn om regnskapene hadde vært i tråd med loven og av god regnskapskvalitet. Aktor i saken mot Bogen og Sjuve i Oslo tingrett (2006) mente at de to utsatte kreditorer og investorer for et faktisk tap på 330 millioner kroner.

Oppsummering av metoder benyttet:

- For tidlig bokføring av inntekter
- Bokføring av ikke reelle inntekter
- Flytte kostnader til en senere periode

8.2.2 Motivasjon

For å belyse hva som kan ha vært motivasjon for manipulasjonen, vil det gis en kort beskrivelse av situasjonen i Sponsor Service;

Selskapet opplevde en sterk ekspansjon i forbindelse med Lillehammer-OL i '94, og veksten fortsatt i perioden fram mot 2001. Antall ansatte og omsetning steg betydelig, og det ble opprettet datterselskaper i blant annet Sverige og Tyskland. På slutten av 90-tallet ble virksomheten utvidet med to nye forretningsområder; arrangering av spesialreiser til idrettsarrangementer, og kjøp/formidling av signalrettigheter til idrettsarrangementer, herunder TV- og internettsignaler. Ekspansjonen skapte et kraftig økende finansieringsbehov, som ble dekket ved emisjoner og opptak av kortsiktige og langsiktige kreditter (Oslo tingrett 2006). Selskapet var med andre ord avhengige av å kunne vise til gode resultater for at kredittinstitusjoner skulle gi kreditter og at investorer skulle se på selskapet som lønnsomt og være villige til å skyte inn penger. Dette ga ledelsen en motivasjon til å manipulere regnskapene.

Retten mente at det var Bogen som tok initiativ til regnskapsmanipulasjonen i Sponsor Service. Han var både selskapets gründer og hovedaksjonær. Hans motivasjon var derfor mye sannsynlig drevet av et *ønske* om at bedriften skulle

fremstå imponerende og være forbundet med ekspansjon. For å klare å finansiere ekspansjonen var han riktignok avhengig av banker og investorers samarbeidsvillighet. Fra hans perspektiv kan derfor situasjonen ha vært opplevd som presset for å nå sine mål og ønsker for bedriften. Sjuve, som var selskapets økonomidirektør, skal i følge retten ikke selv ha tatt noe initiativ til manipuleringen. Han kan derimot ha opplevd press fra Bogen som gjorde at han bidro til at regnskapene ble villedende.

Regnskapene til Sponsor Service manipulert for å vise et best mulig resultat. I tillegg til at de manipulerte regnskapene førte til at selskapet ble innvilget lån og kreditter, gav det også grunnlag for utbetaling av uberettigede bonuser på nesten 1 million kroner (Oslo tingrett 2006). Bonusene er riktignok av et nærmest ubetydelig beløp sett i sammenheng med størrelsesordenen på de uberettigede lånene, og kan på den måte ikke anses som noen fremtredende motivasjonsfaktor. Konklusjonen er at *vinning for selskapet* er hovedmotivasjonen i denne saken. Fra Bogens ståsted var motivasjonen drevet av *ønske*, mens Sjuve var drevet av *press* fra Bogen.

8.2.3 Nøytraliseringsteknikker

Terje Bogen hevdet hele tiden sin uskyld og at han ikke kunne ansvarliggjøres for feilaktig regnskapsførsel. Flere av hans uttalelser tyder på at en av nøytraliseringsteknikkene han benytter er ”*Ansvarsfraskrivelse*”:

- ”Jeg har ikke inntektsført en eneste kontrakt... Jeg stolte på systemet. De som stelte med økonomi i selskapet burde har ryddet opp.”, sitat gjengitt i *Aftenposten* 09.mai 2006.
- ”Vet du hva som er aller verst? Jeg er dømt for feil regnskapsførsel. Jeg, som knapt har sett et bilag og aldri ført et regnskap. Vi hadde eksperter til det.”, sitat gjengitt i *Aftenposten* 25.februar 2009.

Her ser vi at han legger ansvaret over på de som har utført den tekniske regnskapsførselen, det vil si på økonomiavdelingen. I tillegg tildelte han selskapets revisor ansvar.

Enkelte av uttalelsene til Bogen tyder også på at han benytter teknikken ”*Fordømmelse av fordømmeren*”. I *Aftenposten* 25. februar 2009 uttalte han:

- ”Jeg er ikke i tvil om at Økokrim rett og slett var ute etter meg. Klimaet var sånn i skyggen av skandalene i Enron og Finance Credit at de trengte et flaggskip.”
- ”Det er ikke rettssikkerhet, det er bingo. Jeg hadde inntrykk av at dommeren så meg som en snobbete vestkantgutt som han hadde bestemt seg for å ta før saken begynte.”

Det ser ut til at Bogen mener at retten og Økokrim har sin egen agenda, eller sin egen ”hevntokt”. Ved disse uttalelsene forsøker han å flytte fokuset bort fra sine egne kriminelle handlinger ved å fordømme de som fordømmer han.

8.2.4 Avdekking

Saken ble avdekket av journalist Lars-Erik Nygård i *Dagens Næringsliv*. Det begynte med en mistenksomhet til Bogen fordi han unnvek kontakt med avisen, samtidig som han ønsket å fremstå som en profesjonell forretningsmann med industrielt tilsnitt, og med et selskap som ville finansiere seg i markedet for unoterte aksjer. Nygård hadde i tillegg fått inntrykk fra en rekke ulike kilder i idrettsmiljø og næringsliv om at Sponsor Service ikke var den velsmurte maskinen som Terje Bogen ønsket å fremstille. Journalisten fortsatte derfor å grave (Nygård 2004).

Det var flere røde flagg i regnskapene som tydet på manipulasjon. Et eksempel på dette var det økende gapet mellom inntekter og kontantstrøm. Gapet kom som følge av at inntektsføringsandelen av kontraktene økte. Frem mot slutten av 90-tallet inntektsførte de mest sannsynlig inntekter etter *opptjeningsprinsippet*, men i 1999 endret selskapet sin praksis, slik at de inntektsførte 60 % av kontraktens provisjonsbeløp i året kontrakten ble inngått, og de resterende 40 % ble fordelt og inntektsført over kontraktens levetid. Året etter ble andelen som ble inntektsført i første kontraktsår satt opp fra 60 % til 75 % (Oslo tingrett 2006). Gapet mellom tidspunkt for inntektsføring og faktisk tilførsel av kontanter ble derfor økende. Det er et brudd på regnskapslovens bestemmelser om prinsippanvendelse.

Revisjonen på sin side avdekket ikke regnskapsmanipulasjonen. Tvert imot, to av selskapets revisorer i Ernsts & Young ble dømt til henholdsvis 30 og 90 dagers fengsel for brudd på både revisor- og regnskapsloven (Gottschalk 2012a).

Bogen ble dømt til fem års fengsel, inndragning av ca 600.000 kroner og fradømmelse av retten til å drive næringsvirksomhet i fem år. Sjuve ble dømt til ett års fengsel (Oslo tingrett 2006).

8.3 Finance Credit-saken

Finance Credit står for en av de største bedragerisakene i Norges historie. Finance Credit Norge AS ble stiftet av Trond Kristoffersen (født 1948) og Torgeir Stensrud (født 1945) i 1996 og hadde kredittadministrasjon med hovedvekt på kjøp av forfalte fordringer som sitt virksomhetsområde. Selskapet vokste de påfølgende årene i et voldsomt tempo. Stensrud og Kristoffersen stiftet et betydelig antall såkalte "one purpose" datterselskaper som hadde som formål å kjøpe og eie de aktuelle porteføljene (Oslo tingrett 2004). Selskapene ble stiftet både innenlands og utenlands, og omtales heretter som Finance Credit-systemet.

8.3.1 Metode for manipulasjon

Saken gikk ut på at selskapene i Finance Credit-systemet på ulovlig vis tilegnet seg lån og kreditter som det ikke var grunnlag for. Regnskapene ble manipulert for å vise et bedre resultat og en bedre inntjening. De første lånene ble tatt opp i 1997. Lånene ble etter hvert mange og fikk også et meget betydelig omfang. Da Finance Credit-systemet kollapset høsten 2002, beløp de samlede lånene seg til et beløp mellom 1,4 og 1,5 milliarder kroner (Oslo tingrett 2004).

Regnskapene til de ulike selskapene styrt av Kristoffersen og Stensrud ble forfalsket før de ble presentert for bankene. Finance Credit-systemet hadde en uoversiktlig selskapsstruktur, noe som skal ha gjort det vanskelig for banker og revisorer å kontrollere regnskapstallene. Noen av rapportene som ble manipulert var årsregnskapene til Finance Credit Group AS, Egham Finance Plc. (hvor Kristoffersen og Stensrud var "Directors") og Finance Credit Norge ASA. De reviderte regnskapstallene ble endret og noteopplysninger ble endret eller slettet. Revisjonsberetningen ble også i noen tilfeller tuklet med ved at avsnitt ble slettet.

Omfanget av manipulasjonen var stor, og det vil bli for vidtgående å beskrive alle tilfellene. I det følgende beskrives og vises enkelte eksempler på hvordan regnskapsmanipulasjonen foregikk i Finance Credit-gruppen. Sentralt i saken står regnskapene til morselskapet, Finance Credit Norge ASA (deretter Finance Credit Group AS fra 2001). Særlig var det regnskapene for 1998 til 2001 som ble forfalsket i betydelig omfang.

Årsregnskapet til Finance Credit ASA for 1998

Regnskapet viste et resultat før skatt på 29,6 millioner kroner, men dette stemte ikke med virkelige tall. For det første inneholdt regnskapet et resultatelement tilsvarende 9,1 millioner kroner tilknyttet den såkalte Storm Elektro-porteføljen. Det var inngått forhandlinger, men ingen avtale. Beløpet var dermed enten *for tidlig bokført*, eller som retten mente fullt ut *fiktivt* (Oslo tingrett 2004).

For det andre var det inntektsført til sammen NOK 26,4 mill. i tilknytning til transaksjoner med nærstående selskaper. Dette var krav som i realiteten hadde liten eller ingen verdi, da det hovedsakelig dreide seg om fiktive honorarer, blant annet i form av "Management Fees". I tillegg ble kostnader i Finance Credit ASA overført til nærstående selskaper.

Salgsinntektene for 1998 var oppført med 46 millioner kroner, men var overvurdert med ca 29 millioner kroner. Kundefordringene var pr. 31.12.98 oppført med 105,5 millioner kroner, mens den faktiske verdien av fordringene mot eksterne kunder i realiteten var 54 millioner kroner lavere (Oslo tingrett 2004). Bankene ble med andre ord forledet til å gi større lån basert på størrelsen på kundefordringene.

Årsregnskapet til Finance Credit Norge ASA for 1999

Utad ble det gitt et bilde av at selskapets inntjening var svært god, realiteten var en annen. I perioder gikk driften med betydelig underskudd. Dersom det var overskudd skrev store deler av inntektene seg fra transaksjoner med nærstående parter, det vil si ikke reelle eller fiktive fordringer. Det ble foretatt en rekke transaksjoner med nærstående parter; motregninger av fordringer, viderebelastning av utgifter, overføringer av fordringsporteføljer og lånetransaksjoner.

Faktisk så mye som 67 % av inntektene skrev seg fra transaksjoner med nærstående parter, noe som ikke fremgikk av regnskapet. For eksempel beløp fiktiv fakturering i forbindelse med managementavtaler seg til totalt 24 millioner kroner. I tillegg Samtidig ble det utelatt å kostnadsføre påløpte utgifter (Oslo tingrett 2004). Dette kan blant annet være brudd på *sammenstillingsprinsippet*. Formålet var utelukkende å blåse opp resultatet.

Balansen var følgelig heller ikke av en reell størrelse. Så mye som 59 % av den totale fordringsmassen besto av fordringer på nærstående selskaper og hadde liten eller ingen substans (Oslo tingrett 2004).

Årsregnskapet til Finance Credit Norge ASA for 2000

Regnskapet gav dette året, i likhet med de to foregående årene, et svært misvisende bilde av den økonomiske situasjonen. En vesentlig del av inntektene var ikke reelle og skrev seg fra fiktive transaksjoner med nærstående selskaper. Kundefordringene inneholdt transaksjoner med nærstående parter og var mer eller mindre uten substans. Noteopplysningene vedrørende transaksjoner med nærstående parter ble forsøkt utformet slik at brukerne av regnskapet skulle få inntrykk av at omfanget ikke var betydelig (Oslo tingrett 2004).

Årsregnskapet til Finance Credit Group AS for 2001

Regnskapet som ble rapportert til bankene ble manipulert ved å gjøre endringer i resultat og balanse som siden ble koblet til revisjonsberetningen. Oppstillingen nedenfor viser hvordan tallene ble manipulert:

Årsregnskapet til Finance Credit Group AS for 2001

Resultat

	Beriktet regnskap 2001			Revisjontall 2001			Differanse
	Nett	Mer	Konsum	Mer	Konsum	Mer	
Resultat							
Inntekter	13	48 649	128 039	11 541	213 040	42 491	-70 301
Avskrivningsinntekt		42 988	7 001	0	42 988	70 301	0
Selskapsinntekt		85 661	200 040	85 661	213 040	0	0
Balanse							
Utskjøtninger							
Utskjøtninger	1	642 148	0	642 148	0	0	0
Utskjøtninger							
Utskjøtninger	13	85 947	338 178	381 334	369 638	-20 947	-239 638
Utskjøtninger							
Utskjøtninger	112	112 961	0	112 961	0	0	0
Utskjøtninger	13	161 702	161 702	161 702	161 702	0	0
Utskjøtninger	13	11 204	11 204	11 204	11 204	0	0
Utskjøtninger		381 334	381 334	381 334	381 334	0	0

Årsregnskapet til Finance Credit Group AS for 2001

Årsregnskapet til Finance Credit Group AS for 2001

Figur - Manipulert regnskap Finance Credit Group AS 2001 (Oslo tingrett 2004)

Som vi ser ble andre driftsinntekter (blant annet "Management Fees") flyttet til salgsinntekter, slik at det fremstod som om selskapet hadde en bedre inntjening på de innkrevde fordringene. Samtidig ble kundefordringene kraftig blåst opp ved å flytte fordringer fra selskap i samme konsern, nærstående og andre fordringer til

ordinære kundefordringer. Årsaken til dette var at det var de ordinære kundefordringene, dvs. de kjøpte fordringene, som var avgjørende for lånerammene gitt fra bankene.

Annet

Det har også fremkommet at det forekom vegring for å ta opplagte krav. Blant annet et latent tap på 40 millioner kroner på selskapet Royal Consulting. Dette er et brudd på forsiktighetsprinsippet. Verdier ble også blåst opp ved å kjøpe andre selskaper eid av gründerne til skyhøye priser, noe som kom i tillegg til den allerede overdimensjonerte kundefordringsmassen (Jahr 2002).

Oppsummering av metoder benyttet:

- For tidlig bokføring av inntekter
- Bokføring av fiktive inntekter
- Manglende bokføring av kostnader/flytte kostnader til en senere periode
- Manglende tapsføringer

8.3.2 Motivasjon

Virksomheten til Finance Credit gikk ut på kjøp av fordringer til underkurs og innkrevning av disse. Inntjeningen var avhengig av hurtig inndrivning og lite tap på fordringene. Selskapet var avhengig av lånefinansiering, med pant i de kjøpte fordringene. Etter hvert gikk selskapet med store tap, noe ledelsen ønsket å skjule for kreditorer og andre brukere av regnskapet. Bankene stilte blant annet som vilkår at kreditten til enhver tid ikke skulle overstige en viss andel av selskapets bokførte, ikke misligholdte fordringer. Denne andelen varierte fra bank til bank, men vanligvis mellom 80-100 %. Det var også et vilkår at bokført egenkapital i Finance Credit Norge ASA til enhver tid skulle utgjøre minimum 20 % av bokført balanse (eks. goodwill) (Oslo tingrett 2004). Ledelsen hadde med andre ord incentiver til å manipulere regnskapene slik at det fremstod som om vilkårene til bankene ble overholdt.

Kristoffersen og Stensrud eide hver 48 % av aksjene i selskapet (Oslo tingrett 2004). De hadde derfor også en egen privatøkonomisk motivasjon for at selskapene skulle gå med overskudd, slik at de igjen hadde mulighet til å ta ut størst mulige utbytter. Riktignok blir hovedkonklusjonen her, som i Sponsor

Service-saken, at *vinning for bedriften* er hovedmotivasjonen. Det er i første rekke selskapet som har blitt beriket som følge av manipulasjonen, i form av uberettigede lån. Det neste spørsmålet som må stilles er om det var en form for *press* eller *ønske* som lå bak.

Grensedragningen mellom *press* og *ønske* kan være noe uklar. Kristoffersen og Stensrud var ikke underlagt noen form for opplagt *press* fra andre i selskapets ledelse eller styre, da det var de to som hadde den overordnede ledelse og traff alle viktige beslutninger i Finance Credit-systemet. Det er opplagt at det har vært *manglende internkontroll* i selskapet. Det skal heller ikke ha forekommet noe *press* mellom de to, selv om arbeidsdelingen var slik at Kristoffersen foresto den praktiske gjennomføringen av manipulasjonen, mens Stensrud hadde kontaktnettet utad. Begge hadde ifølge Stensrud oversikt over hvilke lovlige og ulovlige transaksjoner som ble foretatt (Oslo tingrett 2004).

Derimot opplevde de nok et *press* i forhold til å tilfredsstille kravene fra bankene. Det fremkom bevis i saken i form av et notat fra Kristoffersen til Stensrud 1.8.1999 som lød som følger: ”*vi har løyet på oss et overskudd på 29,6 millioner som vi sammen må låne for å dekke inn*” (Oslo tingrett 2004). Det er med andre ord tydelig det var en kultur i selskapet som gjorde at veien til å begå misligheter var kort.

Til tross for at Kristoffersen og Stensrud opplevde dette *presset* i forhold til banker og investorer, var de opprinnelig drevet av et *ønske*. De to hadde selv bygget opp konsernet og var hovedaksjonærer. De hadde derfor mest sannsynlig et *ønske* om at selskapene skulle øke i verdi, og at dette dermed var hovedmotivasjonsfaktoren for at de handlet som de gjorde.

8.3.3 Nøytraliseringsteknikk

De to hovedtiltalte i saken har benyttet ulike nøytraliseringsteknikker som har fremkommet i media. Trond Kristoffersen kom med følgende uttalelser til *Dagens Næringsliv*, publisert 28. juni 2003:

- ”Det vil gå ut på at vi har forledet bankene til å yte lån. Men i så måte var det ikke min hensikt å gjøre det.”
- ”Jeg og Torgeir Stensrud bygde opp en forretning som vi trodde på, vi vokste fort, vi trodde så sterkt på det at vi gikk inn og kausjonerte for

låneengasjementene. Da vi ble arrestert, falt jo alt, og jeg sitter her og er konkurs. Det er jo en rar bedrager som kausjonerer for sitt eget bedrag.”

Her er det tydelig at Kristoffersen benytter nøytraliseringsteknikken ”Ansvarsfraskrivelse”. Han sier at det ikke var hans hensikt å forlede bankene og at han ikke ser på seg selv som noen bedrager. Han nektet for skyld og anket saken frem til Høyesterett.

Ifølge *Dagens Næringsliv Morgen* 23. oktober 2004 skal Kristoffersen ha uttalt følgende etter domsavsigelsen:

- ”Det er greit å bli banket opp, men å bli sparket i trynet på denne måten er noe helt annet”.

Uttalelsen tyder på bruk av teknikken ”*Fordømmelse av fordømmeren*”, ved at han går til en form for angrep på rettsvesenets behandling av ham.

Torgeir Stensrud har på sin side hatt en litt annen innstilling gjennom saken enn sin medgründer. Han tilstod alt og samarbeidet med Økokrim helt siden arrestasjonen i 2002. Dette i håp om å slippe unna med en mildest mulig straff. I følge en artikkel publisert av *Dagbladet* 20. september 2005, skal Stensrud ha uttalt i Oslo tingrett:

- ”Jeg er en syk, ufør småbruker”, på spørsmål fra dommer Morten Bjones om status.
- ”Jeg er lettet over at saken endelig er kommet i gang. Det er en stor påkjenning for meg og familien. Det er litt av en ryggsekk jeg bærer på, selv om den hos meg henger foran, ” sa Torgeir Stensrud humørfylt.

Her benytter Stensrud sin egen form for nøytralisering. Han fremstiller på en måte seg selv som syk og nesten litt stakkarslig. Videre forsøker han å ta humor inn i situasjonen ved å referere til sin egen store mage, som i sin tid også gjorde at han fikk kallenavnet ”Mr. Stappmett” internt i Finance Credit. Han tilstår alt, og ønsker å bli belønnet for dette. På denne måten forsøker Stensrud å minimere fordømmelsen fra både rettsvesenet og samfunnet. Ved å fremstille seg selv nærmest som et offer forsøker han å ta oppmerksomheten bort fra det gale han har gjort.

Stensrud anket saken frem til Høyesterett i håp om å få økt tilståelsesrabatt. Anken ble forkastet og dommen fra tingretten på 7 år ble stående.

8.3.4 Avdekking

Kristoffersen og Stensrud planla å notere selskapet på børsen i Stockholm, i et forsøk på å legge selskapets tidligere tap over på fremtidige aksjonærer. Dette skjedde imidlertid aldri. En journalist i *Kapital*, Bjørn Olav Jahr, avslørte forholdene i Finance Credit etter tips fra selskapets tidligere daglig leder, Roger Hultin. I perioden oktober 2001 til november 2002 skrev han en rekke kritiske artikler i *Kapital* om det han kalte ”*Finance Credit boblen*”, noe som bidro til pågripelser i saken.

Jahr (2002) var forundret over at ingen utenforstående tok affære tidligere, til tross for deres kraftige advarsler i artikkelserien i *Kapital* der flere røde flagg ble poengtert; tapsvegning, klare logiske brister, stort gjennomtrekk av ansatte, stadige omveltninger i ledelsen og stadig mer tilbakeholdelse av informasjon fra ledelsen. Videre mente Jahr at hans egen kjennskap til inkassobransjen og samtaler med personer som kjente Finance Credit godt, var avgjørende for hans avsløringer.

Det er også påstått at det var en bankansatt som først avslørte regnskapsmanipulasjonen (Gottschalk 2012a). Konsernsjef Gunn Wærsted i Sparebank 1 Gruppen fortalte i et intervju til *Dagens Næringsliv* 17. november 2002 at de fikk dårlige og utilfredsstillende svar på spørsmål rettet mot selskapet som de hadde lånt rundt 700 millioner kroner til. Lånene hadde sikkerhet i fordringene som Finance Credit hadde kjøpt opp. Banken satte inn eksterne granskere for å se på selskapet. Etter hvert ble også Økokrim koblet inn.

Straffene som ble utmålt i denne saken var svært strenge. Styreleder Torgeir Stensrud (født 1945) ble i 2004 dømt til sju års fengsel, mens konsernsjef Trond Kristoffersen (født 1948) ble dømt ni års fengsel. Sistnevnte er den lengste fengselsstraffen i noen norsk sak innen økonomisk kriminalitet. Det er kun Fred Anton Ingebrigtsen i Acta-saken som har fått en like lang straff, ifølge professor Petter Gottschalk i en artikkel på *e24.no* 16. november 2012. I tillegg ble det tatt ut tiltale mot fire andre personer i Finance Credit-systemet. Selskapets revisor i KPMG ble dømt til fengsel i en måned (Gottschalk 2012a).

8.4 Nor Lines-saken

Tidligere regionssjef i Nor Lines AS avdeling Bergen, Per Egelanddal (født 1954) og tidligere eier i renholdsbedrift, Steak Ranjit Emiliyanus (født 1977), ble i 2011 dømt for blant annet grov korrupsjon, utroskap og bedrageri. Forholdene ble ansett som grove fordi handlingene hadde voldt betydelig økonomisk skade, innebar misbruk av stilling samt at det hadde blitt registrert uriktige regnskapsopplysninger og utarbeidet uriktig årsregnskap (Bergen tingrett 2011).

8.4.1 Metode for manipulasjon

Emiliyanus drev sitt eget renholdsfirma og hadde i 2007 en avtale med Nor Lines AS avd. Bergen om utførelse av diverse tjenester. I avtaleperioden fra mai – desember 2007 ble det fakturert for til sammen kr 929.000 inkl. mva.

I 2008 inngikk derimot Per Egelanddal, i egenskap av at hans nye stilling som distriktssjef, inn en ny avtale med firmaet til Emiliyanus uten å informere andre i Nor Lines. Fast årlig kostnadsramme var avtalt til ca 3,36 millioner kroner (eks. mva.) per år. Dette var et tillitsbrudd overfor Nor Lines, da det var en avtale som kunne medføre store tap for selskapet som følge av tjenester som var for høyt priset, gikk lenger enn selskapets behov for tjenester samt at omfanget av tjenestene ikke var reelle (Bergen tingrett 2011).

Emiliyanus utstedte i tidsrommet januar – oktober 2008 en rekke fakturaer til Nor Lines for arbeid som helt eller delvis ikke var utført og/eller overpriset.

Egelanddal mottok, anviste og attesterte fakturaene. Det ble i perioden utbetalt til sammen 5,1 mill. til renholdsfirmaet. Av dette skal minst 3 millioner kroner ha relatert seg til tjenester som ikke var utført, noe som utsatte Nor Lines for et tilsvarende tap (Bergen tingrett 2011). Metoden som ble benyttet var med andre ord *bokføring av ikke reelle kostnader*.

Egelanddal mottok i samme tidsperiode som overfaktureringen foregikk 325.000 kroner fra rengjøringselskapet til sin private konto. Bergen tingrett (2011) mente at utbetalingene var å anse som andel i overfakturerte beløp eller som en betingelse for at Egelanddal sørget for at Nor Lines foretok utbetalinger til renholdsselskapet basert på uriktige fakturaer.

For å skjule overfaktureringen ble regnskapet til Nor Lines manipulert ved blant annet ureglementerte avsetninger. Kostnader ble kontert mot andre konti og andre avdelinger samt splittet opp beløp i forhold til periodisering. Den løpende resultatrapporteringen fra Nor Lines avd. Bergen til hovedkontoret i Stavanger skulle dermed ikke avsløre mislighetene. I en periode skal også Egelandsdal ha bokført fiktive inntekter samtidig som han utsatte å føre enkelte kostnader. I forbindelse med de månedlige resultatrapporteringene ble det periodisert alt for høye og uriktige inntektsavsetninger. På denne måten forsøkte han å skjule resultateffekten av overfaktureringen han tillot fra renholdsfirmaet.

Egelandsdal hadde mulighet til å sørge for denne manipulasjonen i kraft av sin stilling som distriktssjef, da det var han som foretok både inntekts- og utgiftsavsetninger i forbindelse med månedsrapporteringen. Han hadde også ansvar for kontakt med leverandørene – herunder ansvaret for attestering og anvisning av faktura og postering av inntekter og utgifter i avdelingskontorets regnskaper (Bergen tingrett 2011). Internkontrollen var med andre ord mangelfull.

For Emiliyanus sin del inngikk i tillegg til direkte manipulering av regnskapstallene også *manglende bokføring* i tiltalen. Han skal ha unnlatt bokføringen av både inngående og utgående fakturaer. Fra april 2007 til november 2008 skal han ha unnlatt å bokføre 111 utgående fakturaer til en samlet sum på nesten seks millioner kroner. I tillegg til dette ble det utstedt minst 18 falske fakturaer, herunder fakturaene til Nor Lines (Bergen tingrett 2011).

Oppsummering av metoder benyttet (tilknyttet Nor Lines sitt regnskap):

- Bokføring av ikke reelle kostnader, som ble forsøkt dekket over ved;
- Bokføring av fiktive inntekter
- Flytte kostnader til en senere periode

8.4.2 Motivasjon

I dette tilfellet har manipulasjonen av regnskapene og den øvrige kriminaliteten blitt utført for å berike seg selv. Det vil si for berikelse for Emiliyanus og Egelandsdal på hver sin kant. Egelandsdal brøt tilliten han hadde i kraft av sin stilling som distriktssjef, og som ledd i den straffbare handlingen manipulerte han selskapets regnskaper. Nor Lines er taperen i dette mislighetsopplegget.

Bergens Tidende skrev 13. februar 2009, dvs. få dager etter pågripelsen, at Egelandsdal hadde personlige økonomiske problemer. I månedene før avsløringene rundt regnskapsmanipulasjonen, skal de økonomiske problemene ha økt. Retten fant det også bevist at Egelandsdal hadde en presset økonomisk situasjon som følge av et samlivsbrudd i 2004 hvor han hadde med seg en gjeld på ca 600.000 kroner (Bergen tingrett 2011).

Ifølge inkassoselskapet hadde han på tidspunktet for pågripelsen ni uoppgjorte inkassokrav på til sammen nærmere 190.000 kroner. Noen av kravene lå et par år tilbake i tid, men ett år før pågripelsen kom det et nytt stort inkassokrav på 80.000 kroner relatert til en firmabil han hadde kjøpt. I tillegg kom det ytterligere krav fra to andre kreditorer. På bakgrunn av denne informasjonen er det nærliggende å tro at Egelandsdal oppfattet situasjonen som presset. Han hadde et oppfattet behov for mer penger enn det hans ordinære lønn på kr. 500.000 brutto gav han.

Motivasjonen for å gripe en foreliggende mislighetsmulighet er følgelig tilstede.

Konklusjonen er dermed at regnskapsmanipulasjonen ble begått for å berike seg selv. Saken faller inn under kategorien *egen vinning* – med motivasjon som følge av en *press*-situasjon i forbindelse med personlige økonomiske problemer.

7.4.3 Nøytraliseringsteknikk

Egelandsdal erkjente ikke straffeskyld. I avhør har han erkjent å ha mottatt 325.000 kroner fra renholdsfirmaet, men påstod at dette var et lån og ikke vederlag i forbindelse med overfakturering.

Emiliyanus erkjente seg heller ikke skyldig, men kun delvis skyldig i noen punkter av tiltalen. Han erkjente å ha skrevet fakturaer for arbeid som ikke var utført, men at dette skyldtes misforståelser og ikke overlegg. Hans advokat Trond Christensen uttalte følgende til *Bergens Tidende* 17. januar 2011:

- ”Min klient ser at han har gjort feil, men er sterkt uenig i tiltalen som helhet, iallfall det som går på korrupsjon. Penger som er betalt til transportsjefen, har min klient oppfattet som et lån, som han forventer å få tilbake. Det har ikke vært betaling i bytte mot fordeler. Men han ser i ettertid at han har vært rimelig naiv.”

Det er tydelig at begge de tiltalte i dette tilfellet benytter nøytraliseringsteknikken ”*Ansvarsfraskrivelse*”. Verken Egelandsdal eller Emiliyanus mener at det har

foregått korrupsjon. Pengene som ble overført til Egelanddal var kun et lån, og ikke en del av en ordning der Egelanddal sørget for at Nor Lines betalte for fakturaer som ikke var reelle mot at Emiliyanus overførte penger til hans privatkonto. Ved at Emiliyanus uttaler at han har vært naiv, prøver han å fri seg selv fra skyld ved å si at han ble lurt av Egelanddal.

Utover dette er det funnet lite tilgjengelig dokumentasjon av uttalelser de to dømte i saken har kommet med.

8.4.4 Avdekking

I følge *Bergens Tidende* (Buanes 2009) ble saken avslørt av *internkontrollen* ved hovedkontoret til Nor Lines i Stavanger. De reagerte da resultatene ved distriktskontoret i Bergen plutselig stupte høsten 2008, etter at det i første halvår fremstod som om det gikk bedre og bedre med avdelingen. Ledelsen i Nor Lines begynte så i august 2008 å stille spørsmål ved store inntektsavsetninger i forbindelse med månedsrapporteringen. De så med andre ord et rødt flagg. Den påfølgende måneden så man at det var satt av store beløp som potensielle inntekter, men som ikke kunne være reelle for Bergensavdelingen. Sett bort fra denne avsetningen ville regnskapet ha vist et underskudd på flere millioner kroner. Internkontrollen satt i gang nærmere undersøkelser og avdekket dermed overfaktureringen fra renholdsfirmaet. Politiet ble deretter varslet, som sammen med Skatteetaten utførte en aksjon mot selskapet i februar 2009.

Egelanddal ble dømt til fengsel i to og et halvt år og Emiliyanus ble dømt til tre og et halvt års fengsel. I tillegg til fengselsstraffen ble de to dømt til å betale et samlet beløp på kr 303.000 og fratatt retten til å inneha ledende stillinger og styreverv, opprette selskap, utøve selvstendig næringsvirksomhet eller ha eierskap i noe form for foretak i de påfølgende fem årene (Bergen tingrett 2011).

8.5 OVDS-saken

Saken mot Ofoten og Vesterålens Dampskibsselskap (OVDS) er en av de største bedragerisakene rundt offentlige overføringsordninger vi har hatt i Norge. Fergeregnskapene ble manipulert for å motta større tilskudd fra staten. Bedrageriet passerte etter hvert 100 millioner kroner, noe som førte til at de urettmessige tilskuddene ble betydelige. Økonomidirektøren og fire andre ledere ble i 2004 dømt for grovt bedrageri mot staten og Nordland fylkeskommune (Saltens tingrett 2004).

Følgende personer ble dømt i saken:

- **Bjørne Øverås** (født 1955) - administrerende direktør fra 1987 til 1995
- **Stig Lennart Nerdal** (født 1959) - økonomidirektør fra 1991 til 1995 og viseadministrerende direktør fra 1995 til 1996.
- **Børre Simonsen** (født 1959) – controller fra 1992 til 1995 og økonomidirektør fra 1995 – 2004.
- **Gunn Fosse** (født 1952) - regnskapssjef fra 1990 til 1995 og senere avdelingsdirektør for lokaltrafikken på Stokmarknes frem til mars 2003
- **Jan Gustav Thygesen** (født 1951) - økonomisjef i perioden 1989 til 2004.

8.5.1 Metode for manipulasjon

Bakgrunnen for manipulasjonen var de årlige tilskuddsforhandlingene mellom OVDS og Statens vegvesen. OVDS fremla regnskaper som viste et resultat som var lavere enn reelt. De underrapporterte inntekter og overrapporterte utgifter for å få større fergetilskudd. Totalt skal manipulasjonen ha beløpt seg til ca 113 millioner kroner i regnskapene som ble benyttet i forhandlingene med Statens vegvesen i perioden 1994 til 2002 (Saltens tingrett 2004).

Ifølge Bjørne Øverås oppstod det et stort og delvis uforklart overskudd da ferjedriften Nordferjer AS ble innfusjonert inn OVDS. Dette anså ledelsen som uheldig og la inn økte utgifter og reduserte inntektene i ferjeregnskapet for 1990, slik at overskuddet ble skjult (Saltens tingrett 2004). Dette er bruk av *earnings management*. Dette fortsatte de med i over et tiår.

Selve manipulasjonen ble utført ved at regnskapssjef Gunn Fosse, etter instruks fra økonomidirektør Stig Nerdal (senere Børre Simonsen), benyttet regneark for føring av ferjeregnskapene og ferjebudsjettene. I regnearket var det utviklet formler som gjorde at tallene ble regulert. Deretter ble tallene overført

ferjeregnskapsskjemaene samt selskapets eget regnskapssystem som en periode 13 postering. Manipulasjonen ble med andre ord svært systematisk gjennomført på en helhetlig og logisk måte som skulle gjøre det vanskelig å avdekke (Saltentingrett 2004). Se *vedlegg 2* som viser avvikene mellom ferjeregnskapene og finansregnskapet, og hvordan regnskapsreguleringene ble fordelt på ulike inntekts- og kostnadsarter.

Bedriftskulturen i OVDS skal ha vært preget av uærlighet, med løgn og juks forankret på høyt plan i selskapet. Dette kom til syne gjennom de systematiske endringene av regnskapene og årlige gjennomføringer av forhandlinger om tilskudd på feil grunnlag. Det hersket en holdning om at "alle var med på det". Videre var kulturen også preget av lukkethet og hemmelighold, for eksempel ved at instruksjoner om reguleringene av regnskapet ble gjort muntlig for å hindre ettersporbarhet. Internkontrollen var mest sannsynlig svært mangelfull.

Oppsummering av metoder benyttet:

- Bokføring av ikke reelle inntekter (underrapportering)
- Bokføring av ikke reelle kostnader (overrapportering)

8.5.2 Motivasjon

Manipulasjonen ble utført med den hensikt å skaffe OVDS uberettiget vinning i form av tilskuddsmidler fra staten. Ingen av de tiltalte skal ha oppnådd noen personlig vinning, utover opprettholdelse av sine egne stillinger mv. (Saltentingrett 2004). Om de så hadde oppnådd noen form for personlig vinning, så må dette ha vært sideordnet med den berikelsen selskapet oppnådde. *Vinning for bedriften* var hovedformålet.

Neste spørsmål er om det ble utført som følge av et press eller et ønske. Det var flere involvert i manipulasjonen av regnskapene til OVDS. Følgelig kan det ha vært ulike typer motivasjon for de enkelte. Handlingene ble utført etter ledelsens *ønsker* for selskapet, men de var likevel i strid med selskapets interesser. De handlet i den tro om at de tilførte selskapet midler, men i realiteten satte de hele rammetilskuddsordningen i fare ved sine handlinger.

I dommen heter det at "alle de tiltalte hadde valget om de ville delta i bedrageriene, selv om deltakelsen i utgangspunktet bygget på en orde eller

instruks fra overordnede” (Saltens tingrett 2004). Instruksene om å manipulere regnskapstallene ble gitt fra økonomidirektør Stig Nerdal til regnskapssjef Gunn Fosse. Dette fortsatte også i Børre Simonsens tid som økonomidirektør. Fosse kan dermed ha opplevd et *press* fra sin overordnede om å utføre manipulasjonen, mens de som gav instruksene, toppledelsen, var drevet av *ønske*.

8.5.3 Nøytraliseringsteknikk

Fem personer ble dømt i OVDS-saken. Jeg har valgt å se på nøytraliseringsteknikker benyttet av to av personene involvert; Nerdal og Fosse.

Stig Nerdal

I følge artikkel i *Dagens Næringsliv* 5. mai 2004 skal Nerdal i forbindelse med rettsaken ha benektet at OVDS lurte staten fordi han ikke trodde regnskapsmanipuleringen hadde ført til utbetaling av større tilskudd. Dette er bruk av teknikkene ”*Ansvarsfraskrivelse*” og ”*Skadenekt*”. Han benekter at manipulasjonen førte til tap for staten. Sammenhengen mellom handlingen og dens konsekvenser blir altså nøytralisert ved å nekte for at det er skjedd noen skade eller at det er noen offer.

Videre hevdet Nerdal i samme artikkel at justeringene kun var ammunisjon i tilskuddsforhandlingene, og at det faktisk var fornuft i mange av justeringene. Han trekker frem justeringen av drivstoffpriser til ferjene som et eksempel:

- ”Som stort konsern fikk OVDS store rabatter ved innkjøp, blant annet av olje. Var det rett at staten skulle få hele denne rabatten?”, spurte han.

Her går Nerdal til det skrittet å innrømme at drivstoffprisene ble manipulert, men fremstiller det på en måte som at dette var berettiget. Han innrømmer altså handlingene og at det medførte at staten mistet noe av overskuddet, men nøytraliserer ved å si at skaden ikke var feil i lys av omstendighetene og at den var ”*Berettiget*”.

Gunn Fosse

Fosse skrev i samarbeid med journalisten Geir Magnusson en bok om sin tid i OVDS. Bokens tittel ”*Mayday - Mayday! Kapteinene først til livbåtene*”(2004), henspillet til hvordan hun oppfattet at de øverste toppene i selskapet, deriblant styreleder, manøvrerte seg ut av saken ved å skyve alt ansvar over på

mellomlederne. Det vil si at hun mente de ansvarlige gikk fri, mens blant annet hun selv ble dømt. Hun kom i boken med følgende uttalelse:

- ”Det var ikke min etikk og moral som sviktet, men min dømmekraft. Mitt budskap er at man må være kritisk. Ikke lene seg på dem man tror ved best fordi de har høyere kompetanse enn en selv.”

I en artikkel i VG 28. februar 2005 uttalte hun følgende:

- ”Toppsjefene holdt meg utenfor mens de la opp strategien: Å hevde hardnakket at de ikke kjente til hvordan fergeregnskapene ble ført, og skyve all skyld over på sine underordnede ved avdelingskontoret på Stokmarknes. Denne totale ansvarsfraskrivelsen viste seg å være en vellykket strategi.”

Utsagnene er gjennomgående for det hun prøver å få frem i boken, at hun ”bare gjorde jobben sin”. Selv om hun mener at toppsjefene skrev fra seg alt ansvar, benytter hun her også selv nøytraliseringsteknikken ”Ansvarsfraskrivelse”. I tillegg benytter hun teknikken ”Lojalitet”, siden hun faktisk ”gjorde jobben sin” og fulgte sin overordnede instruks gjennom så mange år.

Videre går også boken ut på at Fosse ønsker å avsløre det kyniske spillet som foregikk i OVDS. Hun beskriver en ”cowboy-kultur” der dekkoperasjoner og utpressing stod på dagsordenen. Hun kritiserer altså hele kulturen i OVDS som om den var pill råtten. Dette er bruk av teknikken ”Fordømmelse”.

8.5.4 Avdekking

Øverås sluttet i OVDS i 1995, men skulle før dette ha tatt til orde internt for å få slutt på regnskapsmanipulasjonen. Han uttalte i retten at han hadde sagt til daværende styreleder Tor J. Strand at han ”ikke ønsket å være med på svineriet lenger”. I forbindelse med at Øverås sluttet i selskapet krevde han en sluttpakke. Han truet OVDS med at han ville gå til myndighetene dersom han ikke fikk det han mente han hadde krav på. I etterkant av dette skal han i 2002 ha tipset Vegdirektoratet om at OVDS justerte ferjeregnskapene for å få mer penger i statsstøtte.

Vegdirektoratet foretok som følge av tipset bokettersyn, og fant følgelig mistenkelig informasjon. I denne saken var det altså *varsling* fra en person som

tidligere hadde vært ansatt i selskapet og involvert i kriminaliteten som førte til avdekkingen.

Underveis var det også flere røde flagg som kunne eller burde ført til avdekking av forholdene i OVDS tidligere. Blant annet nektet revisor å skrive under på ferjeregnskapet i 1993 med henvisning til at det avvek fra finansregnskapet og at det inneholdt poster som ikke var tilstrekkelig dokumentert. Det ble blant annet henvist til periode 13 posten med tilførsel av 14,6 millioner kroner som lå utenfor regnskapet. Revisorbekreftelsen for 1992 sørget derimot ledelsen i OVDS for at vegvesenet aldri fikk. I 1996 purret så Vegdirektoratet på revisorunderskrift på ferjeregnskapene (Salten tingrett 2004). Det kunne virke som om selskapet hadde noe å skjule. Slik tilbakeholdelse av informasjon og unnvikelse fra OVDS sin side er et rødt flagg.

Straffeutmålingen i saken var som følger (Salten tingrett 2004) :

Tidligere administrerende direktør Bjørne Øverås (1955) tre år og seks måneder
Regnskapssjef Gunn Fosse (født 1952) - to år og seks måneder
Økonomidirektør Stig Lennart Nerdal (født 1959) - to år og seks måneder
Controller/øk.dir. Børre Simonsen (født 1959) - to år og seks måneder
Økonomisjef Jan Gustav Thygesen (født 1951) - ni måneder.

8.6 Kraft & Kultur-saken

I slutten av 2011 fikk vi gjennom media kjennskap til nok en regnskapskandale. Selskapet Troms Kraft AS er eiet 60 % av Troms Fylkeskommune og 40 % av Tromsø Kommune. Ifølge deres nettsider er de det ledende energikonsernet i landsdelen, med en omsetning på om lag 3,4 milliarder NOK. Selskapet ble i 2011 anmeldt for regnskapsmanipulasjon i deres fulleide datterselskap Kraft & Kultur i Sverige AB (heretter kalt Kraft & Kultur).

Kraft & Kultur ble etablert i 2000 med hovedvirksomhetsområde kjøp og salg av kraft. I tillegg til denne virksomheten skilte de seg fra sine konkurrenter ved i tillegg å tilby sine kunder miljøvennlig kraft, økologiske produkter, billetter til kulturarrangementer, bøker mv. (Bjørklund 2012).

8.6.1 Metode for manipulasjon

Regnskapene til Kraft & Kultur skal ha blitt manipulert så langt tilbake som til 2002. Da mislighetene har foregått over såpass mange år, har granskningen vært krevende og pågår fremdeles.

Kraft & Kultur opplevde en rask vekst helt fra oppstarten i 2001. Allerede i november 2001 hadde selskapet kapret 92 svenske kommuner gjennom en anbudsrunde. Både kundeantallet og antall ansatte økte raskt. På rekordtid ble Kraft & Kultur Sveriges største kraftleverandør til det kommunale markedet. Allerede første driftsår kunne de vise til 230 millioner kroner i omsetning (Bjørklund 2012).

Samtidig som denne kraftige veksten dukket det opp en interessant post i regnskapet – forskuddsbetalte kostnader og opptjente inntekter. *Dagens Næringsliv* skrev i en artikkel 25. november 2011 at kilder med innsyn i granskningen mente at Kraft & Kulturs oppblåste inntekter trolig fantes i en post med tittelen ”førutbetalda kostnader och upplöpnä intäkter”. Dette var en post som skulle inneholde inntekter på salg av strøm som enda ikke er fakturert kunden. Posten vokste til 1,6 milliarder svenske kroner i 2010, da omsetningen var på 2,7 milliarder svenske kroner. Dette sier noe om hvor stor andel av omsetningen som enda ikke var fakturert.

Manipulasjonen lå altså hovedsakelig i en hovedpost: påløpte, ikke fakturerte inntekter. Delvis også bokføring av *ikke reelle inntekter*. Revisor stilte spørsmål ved hvordan det kunne ha seg at over halvparten av omsetningen enda ikke var fakturert. Svaret var at dette skyldtes ”avtaler hvor faktura først blir sendt i januar”. Samtidig som denne posten økte, økte også kassekreditten. Selskapet måtte ha penger til å drive virksomheten når betalingene lot vente på seg. Spørsmålet var hvorfor det tok så lang tid å få inn disse fordringene.

Samtidig som påløpte, ikke fakturerte inntekter og trekk på kassekreditten økte, leverte selskapet tilsynelatende millionoverskudd. Troms Kraft AS mente at inntektene til Kraft & Kultur kunne være blåst opp med så mye som 1,8 milliarder SEK (ca 1,5 milliarder NOK) på grunn av at de påløpte inntektene ikke var reelle. Se *vedlegg 3* som viser størrelsen på de manipulerte kraftinntektene. Som et resultat av dette ble også poster i balansen uriktige (Bjørklund 2012).

Administrerende direktør i perioden 2001-2011, Boris Benulic, ble mistenkt for å ha skjult reelle tap som utestående fordringer. Disse tapene stammet sannsynligvis delvis fra den voldsomme satsningen på kulturprodukter, som i realiteten kun utgjorde 5 % av virksomheten. Videre ble det også kjent at Kraft & Kultur solgte billig kraft som ikke var sikret i markedet, noe som ifølge Benulic skal ha ført til at de tapte 700-800 millioner kroner i løpet av 2-3 år. Dette var i strid med konsernets policy om at alle selskapene skulle ha sikring på fastprisavtaler for å redusere risiko. Av regnskapene fremsto det imidlertid som om avtalene var sikret.

Oppsummering av metoder benyttet:

- For tidlig bokføring av inntekter (påløpte, ikke fakturerte inntekter og usikre fordringer)
- Bokføring av ikke reelle inntekter
- Manglende tapsføring
- Aggressiv regnskapsføring

8.6.2 Motivasjon

Det kan synes som om motivasjonen for å manipulere regnskapene i denne saken var å dekke over tap som nevnt i forrige avsnitt. Ifølge en artikkel i *Dagens Næringsliv* nettutgaven 24. november 2011 hevdet Boris Benulic på sin side at det ikke var noen som hadde tjent på regnskapsfeilene. Det skal ifølge han ikke vært noen store bonuser eller store lønninger. Kaoset skyldtes reelle tap som ikke ble bokført.

Også Kraft & Kulturs nye leder, Jan Inge Johnsen stilte seg uvitende til hva som kunne være motivasjonen bak, men utelukket ikke at handel med åpne posisjoner kunne være en av flere årsaker (dvs. salg av kraft som ikke var sikret i markedet). Selskapet har en policy om at de ikke skal ligge med åpne posisjoner, da det gir høy risiko.

I en granskningsrapport (Ernst & Young 2012) kom det frem at flere i toppledelsen i Kraft & Kultur i større eller mindre grad syntes å ha deltatt i

bedrageri, manipulasjon og kriminelle handlinger. Dette blant annet på bakgrunn av e-post gjennomgang. Benulic skal være antatt hovedperson i saken.

De manipulerte regnskapene førte til at Troms Kraft ble forledet til å gjøre stadige nye kapitalinnskudd, øke lånene til Kraft & Kultur og stille garantier overfor banker i forbindelse med lån til selskapet. Det kan derfor virke som om målet for manipulasjonen er *vinning for selskapet*.

Det neste spørsmålet som må stilles er om det dreier seg om et press eller et ønske. Benulic skal ha vært svært opptatt av kultur-delen av virksomheten. I 2011 skal kostnader i forbindelse med dette ha beløpt seg til rundt 100 millioner kroner, noe selskapet aldri fikk noe igjen for i form av inntekter. Benulic ble invitert som foredragsholder til Nordlyskonferansen i Tromsø i 2005. I programmet ble han frontet som ”mannen som kunne vise til en omsetningsutvikling fra 0 til 900 millioner kroner på tre år” og fra podiet snakket han om image og grønne verdier, og om å vinne kunder på sitt gode navn og rykte, ikke pris (Bjørklund 2012).

Det virker derfor som om motivasjonen hadde sitt utspring i et *ønske* om å vise frem en virksomhet som var imponerende både med tanke på lønnsomhet og på kulturelle og miljømessige faktorer.

8.6.3 Nøytraliseringsteknikk

Det har enda ikke falt noen dom i saken, men det tas her utgangspunkt i at tidligere administrerende direktør, Boris Benulic, er hovedpersonen bak regnskapsmanipulasjonen i Kraft & Kultur.

Til avisen *Nordlys* nettutgaven uttalte Benulic følgende 22. november 2011:

- ”Jeg har ikke gjort noe direkte feil.”
- ”Det har skjedd på min vakt. Er man direktør, og det skjer feil på din vakt uten at du oppdager det, så skal du gå”, sa Benulic i forbindelse med at han gikk av som adm. dir. på eget initiativ.

Benulic tok på seg ansvaret for tapene i selskapet, men han benektet at det var snakk om manipulasjon av tallene. Han har blant annet kommet med følgende uttalelser, gjengitt i *Dagens Næringsliv* nettutgaven :

- ”Jeg burde ha oppdaget dette veldig mye tidligere. Jeg har vært veldig, veldig dum.”, sitert i *Dagens Næringsliv* 23.november 2011.
- ”Kraftmarkedet er veldig rotete når det gjelder fakturering.”, sitert i *Dagens Næringsliv* 24. mars 2012.
- ”Jeg har selvsagt ikke deltatt i noen forfalskning av rapporter og jeg går ut ifra at en utredning klarlegger hva som har skjedd.”, sitert i *Dagens Næringsliv* 24. mars 2012.
- ”Han avviser å ha deltatt i regnskapsmanipulasjon. At det har vært mangler i bokføringen virker åpenbart, men min klient har stolt på de månedlige rapportene han har fått fra personalet for ”levert, men ikke fakturert”, sa advokaten til Benulic i følge artikkel i *Dagens Næringsliv* 28.april 2012.

Både uttalelsene til *Nordlys* og *Dagens Næringsliv* tyder på at Benulic her forsøker å skrive fra seg ansvar ved å påstå at han ikke har gjort noen bevisste feil. At det ikke dreier seg om triksing med tall, men om uoppmerksomhet fra hans side. Han benytter teknikken ”Ansvarsfraskrivelse”.

Videre benytter han også til dels teknikken ”Fordømmelse av fordømmeren”. På spørsmål fra *Nordlys* i nettutgaven 22. november 2011 på hvordan han stiller seg til at styret i Troms Kraft ville anmelde saken til svensk økokrim svarte han som følger:

- ”Det er jeg svært positiv til. Mitt eneste forbehold er at det kanskje burde vært gjort tidligere.”

Styret i Troms Kraft skal ha reagert med vantro da avsløringene rundt deres datterselskap i Sverige ble kjent, og påstod at de ikke visste noe. Ved å anmelde Kraft & Kultur med Benulic i spissen, har styret fordømt han, dvs. de er fordømmeren. Benulic kommer så med en slags fordømmelse av fordømmeren ved å si at *de* skulle anmeldt tidligere. Han skal også ha anklaget styret for å melde saken til Økokrim kun for å dekke sin egen rygg (Bjørklund 2012).

8.6.4 Avdekking

Avdekkingen begynte med at journalistene Linda Vaeng Sæbbe og Tone Angell Jensen i avisen *Nordlys* hadde en mistanke om at ikke alt var som det skulle i Kraft & Kultur. Derfor ba de i februar 2011 førstelektor i regnskap ved

Universitetet i Tromsø, Henning Sollid, om å se på regnskapene. Han var klar over at Troms Kraft måtte foreta en konvertering av lån til en verdi av 90 millioner til egenkapital i Kraft & Kultur i 2009. Det var tydelig at selskapet hadde likviditetsproblemer. Hans varsellamper lyste derfor umiddelbart (Sæbbe 2011).

Ved nærmere gjennomgang så Sollid at regnskapet til Kraft & Kultur i 2010 viste en opptjent egenkapital på 450 millioner svenske kroner. Det hadde aldri blitt utbetalt utbytte fra selskapet. Inntektene var samtidig blåst opp med 1,8 milliarder svenske kroner (ca 1,5 mrd. NOK). Inntektene og opptjent egenkapital henger ikke sammen. Trekker man de oppblåste inntektene fra den opptjente egenkapitalen, ser man helt tydelig at det egentlige resultatet må ha vært negativt, og det over flere år (Sæbbe 2011).

Sollid kaller denne type regnskapsmanipulasjon, hvor man regnskapsfører periodiserte inntekter som ikke er reelle, for ”det eldste trikket i boken”.

Regnskapets inntekter er lik en kontantstrøm pluss fordringer. Mens kontantstrømmen ikke lyver, så er verdivurdering av kundefordringene gjenstand for et skjønn fra den som avlegger regnskapet. Det er dermed rom for både over- og undervurdering, alt ettersom hvilket resultat man ønsker å oppnå.

Kraft & Kultur i Sverige AS meddelte derimot at saken hadde blitt avdekket gjennom selskapets egen *internkontroll* i november 2011 (Emberland 2011).

Styret anmeldte deretter saken til Eksploatermyndigheten, som er tilsvarende norske Økokrim. Ledelsen i Troms Kraft AS stilte seg spørrende til hvorfor ikke regnskapsavvikene ble avdekket gjennom revisjonen, og ønsket å gå til anmeldelse av revisoren til datterselskapet i Sverige. De opprettet derfor sin egen interne granskningsgruppe, samt hyret inn en ekstern granskning fra blant andre Ernst & Young.

Avsløringene førte til fire pågripelser, og tre varetekstsfengslinger. Det er per dags dato ikke falt noen dom i saken.

I følge Troms Kraft AS sine nettsider avsluttet Kraft & Kultur all sin aktivitet på det norske markedet etter avsløringene, men har fortsatt sin virksomhet i Sverige og Finland under sitt nye navn Nordic Green Energy.

9. Sammenligning av casestudier

Dette kapitlet tar sikte på belysning av problemstillingen gjennom integrering av teoridelen og funnene fra casestudiene. Det vil foretas en sammenligning mellom casestudiene for å se om det finnes spesielle fellestrekk eller forskjeller. Deretter vil funnene fra casestudiene vurderes og sammenlignes med litteraturen presentert i teoridelen av oppgaven.

9.1 Fellestrekk og forskjeller mellom casene

Først vil det foretas en sammenligning av casestudiene innenfor hver av de fire hovedkategoriene i studien:

1. Metode/mulighet
2. Motivasjon
3. Nøytraliseringsteknikk
4. Avdekking

9.1.1 Sammenligning av metoder benyttet

På overordnet nivå kan metoden benyttet skilles mellom der regnskapet ble manipulert ved å øke resultatet og der det ble manipulert ved å redusere resultatet:

1. Vannverksaken, Nor-Lines og OVDS – reduksjon i resultat

- Manipulasjonen gikk i hovedsak ut på reduksjon av resultatet. Riktignok ble manipulasjonen som førte til reduserte resultater, forsøkt dekket over gjennom metoder som førte til økning i resultater.

2. Sponsor Service, Finance Credit og Kraft & Kultur – økning i resultat

- Hovedformålet var økning av resultatet.

I tabellen på nesten side er casene fordelt på metoder benyttet.

Tabell - Case fordelt på metode

Påvirkning på resultat	Schilit's metoder for manipulering	Konkrete metoder benyttet i casene
Økning av resultatet	1. For tidlig bokføring av inntekter	<p>Case 2: Sponsor Service – Inntektsføring før avtale var inngått.</p> <p>Case 3: Finance Credit – Inntektsføring før endelig avtale inngått.</p> <p>Case 6: Kraft & Kultur - opphopning av påløpne, ikke fakturerte inntekter (usikre)</p>
	2. Bokføring av fiktive inntekter	<p>Case 2: Sponsor Service – Inntektsføring av kontrakter som det aldri ble noe av, eller med for høyt beløp.</p> <p>Case 3: Finance Credit – Inntektsføring vedrørende ikke reelle avtaler og med nærstående parter (uten verdi).</p> <p>Case 6: Kraft & Kultur – Inntektsføring av påløpne, ikke fakturerte inntekter som ikke var reelle.</p>
	3. Øke resultatet med engangsgevinster	
	4. Flytte kostnader i inneværende periode til en senere periode	<p>Case 2: Sponsor Service – manglende avskrivning og nedskrivning av eiendeler. (+ balanseføring av kostnader uten tilknytning til forventet fremtidig inntekt).</p> <p>Case 3 Finance Credit – manglende bokføring av kostnader.</p>
	5. Bruk av andre teknikker for å skjule kostnader/tap	<p>Case 3: Finance Credit – manglende tapsføringer.</p> <p>Case 6: Kraft & Kultur – manglende tapsføringer (skjulte reelle tap som utestående fordringer).</p>
Reduksjon av resultatet	6. Flytte inntekter i inneværende periode til en senere periode (underrapportering)	Case 5: OVDS – underrapportering av inntekter ved bruk av regneark.
	7. Flytte fremtidige kostnader til en tidligere periode (overrapportering)	<p>Case 1: Vannverkssaken – overfakturering og fiktiv fakturering fra leverandører, samt bokføring av kostnader som ikke vedrørte virksomheten (private). Forsøkt dekket over med for høye vannpriser (metode 2).</p> <p>Case 4: Nor Lines – Bokføring av ikke reelle kostnader. Forsøkt dekket over ved bokføring av</p>

			<p>fiktive inntekter (metode 2) og flytting av kostnader til en senere periode (metode 4).</p> <p>Case 5 OVDS – overrapportering av kostnader ved bruk av regneark.</p>
--	--	--	--

Som vi ser er det store likhetstrekk mellom selskapene som manipulerte regnskapet med hovedformål å øke resultatet, og mellom de som forsøkte å redusere resultatet. Sponsor Service, Finance Credit og Kraft & Kultur bokførte alle inntekter på et for tidlig tidspunkt, i tillegg til inntekter som ikke var reelle. For Sponsor Service og Finance Credit dreide dette seg hovedsakelig om inntektsføring av kontrakter før endelige avtaler var inngått. Flere av disse avtalene viste seg i tillegg heller ikke å være reelle. Fra dette kan det trekkes paralleller til Kraft & Kulturs metode for manipulering. De inntektsførte også inntekter som var delvis fiktive i posten for påløpne, ikke fakturerte inntekter. Funnene fra casestudiene viser at det ofte benyttes en kombinasjon av ulike metoder for manipulasjon av regnskapet. I de tre casene der manipulasjonen i første rekke ble utført ved å redusere resultatet, ble det også benyttet metoder for å øke resultatet i et forsøk på å dekke over mislighetene.

Manglende internkontroll

Samtlige case er preget av å være selskaper med manglede internkontroll. Personene som tok initiativ til manipuleringen var høyt oppe i selskapene og innehadde tillitsposisjoner. Personene var i tillegg ofte selv ansvarlig for kontrolloppgavene til selskapet og foretok alle viktige beslutninger. I Vannverksaken var det for eksempel ingen som kontrollerte beslutningene Henriksen tok i forhold til regnskapet. Personene rundt hadde tillit til han. Dette representerer følgelig en mulighet til å begå regnskapsmanipulasjon.

9.1.2 Sammenligning av ulike typer motivasjon

Det var kun i to av casene at det ble konkludert med at egen vinning var motivasjonen. Overvekten av casene er plassert i kategorien vinning for bedriften, og videre i underkategorien motivasjon med utspring fra ønske. Sponsor Service og OVDS er plassert i både underkategorien press og ønske. Dette skyldes at motivasjonen var ulik for de ulike personene involvert. Det viste seg likevel at de som tok initiativ til manipuleringen var drevet av ønske, mens de som tok i mot

ordre var drevet av press. Noe som også er naturlig. Eksempel på dette ser vi for eksempel i Sponsor Service saken der konsernsjefen Terje Bogen, som hadde bygd opp selskapet, var drevet av ønske om vekst, mens økonomidirektøren Mark Sjuve utførte manipulasjonen som følge av press fra Bogen.

Resultatene fra casestudiene med hensyn til hva som synes å ha vært

Egen vinning		Vinning for bedriften	
Press	Ønske	Press	Ønske
Case 4: Nor Lines	Case 1: Vannverksaken	Case 2: Sponsor S. Case 5: OVDS	Case 2: Sponsor S. Case 3: Finance Cr. Case 5: OVDS Case 6: Kraft & Kultur

motivasjonen kan oppsummeres i følgende tabell:

Tabell - Case fordelt på ulike typer motivasjon

Selskaper i vekst

Som underliggende motivasjon til at regnskapsmanipulasjonen ble begått, kan det virke som om ledelsene var svært opptatt av drive ekspanderende og imponerende selskaper. Det kan trekkes likhetstrekk mellom situasjonen i Sponsor Service, Finance Credit og Kraft & Kultur. Virksomhetene opplevde rask vekst etter etableringen. Sponsor Service og Finance Credit med økende antall avdelinger og datterselskaper i inn- og utland. Kraft & Kultur med en rask vekst i antall kunder og ansatte. Det var følgelig behov for kreditt for å klare å forsette denne ekspansjon. I Kraft & Kultur saken skjedde denne enorme veksten i et ellers presset marked, som følgelig kan være et rødt flagg.

De involverte var gründere som hadde jobbet for å etablere selskapene i opptil mange år, og hadde følgelig ønske om at bedriftene skulle være suksessfulle. Muligens var de også drevet av en slags stormannsgalhet eller grådighet.

9.1.3 Sammenligning av nøytraliseringsteknikker

I samtlige case ble det funnet uttalelser fra de dømte/tiltalte i sakene som viste tydelig bruk av nøytraliseringsteknikken ”Ansvarsfraskrivelse”. Det kan dermed virke som om dette er den mest vanlige formen for nøytraling av regnskapsmanipulasjon. I det minste i form av nøytralisering etter at personen er blitt avslørt og dermed kommer med ytringer i rettssal og i media. Hvordan personen eventuelt har nøytralisert handlingene for seg selv i forkant av manipulasjonen kan være mer vanskelig å si noen konkret om.

Følgende teknikker ble funnet benyttet av personer i casene:

Case	Nøytraliseringsteknikk
Case 1: Vannverksaken	Ansvarsfraskrivelse, Fordømmelse, Berettigelse, Skadenekt
Case 2: Sponsor Service	Ansvarsfraskrivelse, Fordømmelse
Case 3: Finance Credit	Ansvarsfraskrivelse, Fordømmelse, samt egen teknikk Stensrud, jf. pkt 9.2.3.
Case 4: Nor Lines	Ansvarsfraskrivelse
Case 5: OVDS	Ansvarsfraskrivelse, Lojalitet, Skadenekt, Fordømmelse
Case 6: Kraft & Kultur	Ansvarsfraskrivelse, Fordømmelse

Tabell - Bruk av nøytraliseringsteknikker

Som vi ser gikk ”Ansvarsfraskrivelse” igjen i alle casene, og ”Fordømmelse av fordømmeren” gikk igjen i 5 av 6 case. Det ble avdekket fordømmelse som var myntet på både rettsvesen og personer innad i selskapet personen opererte.

I noen tilfeller kunne også et utsagn plasseres i mer enn en kategori innenfor nøytraliseringsteorien.

Eierfølelse

En annen interessant betraktning er at personene som tok initiativ til manipuleringen ofte nøytraliserte handlingen ved å påpeke at det var de selv hadde bygget opp selskapet. Ved å gi all sin tid og alle sine krefter inn i selskapet, og i tillegg kanskje ha aksjemajoriteten, får man en eierfølelse. Dette kan skape en følelse av *berettigelse* til å handle ut fra egne ønsker for selskapet eller for seg

selv, og blir dermed benyttet som en form for rasjonalisering. Dette var tilfellet i Vannverksaken, Sponsor Service, Finance Credit og til dels Kraft & Kultur.

9.1.4 Sammenligning av typer avdekking

I to av casene var det ulike oppfatninger om hvem som stod for avsløringen. Det ene er Finance Credit-saken. Der ble det påstått at det var en bankansatt i Sparebank1 Gruppen som avslørte. Likevel er det en mer sannsynlig historie at det var journalisten i *Kapital* som stod for avsløringen i denne saken (Gottschalk 2012a). Det andre caset hvor det har vært to ulike historier om hvem som avdekket er Kraft & Kultur-saken. Selskapet påstod av det var deres egen internkontroll som hadde avdekket forholdene, men også her er det mer sannsynlig at det var en journalist. Årsaken til denne påstanden er at journalistene i avisen *Nordlys* dokumenterte at de begynte å grave i selskapets regnskapstall flere måneder før selskapet meldte seg selv til svenske økokrim.

Følgende tabell viser hvem som stod for avdekkingen i de ulike casene:

Journalist	Journalist basert på varsler	Varsler	Internrevisjon
Case 2: Sponsor Service - Journalist i <i>Dagens Næringsliv</i> ble mistenksom blant annet på grunn av Terje Bogens fremtreden.	Case 1: Vannverksaken – Journalister i <i>Aftenposten</i> etter tips fra entreprenør.	Case 5: OVDS – Tidligere administrerende direktør varslet offentlig etat.	Case 4: Nor Lines – Internrevisjonen så et rødt flagg (brått fall i resultat).
Case 6: Kraft & Kultur – Journalister i <i>Nordlys</i> fattet mistanke som førte til avdekking. (eller internkontroll)	Case 3: Finance Credit – Journalist i <i>Kapital</i> etter tips fra tidligere daglig leder. (eller bankansatt)		

Tabell - Case fordelt på avdekking

Flertallet av sakene ble med andre ord avdekket av journalister, men ofte på bakgrunn av varsling. Varsling og internkontroll er altså representert i casene, men ikke ekstern revisor. Nærmere drøfting rundt dette under punkt 9.2.4.

Oppsummering og sammenligning av case

Med bakgrunn i sammenligningen kan det lages to hovedgrupper der det er store likhetstrekk med hensyn til metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking:

Gruppe	1	2
Metode	Økning av resultat	Reduksjon av resultat
Motivasjon	Vinning for bedriften	Egen vinning
Nøytralisering	Ansvarsfraskrivelse mv.	Ansvarsfraskrivelse mv.
Avdekking	Eksternt, dvs. journalist (da revisor ikke er representert).	Internt, dvs. internrevisjon eller varslig fra person i selskapet.
Case i gruppen	Case 2: Sponsor Service Case 3: Finance Credit Case 6: Kraft & Kultur	Case 1: Vannverksaken Case 4: Nor Lines Case 6: OVDS

Tabell - Case fordelt på to hovedgrupper

Oppsummert kan det tyde på at følgende kombinasjon går igjen:

- Metode økning av resultat og motivasjon vinning for bedriften
- Metode reduksjon av resultat og motivasjon egen vinning.

Ulike typer nøytraliseringsteknikker lot seg vanskelig skille i to hovedkategorier, da det var de samme teknikkene som gikk igjen i de fleste casene.

Når det gjelder avdekking ble sakene der metoden var økning av resultat og motivasjonen var vinning for bedriften oftest avdekket av journalister. Der metoden var reduksjon av resultat og motivasjonen var egen vinning ble dette avdekket av internrevisjon eller varsler. Vannverksaken er plassert i gruppe to, men ble riktignok avdekket av journalist som følge av varsler. Utover dette synes casene å kunne plasseres tydelig i de to hovedgruppene som vist i tabell 5. Følgelig foreligger det et mønster i de seks casene.

9.2 Sammenligning av casestudier mot litteraturen

I det følgende vil funnene fra casestudiene sammenlignes med litteraturen som ble presentert i teoridelen. Det vil vurderes om det er funn i casene som er overraskende i forhold til hva litteraturen sier om regnskapsmanipulasjon.

9.2.1 Metode

Metodene kunne plasseres inn i Schilit og Perlers metoder for manipulering av resultatet, jf. punkt 9.1.1. Samtlige sju metoder var representert i casene, med unntak av metode 3 som går på økning av resultatet med engangsgevinster. Selv om det ikke konkret ble avdekket denne metoden i casene, er det mye sannsynlig at den har vært benyttet på et eller annet tidspunkt i de tre selskapene der regnskapet ble manipulert for å øke resultatet.

9.2.2 Motivasjon

Alle casene kunne plasseres i en av kategoriene beskrevet i teoridelen om ulike typer motivasjon i kapittel 4. Noe overraskende i forhold til teorien til Cressey om at det må foreligge et press for at en motivasjon skal oppstå, var det at såpass mange av casene havnet i kategorien *Vinning for bedriften / Ønske*. Likevel er det noen glidende overganger angående hva en person oppfatter som press. En kan ha et såpass sterkt ønske om at bedriften man har bygget opp skal gå med solide overskudd, at man påfører seg selv et press om å få det utført.

9.2.3 Nøytralisering

Teknikkene de tiltalte og senere dømte personene benyttet for å nøytralisere handlingene kunne i større eller mindre grad enkelt plasseres og gjenkjennes i den beskrevne teorien i kapittel 5. Som beskrevet under avsnitt 9.1.3 var det særlig teknikkene *"Ansvarsfraskrivelse"* og *"Fordømmelse av fordømmeren"* som gikk igjen og bemerket seg som typiske. I tillegg synes det som en overordnet følelse av berettigelse i kraft av at man har bygget opp selskapet gjør seg gjeldene i flere tilfeller.

En form for nøytralisering som derimot ikke var så tydelig beskrevet i teoridelen og som skiller seg sterk fra de øvrige personene i casene, var teknikken Torgeir Stensrud i Finance Credit-saken benyttet. Han tok en helt annen tilnæringsmetode til politi, rettsvesen og media enn de øvrige personene i studien. Han tilstod alt og samarbeidet med Økokrim. Samtidig bemerket han sin helsetilstand og fremhevet belastningen saken hadde på både han selv og hans familie. Han fremstiller seg selv nærmest som et offer. I tillegg brukte han humor og selvironi. Selv om han altså har tilstått skyld i regnskapsmanipulasjonen, forsøker han fremdeles å redusere fordømmelsen fra både rettsvesen og samfunn

ved å være ydmyk. Derfor vil jeg kalle dette en form for nøytralisering av situasjonen. Det kan betegnes som en nøytraliseringsteknikk ved en kombinasjon av *offer/ydmykhet*.

9.2.4 Avdekking

Fordelt på de fire beskrevne kategoriene for avdekking i kapittel 6 var resultatet fra casestudiene fordelt på følgende:

Journalister: 4 (to av sakene på bakgrunn av varsler)

Varsling: 1

Internrevisjon: 1

Revisor: 0

Fire av sakene ble avdekket av journalister. Dette er sammenfallende med inndelingen i teoridelen, der det ble presentert en oversikt over hvem som avdekker basert på 236 hvitsnippkriminelle. Journalistene toppet listen, noe som også helt klart er trenden i casestudiene. Riktignok var to av sakene basert på varsler.

Ingen av sakene ble avdekket av ekstern revisor, men en av sakene ble avdekket av internkontroll (ytterligere en sak var påstått avslørt av internrevisjon, men mest sannsynlig at det var en journalist). Dette er også i tråd med teorien om at det er lettere for intern revisor å fange opp signaler på regnskapsmanipulasjon.

I casene der journalister avdekket, var dette ofte basert på en mistanke enten på grunn av fremtreden til personer i selskapet, eller basert på mistenkelige regnskapstall. Det ble gått videre med mistankene, slik at det til slutt endte i avsløring av sakene. Der hvor varsler stod for avsløringen hadde personen selv vært involvert i mislighetene på et tidspunkt. I caset hvor internrevisjonen avdekket, startet granskingen som følge av et rødt flagg i regnskapet. Det er med andre ord viktig med evne til å kjenne igjen slike røde flagg.

9.3 Andre refleksjoner

I likhet med annen økonomisk kriminalitet fører også regnskapsmanipulasjon til store tap for samfunnet. Som eksempel på dette kan Kraft & Kultur saken trekkes frem. Leder av den såkalte Troms Kraft-granskingen ba Nord-Troms tingrett om

økt ramme for den rettslige granskningen. I følge en artikkel publisert av *Dagens Næringsliv* nettutgaven 7. desember 2012 var prislappen for granskningen foreløpig beregnet til 30 millioner kroner. Som vi ser er det derfor betydelige midler som må til for å granske slike saker. Regnskapsmanipulasjonen har allerede ført til at penger er unndratt fra samfunnet, og granskningen av ulovlighetene fører til ytterligere tap.

9.4 Avsluttende vurdering og forslag til videre studie

I dette casestudiet er det studert 6 case med hensyn til de fire temaene metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking. Dette har gjort at man ikke har kunnet gå i dybden på hvert enkelt case på den måten som hadde vært ønskelig for å oppnå bredde i forståelsen. Dette kan føre til begrensninger i validiteten. Med hensyn til reliabiliteten av casestudiet mener jeg fortsatt studiet vil kunne gjennomføres av andre og oppnå samme resultat. Det er foretatt kildehenvisninger og casene er systematisk studert med hensyn til de fire spørsmålene i problemstillingen.

Ved videre studie kan det være hensiktsmessig å begrense seg til ett forskningsspørsmål eller muligens også et enda mer begrenset antall case. På den måten ville man kunne gå enda mer i dybden og se de ulike detaljene klarer. Dette kan være avgjørende for en dypere forståelse av emnet.

Dersom man skulle belyst temaet regnskapsmanipulasjon med utgangspunkt i mislighetstriangelet ved en senere anledning, kunne det muligens også være hensiktsmessig med en annen kategorisering innenfor hvert av emnene.

10. Oppsummering og konklusjon

Formålet med denne oppgaven var å undersøke hvordan regnskapsmanipulasjon utføres, hva motivasjonen er, hvem som avslører og hvorfor de kriminelle ikke synes at de har gjort noe galt.

Bekjempelse av regnskapsmanipulasjon er viktig fordi det påfører samfunnet betydelig tap. Ikke bare i form av midler som blir unndratt beskatning, eller banker og investorer som taper penger, men også de ressurser som må til i forbindelse med granskning både før og etter at forholdene er avslørt. Kunnskap om regnskapsmanipulasjon og dets natur er avgjørende for å kunne avdekke denne typen økonomisk kriminalitet.

Med utgangspunkt i at de tre sidene av mislighetstriangelet må være til stede for at regnskapsmanipulasjon skal begås, ble teori innen de tre områdene gjennomgått. I tillegg ble det foretatt en kategorisering av hvem som typisk avslører mislighetene. Casestudiene ble deretter systematisk gjennomført ved søk i aktuelle kilder med hensikt å finne svar på de fire spørsmålene i problemstillingen.

Studiene bekreftet at de tre sider av mislighetstriangelet var til stede i samtlige case. Det var riktignok heller ingen grunn til å mistro denne sammenhengen, da teorien om mislighetstriangelet er svært veletablert. Derimot var det interessant å se variasjon og fellestrekk mellom de konkrete kategorier innenfor metode, motivasjon, nøytralisering og avdekking spesielt relatert til regnskapsmanipulasjon.

Sammenstilling av funnene fra casestudiene viste at denne formen for kriminalitet forekommer i selskaper med manglende internkontroll, og med personer i makt- og tillitsposisjoner som er drevet av et ønske om økonomisk vinning. Enten for seg selv for bedriften. Den manglende internkontrollen og den kriminelles stilling i selskapet gjorde det dermed mulig å manipulere regnskapet uten av det ble oppdaget eller stillet kritiske spørsmål.

Metodene som ble benyttet dreide seg blant annet om brudd på generelle regnskapsprinsipper ved feilperiodisering av inntekter og kostnader, samt bokføring av fiktive inntekter og kostnader. Metodene går med andre ord ut på enten reduksjon eller økning av resultatet, avhengig av formålet med manipulasjonen.

Personene som utførte handlingene var i flere tilfeller den eller de som hadde bygget opp selskapet fra grunnen. De kan dermed ha hatt en følelse av berettigelse for sine handlinger. Mye benyttede teknikker for nøytralisering av handlingene er også ansvarsfraskrivelse og fordømmelse av fordømmelsen.

Videre dreide også flere av casene seg om selskaper i vekst, og at det som følge av denne veksten kom et behov for mer ressurser. Motivasjonen for å berike selskapene overskygget dermed det faktum at handlingene som utføres er kriminelle.

Referanseliste

- ACFE. 2012. *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse*. Austin, Texas: Association of Certified Fraud Examiners (ACFE).
- Andersen, Svein S. 2013. *Casestudier*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Bergen tingrett. 2011. 10-134268MED-BBYR/02. Bergen tingrett, 10.02.2011.
- Bjørklund, Ingrid. 2012. "Kortslutningen" *Dagens Næringsliv*, 24. januar. Hentet 13.06.13, Atekst/Retriever.
- Borgarting. 2010. 09-080355AST-BORG/02. Borgarting Lagmannsrett, 11.05.2010.
- Bråthen, Tore. 2008. *Selskapsrett*. Oslo: Focus Forlag.
- Buanes, Frode. 2009. "Korrupsjonssiktet var i pengeknipe" *Aftenposten*, 13. februar. Hentet 10.04.13, Atekst/Retriever.
- Cressey, Donald R. 1953. *Other People's Money: A Study in the Social Psychology of Embezzlement*. Belmont, California: Wadsworth.
- Den norske Revisorforening. 2012. *Revisors Håndbok*. Oslo: DnR Forlaget.
- Emberland, Torkil. 2011. "TK anmelder milliardjuks" *Nordlys.no*, 22. november. Hentet 29.08.2013, <http://www.nordlys.no/nyheter/article5817386.ece>.
- Ernst & Young. 2012. *Troms Kraft AS - Granskning av Kraft & Kultur i Sverige AB*. Hentet 10.08.13, <http://www.tromskraft.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/372011>.
- Finansdepartementet. 2008. *Høring - NOU 2008:16 Om foretaksstyring og tiltak mot manipulering av finansiell informasjon*. Oslo: Finansdep. Hentet 24.14.2013. <http://www.regjeringen.no>.
- Fosse, Gunn og Geir Magnusson. 2004. *Mayday-mayday! Kapteinene først i livbåtene*. Oslo: Kolofon Forlag.
- Gedde-Dahl, Siri, Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen. 2008. *Korrupsjon i Norge*. Oslo: Kagge Forlag.
- Ghauri, Pervez og Kjell Grønhaug. 2010. *Research Methods in Business Studies*. 4. utg., London: Financial Times Prentice Hall.
- Giroux, Gary. 2004. *Detecting Earnings Management*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Gottschalk, Petter. 2010. *Ledelse og økonomisk kriminalitet*. Oslo: Cappelen Damm.

- Gottschalk, Petter. 2012a. *Kvinner i økonomisk kriminalitet*. Oslo: Akademika forlag.
- Gottschalk, Petter. 2012b. *Økonomisk kriminalitet i ledelsen*. Oslo: Akademika forlag.
- Huneide, Jens-Erik, Kirsten Pedersen, Hans Robert Schwencke og Dag Olav Haugen. 2007. *Årsregnskapet i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Jahr, Bjørn Olav. 2002. "Finance Credit-skandalen". Metoderapport. Hentet 12.08.13, http://www.skup.no/Metoderapporter/2002/2002-14_Finance_Credit-skandalen.pdf.
- Johnson, Phil og Joanne Duberley. 2000. *Understanding Management Research*. London: Sage Publications.
- Kaufmann, Geir og Astrid Kaufmann. 2009. *Psykologi i organisasjon og ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Lynum, Frank. 2012. "Tatt av pressen" *A-magasinet*, 2012(7): 8-17.
- Moore, Robert og Elisabeth C. McMullan. 2009. "Neutralizations and Rationalizations of Digital Piracy: A Quantitative Analysis of University Students". *International Journal of Cyber Criminology* 3(1): 441-451.
- Mulford, Charles W. og Eugene E. Comiskey. 2002. *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*. New York: Wiley.
- Nedre Romerike distriksrevisjon. 2007. *Rapport fra granskning etter oppdrag fra styrene i NRV/RA-2*. Lillestrøm: Nedre Romerike distriksrevisjon. Hentet 05.05.2013, http://www.nrvra2.no/filarkiv/File/Granskningsrapport_NRV_RA2.pdf.
- Nygård, Lars-Erik. 2004. "Da Bogen brakk nakken". Metoderapport. Hentet 20.06.2013, http://www.skup.no/Metoderapporter/2003/2003-2_Da_Bogen_brakk_nakken.pdf.
- Olsen, Anders Berg. 2007. *Økonomisk kriminalitet: Avdekking, granskning og forebygging*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Oslo tingrett. 2004. 03-006955MED-OTIR/05. Oslo tingrett, 19.10.2004.
- Oslo tingrett. 2006. 06-017373MED-OTIR/07. Oslo tingrett, 03.08.2006.
- Penman, Stephen H. 2010. *Financial Statement Analysis and Security Valuation*. New York: McGraw-Hill.

- PwC. 2011. *Global Economic Crime Survey 2011*. Oslo: PwC. Hentet 19.05.2013, http://www.pwc.com/en_GX/gx/economic-crime-survey/assets/GECS_GLOBAL_REPORT.pdf.
- Salten tingrett. 2004. 03-1130M. Salten tingrett, 06.08.2004.
- Schilit, Howard og Jeremy Perler. 2010. *Financial Shenanigans*. 3. utg. New York: McGraw-Hill.
- Siponen, Mikko og Anthony O. Vance. 2010. "Neutralization: New Insights into the Problem of Employee Information Systems Security Policy Violations". *MIS Quarterly* 34(3): 487-502.
- Sykes, Gresham og David Matza. 1957. "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency" *American Sociological Review* 22(6): 664-670.
- Sæbbe, Linda Vaeng. 2011. "Troms Kraft-skandalen - Verdens eldste triks" *Nordlys*, 24. november. Hentet 10.06.2013, <http://uit.no/Content/274177/Verdens%20eldste%20triks%20Nordlys%2024.11.2011.pdf>.
- Tellefsen, Jan Terje og John Christian Langli. 2007. *Årsregnskapet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Yin, Robert K. 2003. *Case Study Research: Designs and Methods*. 3. utg. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publication.
- Økokrim. 2011. "Vannverkssaken". Hentet 24.04.2013, <http://www.okokrim.no/sak-vannverk>.
- Økokrim. 2012. *Trusselvurdering: økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet 2013-2014*. Oslo: Økokrim. Hentet 20.03.2013, [http://www.okokrim.no/www/okokrim/resource.nsf/files/www93sfde-trusselvurdering_2013-20141/\\$FILE/trusselvurdering_2013-20141.pdf](http://www.okokrim.no/www/okokrim/resource.nsf/files/www93sfde-trusselvurdering_2013-20141/$FILE/trusselvurdering_2013-20141.pdf)
- Økokrim. 2013. "Økonomisk kriminalitet". Hentet 03.05.2013, <http://www.okokrim.no/definisjon-okonomisk-kriminalitet>.

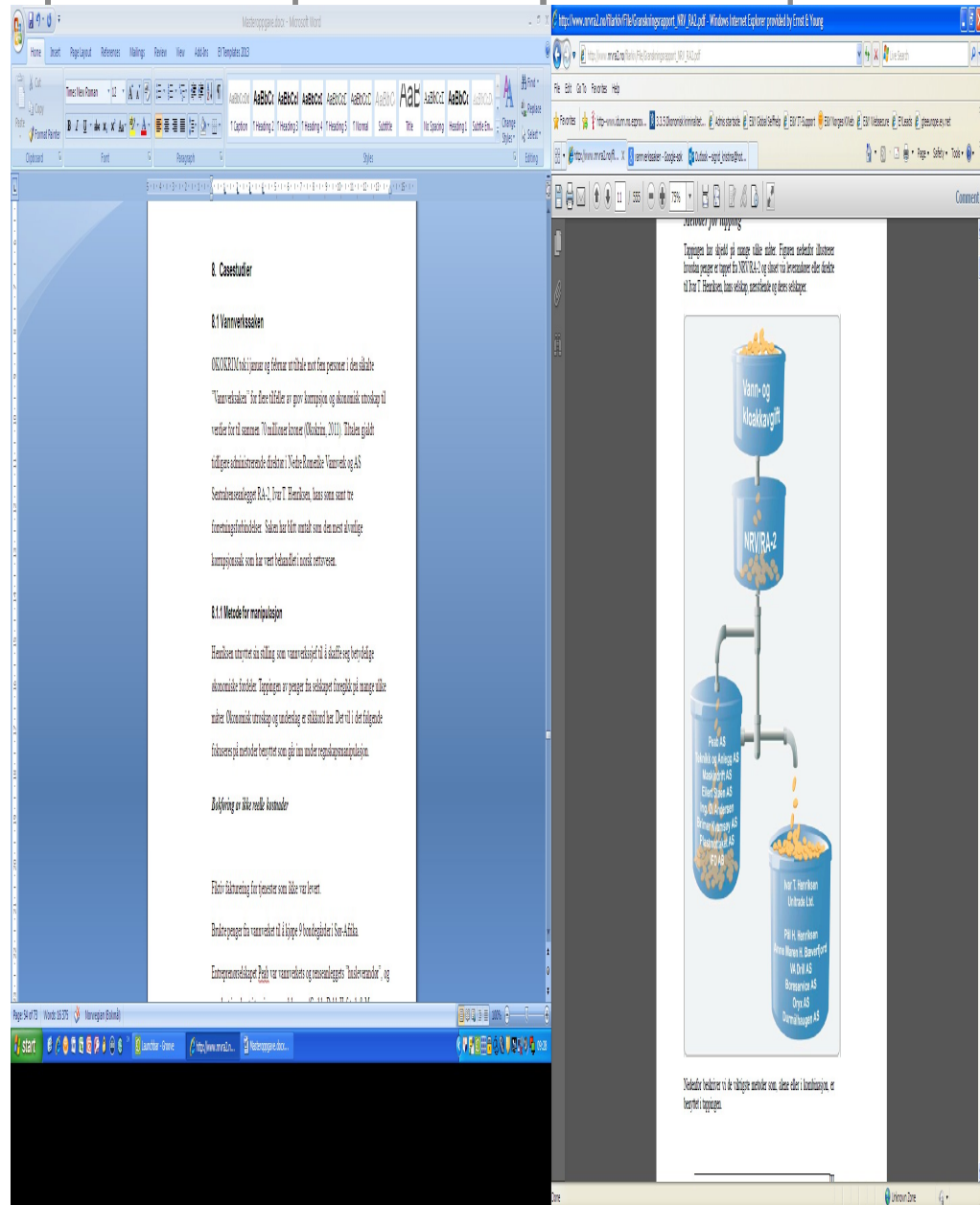
Vedleggsliste

Vedlegg 1 – Metoder for tapping i Vannverkssaken

Vedlegg 2 – Regnskapsmanipulasjon OVDS

Vedlegg 3 – Regnskapsmanipulasjon Kraft & Kultur

Vedlegg 1 - Metoder for tapping i Vannverkssaken

Kilde: (Nedre Romerike distriksrevisjon 2007)

Vedlegg 2 – Manipulering av regnskapet til OVDS

På grunnlag av opplysninger på cd'er fra tidligere regnskapssjef i OVDS, Gunn Fosse, ble det avdekket avvik mellom ferjeregnskapene og OVDS' finansregnskap for årene 1992-2001:

Regnskapsår	Riksveiferjer	Fylkesveiferjer	Sum
1992	14 252 921		14 252 921
1993	13 867 413	1 273 587	15 141 000
1994	14 475 353	2 108 647	16 584 000
1995	14 987 745	2 005 255	16 993 000
1996	6 433 884	547 116	6 981 000
1997	6 176 935	812 065	6 989 000
1998	6 637 857	444 143	7 082 000
1999	9 835 474	589 526	10 425 000
2000	10 292 305	886 695	11 179 000
2001	6 884 000	530 000	7 414 000
Sum	103 843 887	9 197 034	113 040 921

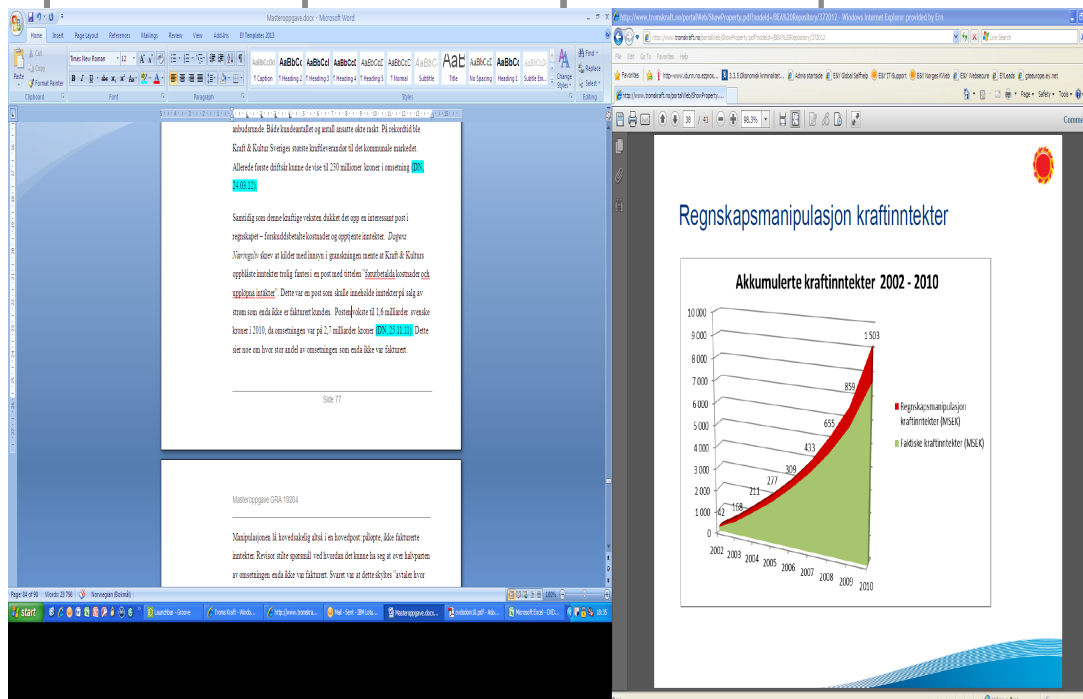
Regnskapsreguleringene fordelte seg på ulike inntekts- og utgiftsarter på følgende måte (for perioden 1992 – 2001):

Inntekter:	Riksveiferjer	Fylkesveiferjer
Passasjerinntekter	1 860 253	58 000
Bilinntekter	3 387 536	109 000
Gods/postinntekter	-21 547	-7 000
Andre driftsinntekter	350 049	54 000
Leieinntekter	-	-
Fylkestilskudd	-3 000	-1 000
Sum for lave inntekter	5 573 291	213 000
Utgifter:		
Drivstoff	59 528 690	3 959 022
Rep. og vedlikehold	10 490 506	1 706 045
Mannskapskostnader	18 983 524	1 839 215
Assuranse	7 221 166	910 998
Andre skipskostnader	1 073 021	378 754
Leiekostnader	-2 400	-4 000
Rutekostnader	336 742	80 000
Administrasjon	182 000	114 000
Avskrivninger	1 000	
Sum for høye utgifter	97 814 249	8 984 034
Sum feil i regnskapet	103 387 540	9 197 034

Kilde: (Saltens tingrett 2004).

Vedlegg 3 – Regnskapsmanipulasjon Kraft & Kultur

Grafen viser regnskapsmanipulasjonens innvirkning på kraftinntektene i Kraft & Kultur i perioden 2002 – 2010.

Kilde: Troms Kraft – Pressekonferanse 1. juni 2012.

<http://www.tromskraft.no/portalWeb/ShowProperty.pdf?nodeId=/BEA%20Repository/372012>, hentet 20.08.2013.